

שבתון לקל

• חברה • ביקורת • תיאטרון • אמנות •

שנה ט"ז • גליון 150 • תמוז תשנ"ב • יולי 1992 • 12 ש"ח

גבריאל מוקד על השיפוט האובייקטיבי תרגום חדש ל"העורב" של אדגר אלן פו פרג פודה על המין והתנועות האיסלמיות

שירה: אמירה הס, זסי רוז, מירה מאיר, אנדד אלדן, גד יעקבי, אריאלה בהלולדימנד, חרית ישראל, ציפורה חנה לידר, צביקה שטרנפלד • סיפורת: חסידה רטי, אסתי חיים, דינה רובינה, אתגר קרת • מסות: צבי עצמון, דב ברניר, יהודית ברטוב, חיים מרנץ • ביקורת: חוה פנחס כהן, שמואל שתל, דן יהב, יחיאל קדמי, מתי רגב, דנה תמרי

מאשה לובלסקי

לנושא מעמד האשה אסור לרדת מעל סדר היום

ביוב, חשמל וכו'. אחד הכיוונים לפעולה הוא לפתח, במסגרת משרד המסחר והתעשייה, יוזמות עסקיות ולתת הלוואות עומדות או מותנות לעסקים קטנים. זו שיטה שפורחת אצל נשים בעולם המערבי: מסגרת העסקים הקטנים מאפשרת לנשים להגמיש את שעות העבודה שלהן וגם ליצור שותפויות עם נשים אחרות. אנו נצטרך להתמודד עם השאלה כיצד להמשיך את חברותן של נשים אלו בנעמת, במצב שבו החברות שלהן, דרך קופת חולים וההסתדרות שוב לא תהיה אוטומטית.

נושאים נוספים, בתחום של תעסוקת נשים קשורים במערכת השירותים הנלווים – מעונות יום, יום לימודים ארוך – האמורים לסייע ולאפשר יציאה לעבודה. כיצד מתחשבים בהוצאות הנגרמות לנשים היוצאות לעבודה? ישנה דרישה להקלה במס עקב הוצאות כמו העסקת מטפלת, עזרה באחזקת הבית וכו'.

נושא תעסוקת נשים איננו, כמובן, הנושא היחיד בו מעורבת ולמענו נלחמת נעמת. אנו מפעילות ארבעה מרכזים למניעת אלימות במשפחה, מאמצות הוסטל של אסירות ופועלות בכל התחומים לש-מירה על זכויותיהן ומעמדן של נשים. אנו נותנות גיבוי במדיניות כוללת למאבקים של מקצועות "נשיים" כשלעת-עתה, שכר המינימום הוא הייחודי ובל-יעבור" שלנו, שכן, רוב העובדים שעניין שכר המינימום הוא בנפשם – הם נשים.

נעמת מוציאה עלונים, חוברות הסברה, דו"חות וסקרים בנושאים של אלימות במשפחה, תעסוקה, זכויות היולדת, היבטים משפטיים הנוגעים למעמד האשה, בריאות, חינוך, משפחות חד-הוריות, נושאים חברתיים כלליים וכו'. המגמה שלנו היא להפוך חומר זה זמין ונגיש לכמה שיותר נשים, כפתח להכרת זכויותיהן והכרת המסגרות העומדות לצדן במאבק על זכויות אלו. ■

פעילותי במסגרת נעמת התחילה לפני למעלה מש-לושים שנה. תחילה כמתנדבת, ולאחר מכן כיו"ר האגף למעונות יום בארגון. בתפקיד מזכ"ל נעמת אני מכהנת מ-1981. למרות הדעה הרווחת, שהעידן הפמיניסטי כבר מאחורינו וכיום אנו נמצאים בעידן הפוסט-פמיניסטי, עדיין קיימים פערים בשכר וב-קידום של נשים, בעיות של אבטלה, אלימות בתוך המשפחה ואלימות נגד נשים בכלל, וכו'. נושא מעמד האשה אסור לו לרדת מעל סדר היום.

כיום, הנושא הרלוונטי ביותר לנעמת הוא תעסוקת נשים והתמודדות עם האבטלה בקרב נשים. מספר המובטלים יילך ויגדל – בוודאי עד שיגיעו המ-שאבים, האמורים להיות מושקעים בתשתית – וכבר כיום, למעלה מ-60% מהמובטלים הם נשים. לנשים יש פחות אפשרויות למצוא מקומות עבודה, ויש לכך ודאי סיבות הסטוריות של היעדר הכשרה מקצועית מספקת. כך קורה, שקשת המקצועות, שבהם הן יכולות להשתלב, היא מצומצמת. כמו כן, אין דרבון מרוכז ומאסיבי של נערות להצטרף לבתי-הספר הטכנולוגיים, ובדרך זו לרכוש את ההכשרה הנחוצה.

המהפך של הבחירות האחרונות הוא בעל משמעות גדולה מאד גם לעניין זה. יש בממשלה שתי נשים בתפקידי ניהול בכירים מאד, ואני מקווה, שעניין זה יוכיח באופן ציבורי את יכולתן של נשים לנהל ולמלא תפקידים שוויערך לאלו של גברים. אני מקווה שעכשיו, כשלמשרד החינוך נכנסת שרה עם תפיסה פמיניסטית מובהקת, היא תפעל באופן אינטנסיבי למען עידוד והכוונה של בנות למקצועות הטכנולוגיים.

חייבת להיות היערכות להכשרה מקצועית ולהסבה מקצועית. החשש הוא, שגם כספים, שיופנו לעבודות תשתית, לא ירחיבו את אפשרויות העבודה לנשים, מכיוון שמדובר בעבודות כמו סלילת כבישים, עבודות

• מסות

• שיחת החודש

• שירה מתורגמת

• נובלה

חיים מרנץ על התמוטטות הקומוניזם
דב ברניר על המשבר האקולוגי השולמי
צבי עצמון על "פוסט מורטם" של יורם קניוק
פרג פודה על המין והקבוצות האיסלמיות
יהודית ברטוב על גבריאל גרסיה מארקס

שיחת החודש: יעקב כסר משוחח עם
גבריאל מוקד

"הערבי" של אדגר אלן פו בתרגום חדש של
חד בנאור

"שם ומשפחה כפול" מבלה מאת דינה חבינה

שירה

9	אמירה הס: שני שירים
14	יוסי רו: שיר
17	מירה מאיר: שלושה שירים
20	אדגר אלן פו: העורב; תרגום: דוד בנאור
21	אנדר אלדן: ארבעה שירים
21	גד יעקבי: שיר
23	אריאלה בהלול-דימנד: שלושה שירים
33	דורית ישראל: שני שירים
37	ציפורה חנה לידר: שקט על שולחן הניתוחים, מחזור שירים
48	צביקה שטרנפלד: פואמה

סיפורת

31	אתגר קרת: ביצים של דינאורוס
32	חסידה רטי: מעשה מגונה
34	אסתי חיים: רקדנית שחורה בלהקת יחיד
38	דינה רובינה: שם משפחה כפול, נובלה; מרוסית: עימנאל ביחובסקי

מסות

7	דב ברניר: האקולוגיה אינה אופנה
8	פרג פודה: מורדי אור, מערבית: דוד שגיב
10	צבי עצמון: אביו, אמו
18	יהודית ברטוב: תרגיל פשוט של הלב
28	חיים מרנץ: הרהורים על התמוטטות הקומוניזם

שיחת החודש

24	יעקב כסר משוחח עם גבריאל מוקד
----	-------------------------------

ביקורת ספרים

12	חיה פנחס כהן על כארצות החיים לטניה הרר
13	שמאל שתל על והמלח זורם לרות לאופר
13	דן יהב על קתדרה מס' 63
15	שמאל שתל על עניין פרטי לאורי ברנשטיין
16	יחיאל קרמי על יהודים ויהדות כמתח הזמנים ליעקב רבי

שבוע הספר תשנ"ב

5	דנה תמרי: המו"ל, הסופר וצרכן הספרים
---	-------------------------------------

תיאטרון

22	מתי רגב: שקספיר מת
----	--------------------

מדורים קבועים

4	לפי שעה: מדורו של העורך
---	-------------------------

✂

לכבוד ת"ד 16452, ת"א 61163
 הנני מבקש להיות מנוי על "עתון 77"
 לשנת 1992/93

שם ומשפחה _____
 כתובת _____
 טלפון _____
 מצורף בזה שיק על סך 90 ש"ח עבור 10 גליונות, כולל משלוח
 חתימה _____ תאריך _____

תמונת השער: זיגמונט פרנקל

ITON 77
 Literary Monthly

عنوان 77
 مجلة أدبية شهرية

Editor: Jacob Besser
 Managing Editorial Board:
 Shimon Ballas, Nathan Zach,
 Sasson Somekh, Ziva Shamir

בסיוע: משרד החינוך והתרבות, המועצה לתרבות ול-
 אמנות הסדרות העובדים הכללית, המרכז לתרבות
 ולחינוך
 המערכת והמנהלה: טל': 5619879, ת"ד 16452 ת"א
 המערכת אינה עונה בכתב על פניות כותבים ואינה
 מחזירה כתבי יד אלא אם צורפה אליהם מעטפה
 מבוללת
 חומר יש לשלוח רק ברואר רגיל, כשהוא מודפס
 ברוח כפול על צד אחד של הנייר. פגישות עם
 העורך רצוי לתאם מראש
 סדר צילום: דפוס מופת רוזמרין
 לוחות: אורניב
 הדפסה וכריכה: חב' הכורכים

שנה 57
 גיליון 150
 תמונת השער
 ז'כ"י 1992

עֵתוֹן 77

ירחון לספרות ולתרבות
 עורך: יעקב כסר
 מערכת: שמעון בלס, נתן זך, ששון סומך, זיוה שמיר
 מזכיר מערכת ועיצוב גרפי: מיכאל כסר
 עריכה והבאה לדפוס: אורית אילן
 ניקוד: שמואל רגולנט
 אזור: מיכאל כסר
 מועצת מערכת: יצחק אורבך אורפז, גילה בלס, יוסי
 הדר, א.ב. יהושע, עוזר רכין, ש. גיורא שוהם, אנטון
 שמאס
 המו"ל: אגודת הסופרים ואמנים לקידום הספרות וה-
 תרבות בישראל — עמותה

המלצת

עֵתוֹן 77

מרסל פרוס: **בעקבות הזמן האבוד (1), בצד של סוואן, חלק ראשון: קומברה; מצרפתית: הלית ישרון; הוצאת הספרייה החדשה; הקיבוץ המאוחד/ספרי סימן קריאה; 1992; תרגום חדש של היצירה, מן היצירות המרכזיות של אירופה, רומן-אוטוביוגרפיה, כן 3000 עמוד. כאן נעשה רק הצעד הראשון.**

יונה וולך: **תת ההכרה נפתחת כמו מניפה; הספרייה החדשה לשירה; מבחר שירים 1963-1985; עורכת המבחר: הלית ישרון; הוצאת הקיבוץ המאוחד/ספרי סימן קריאה; 1992; מבחר מקיף מכל השירים שיונה וולך כתבה בימי חייה. כלולים בו גם שירים שלא נכללו בספריה שיצאו לאור.**

פריץ קפקא: **המשפט; מרגמיית; אברהם כרמל; הוצאת שוקן; 1992; מגדולי הסופרים האירופאיים של המאה והמשפיע ביותר. המשפט - יצירתו המרכזית. הספר הוא מהדורה חדשה בתרגום חדש.**

ג'אקומו ליאופרדי: **כתבים בפרוזה; ליקט ותרגם: גאיו שילוני; אחרית דבר: יוסף סרמוניטה; כרמל ירושלים; המכון האיטלקי לתרבות; המועצה לתרבות ולאמנות; המפעל לתרגום ספרי מופת; 1992; מגדולי המשוררים באיטליה במאה ה-19. הספר מחזיק מבחר מכתביו בפרוזה.**

העדפת התרבות ממניעים אידאולוגיים

חכם של אמנים בכלל ואמני-המלה בפרט לשלטון הוא ביקורתי, ספקני ומצביע על יעד נוסף, הרחוק משהו מן ההווה. רק במשטרים טוטאליטריים נכנעים חלק מאנשי העט, המכחול והבמה ושירים שירי הלל לשליט. גם בטורים אלה נכתב לא פעם, שכאשר יבוא השינוי הפוליטי המיוחל לטובת התפישות הקרובות יותר למה שמייצג עיתון זה, ניתן ביטוי לא רק לשביעות רצוננו, כי אם גם לעמדתנו בדבר מה שיש לעשות, ובדחיפות, ולדעתנו על הצפוי בעתיד הקרוב והרחוק יותר — וזו לא תהיה אמירה מתחסדת. זו תהיה אמירה נוקבת וגם ביקורתית.

שולמית אלוני זכתה, מצד אחד, לכרכות ולחוס רב — הייתי אומר אפילו לאהבה רבה — בקרב ציבור מסוים, נאמר משכיל, צרכן-תרבות, חילוני, מה שנקרא "נאור"; ומצד שני בהרבה שנהא ושטנה מציבור אחר, בעיקר מצד אלו השייכים ל"המחנה הלאומי". שתי התגובות המנוגדות הללו היו צפויות — הראשונה מחזקת, השנייה מאיימת, מתסכלת — ובשל כך עלול להיוולד הרצון להתפשר, ויש כבר סימנים לכך בכמה התבטאויות, בעיקר בהתנצלויות. אבל הפישור אסור מכל אסור. אין מקום לפשרה בתחום התרבות, בתחום ההשכלה, בתחום החינוך. יש מקום דווקא לפירוד: מה שלדתיים-חרדיים — להם, מה שלדתיים-לאומיים, נאמר לאוהדי המפד"ל והפועל המזרחי — להם, ומה שלציבור החופשי — לו. זו איננה פשרה. זו חלוקה צודקת. כל אחד שיחיה באמונתו, בתנאי שייתן גם לאחר ולשוּנָה לחיות באמונתו. ובתחומי האמונה, מי כמונו יודע — אין פשרות.

הסירוב לפשרה חייב לבוא לידי ביטוי בחלוקה חדשה של משאבים (ואני מקווה, ששורות אלו יגיעו לתודעתם של הנוגעים בדבר במשרד החינוך והתרבות, וקודם כל לתודעתה של שולמית אלוני עצמה). אין זה סוד, שהתחום המכונה "תרבות" זוכה לחלק מזערי שבמזערי מהתקציב הכולל של משרד החינוך, שהוא כשלעצמו דל מדי. לא נייעץ לשרה חדשה מאין ליטול את המשאבים הדרושים — היא יודעת זאת היטב. נסתפק רק באמירה שגם בה אין חדש: התרבות היתה מקופחת בתקופת שלטון המערך-מפא"י-מפ"ם לא פחות מכפי שקופחה בתקופת הליכוד. הקיפוח הראשון נבע ממניעים אופורטוניסטיים, השני — ממניעים אידאולוגיים. הגיע הזמן לשנות. הגיע הזמן, שהעדפת התרבות בתקופת ממשלת רבין-אלוני תהיה ממניעים אידאולוגיים.

הספרות היא המקופחת מכל המרכיבים שב"סל התרבות" שבמשרד החינוך והתרבות. רק 3% מהתקציב הכולל שהוקצב לתרבות מוקדש לספרות, וכתבי-העת הספרותיים הם הקרוב העני והרחוי במיוחד. את זה יש וניתן לתקן. מה לעשות? איני חושב, כאמור, שמישהו זקוק לעצתי, אבל אצביע בכל זאת על כמה מהלכים הכרחיים מתוך רבים: א. יש להוזיל את הספר המקורי על-ידי שחרורו ממס. על-ידי סבסוד מסוים של ההפקה, על-ידי מתן סיוע למוציאים, המוציאים לאור בעיקרון ובהתמדה ספרות מקור, ובמיוחד ספרי שירה, סיפורים קצרים וספרי עיון, שהם הבעייתיים במיוחד מבחינה מסחרית.

ב. יש לשחרר את הסופר מההשפלה שבמיומן מלא או חלקי של ספריו — תופעה, היוצרת מצב, שבו כל מי שהפרוטה בכיסו יכול להוציא את דברי ההבל שהוא כותב. יש למצוא דרך לחסום טקסטים שאינם ספרות, שהוצאתם לאור מולידה

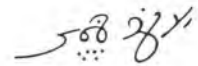
מול"ות ביצועית, המוכנה, תמורת תשלום נאות, לבצע הפקה של כל ספר — ללא שימת לב כלשהי לרמתו. אחת הדרכים לתיקון המצב היא שיתוף פעולה של הוצאה מוכרת עם קרן שתקום למטרה זאת (בדומה לקשר שבין הוצאת הקיבוץ המאוחד לקרן תל אביב). אציין, שאין מדובר כאן בהתערבות כלשהי בתכנם של הספרים.

ג. ובאשר לכתבי-העת לספרות: חובה, ממש חובה להכפיל (לפחות!) את ההקצבות שהם מקבלים, כדי לאפשר להם תפקוד מינימלי ותשלום שכר סופרים מזערי. לא יתכן, שירחון לספרות יעבוד בתנאים-לא-תנאים, עם צוות של שניים וחצי אנשים (מידע אישי: ירחון מקביל בחו"ל מתופעל במזרח-אירופה על-ידי צוות של עשרות עובדים, ובמערב — לפחות בין עשרה לעשרים). האם מישהו היה מעלה בדעתו לתבוע מתיאטרון שיעבוד בלי אחראי על ניהול אדמיניסטרטיבי? בלי אחראי תאורה? בלי פועלי במה? מדוע תובעים מכתב-עת לספרות, המופיע מדי חודש בחודשו, להתקיים בלי מגיה קבוע, בלי נקדן בשכר? מדוע חושבים, שמי ש"מכור לספרות", רק משום שאינו יכול אחרת, צריך לעבוד בהתנדבות לפחות בחלק משעות עבודתו, ההכרחיות לקיום העיתון?

ועד היוצרים!

לא שייך — ושייך: ועד היוצרים הישראלי-פלסטיני למען השלום וחופש היצירה פעל במשך שנים אחדות והיו לו הישגים יפים. המרכזי שבהם היה חתימה, הראשונה בהיסטוריה, על חוזה שלום סמלי, עם נציגות אינטלקטואלית-פלסטינית — יוזמה, שהיכתה גלים גם בארץ וגם בחו"ל.

ועד היוצרים הזה הפסיק למעשה את פעילותו בזמן מלחמת המפרץ. הסיבות לנתק, שנוצר בין הישראלים והפלסטינים מהשטחים בעקבות המלחמה היא, ידועות ועכשיו פחות חשובות. חשוב יותר להפעיל מחדש את הוועד, דווקא עכשיו, כאשר צריך לתת דחיפה משלנו לתהליך השלום, שיצבור תנופה. את האוטונומיה יסדרו עבורנו המשלחות הישראלית, הפלסטינית, הירדנית ואחרות. המסגרת קיימת וידועה, הוויכוח יהיה על הפרטים וכפי הנראה יוותרו זה לזה. עכשיו יש להכין את התשתית החשיבתית ואת הלך הרוח לקראת הסדר הקבע, שיבוא בתום האוטונומיה. את התפקיד הזה יכול לבצע בהצלחה ועד היוצרים, אשר חייב לקום מחדש. זה יכול להיות ועד שיתבסס על המסגרת והחברים הוותיקים, או ועד דומה, שיקום במקומו כמסגרת חדשה ובהרכב חדש. ■

אבלים על מותו של ההומניסט והמהפכן הגדול

יעקב חזן

משתתפים באבל המשפחה וקיבוץ משמר העמק

מערכת "עתון 77" יעקב בסר

המו"ל, הסופר וצרכן הספר

מו"לים נעלו את שבוע הספר בתחושה קשה. על מפלס התיסכול שלהם אפשר ללמוד מהעובדה שגם הוצאת הספרים של "ידיעות אחרונות" וגם הוצאת הספרים "כתר" סרכו למסור נתונים על היקף המכירות שלהן, והעדיפו לקפל בשקט את השולחנות מהכירות ולהחזיר את הספרים למדפים. "דגלה של הספרות העברית הורד לחצי התורן" אומר המשורר רוני סומק. גם ספרים עם פוטנציאל מכירה טוב לא הצליחו לחדור השנה אל הארנק הסגור של קהל הקוראים. מרביתו נשאר בבית צמוד לרשתות הכבלים, ערוצי הטלוויזיה, מחובר לספריות הווידאו, ומשחקי המחשב למיניהם. מי שרוצה לחפש את הנקודה בה איבד "עם הספר" את הזכות לתואר הזה, שיחפש אותה במחוזות הווידאו למיניהם.

גם הטקטיקה שהונהגה ברגע האחרון — דחיית שעת סגירת הירידים לחצות — לא הפכה את הארוע להפנינג. אחד המו"לים אמר לי השבוע, שמסתבר שהקהל העדיף ללכת למסעדה מאשר לקנות ספר בישול בדפי כרומו. הדברים לא נאמרו בעלמא: גם על ספרי הבישול, תחום יותר חביב על צרכן הספרים הישראלי, נחתה ירידה. השבוע הודה אורן מוסט מ"כתר": "הציבור הישראלי קנה פחות ספרי בישול מאשר אשתקד". נחמן גיל, המנהל הכלכלי של "הקיבוץ המאוחד", טוען: "בעידן הנוכחי הספר נדחק לקרן זוית, קיימת ירידה מגמתית בכמות הקוראים בכל הארץ. תחילה ייחסנו את הירידות למלחמת המפרץ, אחרי המלחמה תלינו את הירידות במצב הכלכלי ובמיתון השורר בארץ, אך למעשה המשבר הוא לא המלחמה ולא המיתון, הוא הרבה יותר עמוק".

אהרון קראוס, מנכ"ל "עם עובד", מסכם את הנושא כך: "מדובר במלחמה בין המלה הכתובה לבין המדיה התקשורתית-אלקטרונית".

"עם עובד" שילם, כמו הוצאות האחרות, את מחיר המלחמה הזו. אבל קראוס לא מוותר על האירוע: "שבוע הספר הוא אקט של חגיגה תרבותית בישראל, הספר מקבל חשיפה בפני קהל רחב, שנהנה מהיצע גדול ביותר של ספרים מכל הזמנים. יצרנו את חנות הספרים הגדולה ביותר בעולם".

את הרעיון של שבוע הספר הגה המ"שורר שלמה טנאי, והוא נחגג לראשונה במאי 1959, כחלק מחגיגות לציון עשור למדינת ישראל. טנאי נמנה עם חברי "ועדת העשור" שתפקידה היה לארגן את פעילויות העשור ברחבי הארץ. במסגרת החגיגות נערכו מופעי בידור, טקסים, תערוכות, מצעד צבאי, חידונים עטורי פרסים, הרקדות ועוד עשרות אירועי

תרבות. טנאי: "בסוף שנת העשור היתה בוועדה הרגשה, שיש להוסיף מפעל תרבותי נוסף לאלו הקיימים. לא היה לי צל של ספק שמדובר באירוע הקשור לספר העברי, והצטתי לעשות חג לספר העברי במסגרת חגיגות יום העצמאות".

הרעיון הבסיסי היה הקמת שווקי ספרים גדולים, כדי שהציבור יחשף להיצע הספרים הרחב, יוכל לקנות ספרים בהנחה, ולחיתם כשי לכבוד החג. למקומות המרוחקים וליישובי הספר תגונה ניידות עמוסות ספרים המוצעים למכירה, כך שכל אוכלוסיית הארץ תוכל לקחת חלק בחגיגת הספר.

צילום: רות קליין

ישנים. מצד אחד זו הזדמנות שנייה לספרים ישנים, ועידוד קנייתם המחודשת, ומצד שני, אם לא יציגו גם ספרות עכשווית, יואשמו בניסיון למכור רק "זבל" שהצטבר על המדפים. מטבע הדברים, הספרים החדשים הם המכירים והרווחיים ביותר, ולכן בסופו של דבר, בוחרים המו"לים מתוך שיקולי פדיון להציג את אלו החדשים.

גרוע מזה — המו"לים מוציאים ספרים חדשים (ביניהם, הרבה מאד ספרי-מקור) סמוך לשבוע הספר, והעובדות מעידות, שמעט מאוד ספרים שחשיפתם הראשונה היא בשבוע הספר, זוכים לתהודה גדולה. ספרים היוצאים סמוך לשבוע הספר חשיפתם איטית, אלא אם כן מדובר בספר שהיתה לו ציפייה גדולה בקהל. לא אחת ניסתה אגודת המו"לים ליישב חילוקי דעות אלו, אך בסופו של דבר מציג כל מו"ל את הספרים לפי ראות עיניו, מתוך שיקוליו הפרטיים.

המו"לים יוצאים נגד המיתוס ששבוע הספר הוא בעיקר "חג המו"לים". נחמן גיל ("הקיבוץ המאוחד") מתאר את בעיית הרווחיות של שבוע הספר: "מכירתם הישירה של הספרים לא חוסכת את כספי ההפצה והתיווך, כספים אלו משמשים כשכר עבודה לכוח העבודה הרב שמתפעל את הארוע. עבור שני מטרים ביריד גובה העירייה 850 שקלים, והספרים עצמם נמכרים בהנחות גדולות בכל החודש בו

תחילה התנגדו המו"לים, וטענו כי אם ימכרו ספרים בהנחה בכמויות גדולות בחג הספר, אזי אנשים לא ירכשו יותר ספרים בשאר ימות השנה. אך לבסוף נאלצו לקבל את החלטת הוועדה. עם חברי הוועדה נמנו יהודה לאיש ז"ל, טדי קולק, ודוד ניב. "קשה לי לתאר במלים את אותו שבוע. השוק הגדול ביותר נערך בכיכר דיזנגוף בתל אביב, והמוני בית ישראל יצאו לרחובות ולקחו חלק בחגיגה. לראשונה הוצא הספר הישראלי מהחנות אל הרחוב, והאירוע הפך לחג עממי ולא מסחרי. בערים הגדולות התקיימו תחרויות בין חלונות הראווה של הספרים, ראיונות עם סופרים נערכו בחוצות. הספר הגיע לכל אחד באופן אישי, היינו בהחלט ראויים לכינוי 'עם הספר'".

אחרי שתמו הלילות חג הספר הראשון, עבר נושא שבוע הספר לפיקוחן של העיריות והרשויות המקומיות, ומאז נערך שבוע הספר משנה שנה.

בשבוע הספר הנוכחי ראה אור בתרגומו של טנאי ספר שירה של המשורר הגרמני היינריך היינה "מנגינות עבריות", וטנאי היה יכול להרגיש על בשרו, נכון יותר בכיסו, איך הרעיון שלו הולך ונמק בתוך מציאות עכשווית אנטי-תרבותית. טנאי: "שבוע הספר צריך ללבוש צורת פסטיבל, הפנינג, העיריות צריכות להגביר את הפעילויות סביב שבוע הספר, ולא להסתפק בדוכנים עצמם, בטלוויזיה יש

לו טון: קריאות קרב; תרגום מסינית, אחרית דבר והערות: אמירה כץ; סיפורים: הוצאת עם עובד; 1992; מי שכונה עליידי מאו "אביה הרוחני של המהפכה הסינית", מתגלה כסיפורים אלה כסופר ספקן, אירוני וסוריאליסטי.

שמעון בלס; אותות סהוי; שלוש נובלות; זמורה-ביתן; מוציאים לאור; 1992; ספרו החדש של מספר ייחודי בנוף הספרות הישראלית. שלושת הגיבורים של שלוש הנובלות נאבקים על הישרדות אישיותית בשלוש ערים שונות וזמנים שונים, על רקע חברה מתנכרת. בסגנון ריאליסטי נקי ובהיר כותב בלס על הניכור, על חשבון הנפש ומצבו של היחיד מול הכלל.

מריו רוגס יוסה; שבחי האם החורגת; מספרדית: טל ניצן קין; הוצאת הספרייה החדשה; הקיבוץ המאוחד / ספרי סימן קריאה; 1992; ספר נוסף של הסופר הנודע מדרום אמריקה, יליד פרו. ספר ארוטי, המו"ל המפליץ טוען על גב הספר שהוא "על גבול פורנוגרפי".

אריה אקשטיין; דודה אסתר; סדרת צד התפר; הוצאת כתר; ירושלים 1992; המחבר הוא צייר, ספרו הראשון מספר על ילד, כבן שמונה, המשוטט ברחובות העיר לודו שבפולין, על סף מלחמת העולם השנייה.

המלצת
עתונות

אהרן מגד: יום האור של ענת; עם עובד; הספרייה לעם; 1992; צעירה "בעלת מזג סוער" מספרת על יחסיה עם בני משפחה, על רקע ישראל של שנות השמונים.

סול בלו: הרצוג; מאנגליה: עודד פלד; הוצאת זמורה ביתן; מוציאים לאור; 1992; גיבורו של בלו בוחן את מערכת היחסים בינו לבין החברה. הוא נוסע מעיר לעיר, הוגה בעברו, הכולל גירושים שניים, כותב מכתבים שלא נשלחים, ונתקל באהבה חוזרת.

יעקב שביט: היהדות כראי היוונות, והופעת היהודי ההלניסטי המודרני; ספריית אופקים; הוצאת עם עובד; 1992; המו"ל ממליץ: "ספר יסוד מפרה ומערער מוסכמות;

יוסף ברודסקי: מנסה מכיזנטון; מסות; תרגם מאנגלית והוסיף אחרית דבר: גיורא לשם; ספריית פועלים; 1992; מסות כתובות בתכמה, על-ידי משורר מן החשובים, הכותב רוסית ואנגלית, חתן פרס נובל לספרות. המסות נכתבו אנגלית. תרגומן רוט.

נואל אלסעדאוי: נפילתו של האמאס; מערבית: רחל חלבה; הוצאת מפרש; 1992; סיפור-משל של סופרת פמיניסטית על רודן הרוחם את הדת לצרכיו.

מתקיים שבוע הספר, כתוצאה מכך נפסקת קניית ספרים לפני ואחרי שבוע הספר. סומק: "שבוע הספר נתפס בעיני הצבור יותר כאירוע המוני, מאשר מקום לקניית ספרים".

לדעתו של קראוס לא ניתן להוכיח את תרומתו של שבוע הספר, "כלכלית הוא אינו מוריד ואינו מעלה, תרומתו העיקרית היא תרבותית".

בלבו של יורם קניוק אין רחמים על המו"לים: "למרות ההנחות הגדולות ושכר הפועלים, עדיין מרוויחים המו"לים פי שניים בגלל כמויות המכירה, כל מי שקשור לספר בכל צורה שהיא מרוויח יותר מהסופר עצמו. למו"ל יש עשרים ספרים, לסופר יש אחד."

אהרון קראוס: "הבעייתיות בשכר הסופרים מתחילה בעובדה שיש היצע ספרים גדול מאד, המתפרש על שוק מקומי קטן, לא מדובר על טיב הספרים".

הסופרים נאלצים לשלם 50% מס על תקבולי הספרים: "הדבר מוריד את מוטיבציית הכתיבה, ומצר את שכר הסופרים למינימום" אומר נחמן גיל.

רוני סומק: "יש לדאוג למעמדו הירוד של הסופר בארץ, גובה המס המוטל על הסופר הוא פשוט שערוריה, זאת פגיעה בכבשת הרש - בדבר העיקרי".

ב.

אכן, מי שיוצא המפסיד האמיתי מפופ-לריותו המתדרדרת של הספר בישראל הוא הסופר העברי. בטבלה, שפורסמה לא מכבר בעיתון הכלכלי "גלובס", דורגו הסופרים אחרי עובדי המוסכים ועובדי הבניין. פועל בניין משתכר בממוצע 2273 שקל לחודש. סופר רק 2083 שקל לחודש, אז מה הפלא שאברהם שלונסקי נהג להקפיד שכתעורת הזהות שלו, ליד סעיף המקצוע, יהיה רשום "פועל בניין". וכך גם מילא במסמכים.

יורם קניוק הוציא לאור השנה את הספר "פוסט מודטם" שנמכר עד כה ב-6000 עותקים.

מחיר הספרים בארץ נמוך, מדוע ארגון הסופרים לא מוחה?

קניוק: "לסופר בארץ אין שום עמדת כוח להילחם, בארץ פוחדים רק כאשר אדם יכול לסגור שלטרים, או לחסום כבישים, אבל אם אני לא אפרסם ספרים יהיה אכפת למישהו? יש צורך בממשלה נאורה יותר, הרואה בספרות ערך תרבותי גבוה. מדוע התיאטרון, הקולנוע והכדורגל מקבלים תמיכה, הציון מסוכסד על-ידי העיריות ורק הסופר לא מתוגמל? היום יש דגש בענייני רוק, ספרות נחשבת כמשהו תרבותי אליטיסטי".

רוני סומק גם הוא מאוכזב מהתייחסות מוסדות החינוך והתרבות אל הספרות: "בעוגה התקציבית צריכה הספרות לקבל פרוסה הרבה יותר גדולה מהפרוטה הדקה שהיא מקבלת כיום".

הוראה או כתיבה עיתונאית יכולות לשמש הכנסות נוספות.

קניוק: "אני עוסק בעבודה עיתונאית שנים רבות, אך זמן העבודה הוא על חשבון היצירה. אם אני אצטרך לעבוד קרוב לשש שעות ביום, אוטומטית זמן היצירה שלי מצטמצם לשעתיים. יש למצוא דרכים שגם הסופר ירוויח קצת יותר, לאפשר לו יותר לכתוב, ופחות לעסוק בחלטורות. כסף לסופר הוא מכשיר לקניית זמן: כאשר "פוסט מודטם" נמכר זכיתי בארבעה חודשי חיים, ארבעה חודשי כתיבה, ואם ימכר עוד קצת אני אזכה בעוד חודשיים".

גי'מי קרט, נשיא ארה"ב לשעבר, אמר בעבר בעת ביקורו בשבוע הספר בארץ, שאפילו בארצו לא זכה לראות כזה יהלום.

סומק: "שבוע הספר הוא אתר התיירות המרגש ביותר בארץ, אפילו במדינות אירופה המפותחות, אין ירידים בסדר גודלו של זה הישראלי, ומכאן החשיבות הגדולה בטיפוח הסופר והספר העברי".

קניוק: "הסופרים הישראלים מתורגמים לכל-כך הרבה שפות, ומדינת ישראל, שזו מדינת הבית, חייבת למצוא דרך להעלות את שכרם של הסופרים. מדינות קטנות כמו דנמרק ושוודיה משלמות לכל סופר משכורת. אני לא מבקש מתנות, השינוי תלוי באנשים, אולי לממשלה החדשה תהיה מדיניות שונה. ניתן לפרוס את תשלומי המס על מספר שנים במקום לראות בספרים הכנסה חד-פעמית. הסופרים יכולים ליהנות ממספר אחוזים מהפיס או הלוטו".

מה מידת ההשקעה כנגד התמורה? קניוק: "יש פער של מאה אחוזים בין השניים, הסופר הוא הגיבור לשבועיים ואחר כך יש גיבור חדש. כמובן שאם הייתי כותב בשביל להתפרנס לא הייתי כותב כלל".

מה אפשר לעשות כדי לשפר את שבוע הספר?

סומק: "עיתוי שבוע הספר השנה היה מאד לא טוב, מדובר בתקופה שאחרי בחירות, רבים כבר הספיקו לעזוב את הארץ, והשאר מרותקים בערכים טלוויזיה. מלבד זאת האירוע נערך בקיץ, כאשר אנשים נמצאים עם רגל אחת בחופש ופחות מתעניינים בספרים. צריך להחזיר את שבוע הספר לל"ג בעומר כפי שהיה נהוג בשנים קודמות".

קניוק: "אין מה לשפר בשבוע הספר

עצמו. אנשים מאמינים שאם יש משהו כוול, כדאי לקנות, אוהבים "מציאות", זה נכון לגבי שמלות, גרביים, וגם לגבי ספרים. בסך-הכל אין לשבוע הזה חשיבות ממשית למעמדו ומצבו של הספר העברי או הסופר העברי".

ג.

הוצאת עם עובד דווחה על מכירות 80,000 ספרים שהסתכמו בסך מליון שקל. תצוגת הספרים של עם עובד כללה 1500 כותרים פעילים.

בין ספרייה המבוקשים של ההוצאה נכללו ספרו החדש של אהרון מגד "יום האור של ענת"; "מסע ליד חנה" של כרמית

עילום: בניו קליין

גי'א; ספרה השני של גילה אלמגור, "עץ הדומים תפוס"; ספרו של יהושע אריאלי "דיסטוריה ופוליטיקה"; ספריו של מאיר שלו "דומן רוסי" ו"עשו" וספריו של גרסיה מארקס. לילדים: סדרת "איתמד" של דוד גרוסמן ו"הפעוטון שלי" של מירי ברוך.

הוצאת הקיבוץ המאוחד דווחה על היקף מכירות דומה לאשתקד, בנוסף לירידה ריאלית של 13%. השנה צמצמו העורכים את מספר הכותרים היוצאים לאור ל-80 כותרים לעומת 110 כותרים שיצאו בשנים קודמות. בשבוע הספר הנוכחי הוצגו 1500 כותרים, בראשם עומד "פוסט מודטם" של יורם קניוק. "הספרייה החדשה" של הקיבוץ המאוחד מכרה עותקים רבים של "בעקבות הזמן האבוד" לפרוסט; "איש עומד מאחורי אשה יושבת" של חנוך לוין; "זוכחים נפקדים" של דוד גרוסמן; "תת-הכרה נפתחת כמו מניפה" של יונה וולך.

הוצאת זמורה ביתן נאלצה לספוג ירידה נומינאלית של קרוב ל-7% בסך המכירות, אשר ביתן, המנהל הכלכלי: "בירושלים הירידות קרבות ל-10%, בתל אביב נצפו ירידות נוספות, לעומת חיפה, בה אחוזי המכירות עלו ביחס לשנה שעברה".

בשנת שיא הוציאה זמורה ביתן לאור 240 ספרים, כיום נאלצת ההוצאה לצמצם את היצע הספרים השנתי ב-50%, ולה-סתפק בפרסום 120 כותרים. בין הספרים המבוקשים ביותר היו:

"שירת הסירנה", של עירית לינור; "מקדמות" של ס. יזהר; "ידידי" של יונתן

בן נחום. ■

האקולוגיה אינה אופנה

ימרה מפורסמת אומרת, שהמלחמה היא עניין רציני מכדי להפקידה בידי הגנראלים. הוא הדין באקולוגיה, כשדנים בגורל כדור-הארץ, האדם, עולם החי והצומח, לרבות הימים, היבשות והאקלים. כראיה להנחה, שסוגיה קארדינלית זו אינה מסורה ל"ירוקים" בלבד ולאקולוגים במובן המצומצם. או אף המפלגת-פוליטי של המלה, תשמש ועידה אדירה, "פלניטארית" ממש, שהתכנסה בריו-דה-ז'אנרו ב-14 בינוי. בוועידה השתתפו מאה שבעים וחמש מדינות מכל כנפי הארץ, מאה ראשי ממשלות, שמונת אלפים עתונאים, וחמשה-עשר אלף אקולוגים לפי מקצועם. בלטו ביניהם שבעים ושבעה נציגי העולם השלישי, לפי חלוקה עולמית חדשה בין הצפון העשיר והדרום העני. אפילו על המשאלות החסודות על ההתחייבויות המפורשות מפי בעלי המאה בעולם המודרני, הרי שעצם ההתכנסות, עצם הצוות של כל ה"מייומי" בתכלה, יש בהם משום צעד קדימה בפתרון הבעיה, שניסוחה, כפי רבים, הוא: "אטופיה" — או מוות". שכן, שואה, אפילו היא בטווח ארוך-ביחס, אורבת לכדור הזעור הזה, ששמו כדור-הארץ, בקוסמוס האינסופי האופף אותו מכל עבר. מן הראוי לציין תחילה את האימה הזאת, שיד האדם בה, אם לא ירסן את עצמו בתאוות שלטונו על הטבע, וכבר אמר פילוסוף צרפתי ידוע, שהאין-רץ לשלוט על היקום צריך קודם-כל לשלוט על שליטתו. פרומתיאוס הכבול, שנענש על גניבת האש מן האלים, מן הדין שימש אזהרה ללהט כיבושינו. מימצאים מעוררי חרדה יוכלו, בין השאר, לשמש לנו דוגמה ואזהרה למדרון שבו תידרדר האנושות אם לא תיטול בעוד מועד את גורלה בידיה.

קץ כל בשר

אין יודעים כמה מינים בעולם החי וה-צומח, מנגיפים וחיידיקים ועד לחיות ועצי-ענק, קיימים על כדור-הארץ. מספרם נאמד בין שמונה למאה מליון. מליון וחצי מביניהם קוטלגו על-ידי חוקרים. מינים אלו נכחדים והולכים בקצב של חמישים אלף בשנה — לא רק, ובכל זאת בעיקר בשל האדם — עד להנחה המוכחת, שעד לשנת 2020 יימחקו כ-33% מהם מעל פני האדמה. זו תופעה קטלנית, ויד האדם היא במעל בדרכים רבות ומגוונות: הסלקציה, הנקוטה בידו כגידול בקר וצמחים, מותירה רק מינים "מובחרים"; משמדי החרקים; זיהומי

האוויר, היבשות והאוקיינוסים; עקירת היערות, כגון יערות האמאזונס, המהווים מעין "ריאות" לאוויר העולם; קריעת שכבת האוזון (המגינה על כדור-הארץ מפני הקרינה האולטרא-סגולית המזיקה לכריאות) עלולה לחמם את האטמוספירה, להפשיר את כיפת הקרח בקוטבי הצפון והדרום, להרים את מיפלי האוקיינוסים, להטביע איים, לגרום לבצורת של אדמות פוריות ולהפכן למדבר שממה. וכל זה — כאשר התפוצצות האוכלוסייה, בעיקר בארצות העניות, תעמיק את הרעב ועלולה להחריף את היחסים בין ארצות-הרווחה לבין העולם השלישי, עד כדי הקבלה בין מה שקרה, לפני אלפיים שנה, בין האימפריה הרומית הקורסת לבין פלישת "הבארבארים".

וכאן מתחיל שיח-החרשים בין דרי-מעלה ודרי-מטה. ארצות-הברית, היא לברה, אחראית ל-37% מכלל הזיהום בכדור-הארץ בשל צבא מכוניותיה הנעות על רשת כבישים צפופה, ובשל יער ארוכות-העשן של מפעלי תעשיותיה. היא קופצת את ידה במתן עזרה לעולם השלישי ומקצה לו 0.15% של התוצר הלאומי הגלמי שלה, בעוד שמה שנדרש בוועידה בריו הוא לפחות 0.75% (הארצות הסקאנדינבי אכיות, לעומת זאת, תורמות 1% של תוצרן לארצות העניות). והרי לפי חישובי המומחים דרושים מאה עשרים וחמישה מיליארד דולאר מדי שנה כדי לבער את הרעב ולקדם את כלכלת האזור הקרוי "דרום". אך לפי היד הקמוצה של ארה"ב, אין הסכום המבוקש עולה על חמישים מיליארד. אחד מן הלוחמים האמיצים ביותר לסתימת פערים קטלניים בין ארצות העושר וארצות העוני — הצרפתי ז'אק-איוו קוסטו — טוען, שאילו קוצץ תקציב החימוש העולמי (המיותר עתה, עם חיסול המלחמה הקרה), המגיע לאלף מיליארדי דולארים מדי-שנה, עד למחציתו, אר-אף בשני-שלישיו, אפשר היה לפתור בתנופה את כל בעיית הפיתוח של ארצות-הדרום. וביתניים, נא לזכור: מאז 1930 ועד לשנת 2000 תושלש האנושות, כאשר 57% ממנה נמצאים מתחת לקו העוני. עד לסוף המאה יתרכזו 47% של האנושות בערים, ובעיקר בפרברי העוני שלהן. עד למחצית המאה הקרובה יתגוררו 80% של האנושות בערים. והשאלה היא מעתה: הנצעד בעיוורון לקראת סתף ואובדן גובר והולך של משאבי הטבע בידי בזבזנות אנושית ללא רסן, תוך הפקרת מרבית האנושות לחרפת רעב, או שמא ניקח את גורלנו בידינו, נבטיח התפתחות כלכלית מזורחת, אך נקייה מזיהומים קטלניים, ונכונן סדר עולמי חדש, המבוסס על סולידאריות אנושית כללית, וביעור הרעב

והעוני מן הארץ. לצד ההפקרות — אם תימשך — נוכל למנות: משק-גזל, לפיו מלווים אמנם כספים לעולם השלישי, אך הלה מח-זיר למלוויו כפל-כפליים, בצורת ריבית והחזרת הקרן, לטובת השכעים ולרעת הרעבים. לצד ההפקרות, ניתן גם למנות עקירת מאות מיליוני הקטארים של יערות, בהיקף שנתי השווה לשטחה של צרפת כולה. והרי אותה עקירת יערות, במורדות ההימאליה, למשל, היא הגורם לשטפו-נות הקטלניים המציפים מדי-תקופה את באנגלה-דש הדרווייה. יתירה מזו: בשל משק-גזל בקרקעות פוריות, בקנה-מידה של 0.7% מדי-שנה, לרבות הפיכתן לשט-חים אורבאניים, מצטמצם והולך המיגור הראוי לעיבוד חקלאי. מקרה מיוחד הם היערות בארצות הטרופיות, החובקות כ-50% של כל מיני החי והצומח בעולם: לפי קצב כריתת עצים אלה, כמקור פרנסה עיקרי, ובדוחק, של אוכלוסי אזורים אלה, לא יישאר זכר ליערות אלה ב-2060. נוסף לכל אלה, ששאבית הנפט, כמקור לאנרגיה, מביאה לחלוקה מסמרת-שערות, לפיה תצרוכת החשמל לנפש בארה"ב היא פי חמש-מאות מתצרוכת החשמל לאזרח בארץ כגון צ'אד. והשאלה היא: כלום כאותו שולייית הקוסם, שאיננו שולט עוד על שטף המים האדיר, על האנושות להחליט שיש להפסיק את טירוף הייצור המתבצע על חשבון משאבי הטבע וסיכון כדור-הארץ כולו, וכן להחליט, כאותה ועדה ברומא לפני כמה עשורים, שיש לשאוף ל"אפס-צמיחה" — או שמא ניתן לקדם את המשק בדרך "נקייה", לסתום את הפערים בין הצפון והדרום, וגם לתת לאנושות לגדול, מספרית; שכן 95% של הילודים בימינו באים מן העולם השלישי, ובמצב הנוכחי הם נידונים לרעב, לכליון, או למלחמת צפון-דרום והגירה המונית לאדלדוראדו של ארצות העושר ורווחה. זו השאלה ואין בלתה.

אקולוגיית-נפל וכורח הפיתוח הרציונאלי

ה"ירוקים", הדוגלים, לדעתם, באקולוגיה נכונה ובלעדית, מתחלקים למעשה לשני סוגים: הראשון הוא השמרנים, הנקראים גם "פונדמנטאליסטים". מישהו, שליילג עליהם, מנה את ששת הדיברות שלהם בזו הלשון: "את המודרניות — תדחה מעל פניך"; "את הטוהר הצרוף תאמץ ללכך"; "את העבר תקדש בכל מעשי ידך"; "את שורשיך תוקיר"; "לטבע תכרע בך"; "את רגש האשם של האדם תטפח". הקיצור, האקולוגים האדוקים האלה מתגעגעים

המשך בעמ' 30

המלצת

עמוד

דומיניק פרנגס: **תפארת הטמאים**; תרגמה: עדה פלדור; הוצאת סנה; ירושלים; 1992; ספרו הראשון של המחבר המתורגם לעברית. זירת ההתרחשות היא פאריס של ימינו. הנושא — יחסים הומוסקסואליים בין שני חברים.

אמיר צוקרמן: **מעשה באוסי**; הסדרה הלבנה; עם עובד; 1992; ספר ביכורים, מעורר עניין, יוגר, ודאי, כמשהו דומה ל"פוסט מודרניזם".

כרמלה לחיש: **ידנח**; סדרת צד התפר; הוצאת כתר, ירושלים, 1992; רומן ראשון למחברת. הסיפור מתרחש בארץ-ישראל של שנות העשרים.

אנטולי ריבוקוב: **השלושים וחמש ושנים אחרות**; אימה; מרוסית; צבי ארד; זמורה-ביתן, מוציאים לאור; 1992; הרומנים השני והשלישי מתוך טרילוגיה, שהראשון שבה: "ילדי ארכט", הופיע לפני שנים אחדות באותה הוצאה. הספר פורש לעיני הקורא את תופעת האימה בכרית המועצות שבשלטון העריצות של סטאלין.

הנס פאלאדה: **מי שאכל עם אחת מעלחת פח**; מגרמנית; צבי ארד; הוצאת זמורה ביתן, מוציאים לאור; 1992; "רומן בית סוהר", ניסיון להשתקם, כישלון חוזר, ושיבה אל כתלי בית הסוהר.

מורדי אור

הדי במרומים, איני מקנא / כך הוא העולם, זמן בוגד! / זכה נעשה ראש, לא זכה נעשה רש / הפסיכיאטרים במצרים זכו / והשפויים בארצנו, ישמרה אל, לא זכו / אלה זכו בלי גבול / ואלה לא זכו בלי גבול.

המין משחק תפקיד עיקרי כפי שמסביר פרויד / והבעיה היא שאנחנו מתמודדים עם מין ברגשות מעורבים. / לעתים מתמודדים אנו בכושה גדולה / ולעיתים בהתעלמות גדולה יותר. / המאורע של אל-עתבה*, הציר שלו מין / כולם דנו בפרטי המאורע / דיברו על הצעיר / דיברו על הצעירה / דיברו על הפרטע / דיברו על העונש. / דיברו על פרטי הפרטים / ואיש לא דיבר על בעיית המין. / פירושו של דבר שהבעיה תחמיר, תסתבך ותגבר / והמרוויחים לכסוף הם הפסיכיאטרים / ושהדי במרומים, איני מקנא.

למורדי האור יש חלק ונחלה בבעיית המין / נכון שזוהי תופעה של מחאה פוליטית / ולה סיבות כלכליות וחברתיות / ואף כיסוי דתי כתוצאה של פרשנות ילדותית / אלא שהמין משחק תפקיד במחשבה ובהתנהגות. / בתוניס תפסו את התופעה / ואין תוניסאי אחד שלא שמע או צפה בסרט "כחול" / [שגיבורו הוא] השלישי במנהיגי קבוצת התחיה. / הסרט אצלי והוא סרט וידאו מתועב יוצא דופן / לפני חודשים קבלתי סרט וידאו אחר / גיבור הסרט הפעם הוא "אוסתאז" עבד אל-פתאח מורו / המייסד הראשון של מפלגת התחיה וסגן היו"ר. / "אוסתאז" מורו נאבק, בדרכו, עם ידידה תוניסאית יפהפיה / לא מצאו מקום והם נפנו לרצפה / לא מצאו מזרן ונשכבו על שטיח התפילה / היו שגיני את המדינה שהקליטה את הסרט / אולם "אוסתאז" מורו הגיע לו גינוי יותר / איש לא עמד לצדו. / העיתונות ביקשה ממנו לפנות לערכאות / והוא נדם ולא שעה / מה ירוויח אדם אם ירוויח מפלגה והשפעה / ויפסיד את עצמו. / מה יותר למפלגה אם הראש מסריח. / ב[כפר] סקאלוט, לפני חמש שנים / אסרו הקבוצות [האיסלמיות] אכילת קישואים וחצילים... / התירוץ של הקבוצות כי קישואים ממלאים וכן חצילים / ובמילוי יש רמז מיני / כך טוענים הילדותיים. / המוכר, אם כן, מגיעות לו מלקות / ולקונה עונש [ריגמה] / והסיפור נסתיים בכך שאיש לא שעה להם. / אומר את האמת לקורא, שחשתי סולידריות עם / האבטלה, משכר הדיור, עליית

יום לפני שנרצח, כתב ד"ר פרג פודה בשבועון "אוקטובר" מאמר, העשוי להיות מסמך מיוחד כמינו נגד הקבוצות האיסלמיות הרדיקליות. בידיעות נמסר, כי פודה נרצח לפי "פתוא" — פסק הלכה של שיח' עמר עבד אל-רחמן, אותו שיח' שהוציא פסק הלכה לרצוח את סאדאת באוקטובר 1981. יש האומרים כי הפקודה יצאה מרוצחו של רפעת אל-מחגוב, יו"ר הפרלמנט המצרי, (באוקטובר 1990) המרצה עונשו ככלא. ויש האומרים, שמאמר אחרון זה של פודה, שפורסם יום קודם לרציחתו, הוא ש"שכר את גב הגמל" ולכן החליטו להסלו ולהשתק את קולו של הלוחם האמין הזה אחת ולתמיד. להלן תרגום המאמר של ד"ר פודה כלשונו; מאמר, המדבר בעד עצמו.

הוא שברון לב. / היחשבו-אלה כי כבוד האדם אבד לריק / היחשבו-אלה כי איש אינו יכול להם.

עיתון מאיו** פרסם ב-25 במאי, 1992, כי אשה עם רעלה ישבה לפני ועדת פוסקי-הלכה בבית הפוסקים / הצעירה בכתה בכי תמרורים / לצעירה יש השכלה בינונית / הסיפור הקומי הוא שהתחתנה עם "אמיר" קבוצה / הטרגרדיה שהוא גרשה אחרי ארבעה חודשים / הטרגרדיה הגדולה יותר שהוא חָתַן אותה למחרת היום לסגן ה"אמיר" / נחזור: למחרת היום. / שאלה אותו מה עם תקופת המתנה / והוא ענה שהקוראן מציין שלוש קריאות. / הקריאה בקוראן פירושה חודש / כבוד אמיר הקבוצה פירש [את תקופת ההמתנה] כקריאת הקוראן. / הוא אמר לה שהוא קרא אותו שלוש פעמים בלילה אחד / השיח' המכובד שמע את הסיפור כשהוא משתומם / הס נפל באולם / והצעירה שואלת מה יהיה גורל הוולד / בן מי יהיה?! / בן האמיר או בן סגנו? / הסיפור הוא עותק של סיפור דומה לצעירה באל-ע'רדקה / היתה בעיה שכתב אודותיה הסופר ד"א'א אל-דין בְּיָבֵרס בעיתון זה [אוקטובר] לפני יותר משנה / הכותרת היתה, לפי זכרוני: הרמאות בשם האסלאם. / ההבדל היחידי הוא שהצעירה הראשונה מאל-ע'רדקה והשנייה מקהיר / הראשונה אקדמאית והשנייה השכלתה בינונית / בשני המקרים השאלה היא על גורל הוולד. / למשבר הדיור, האבטלה, עליית המוהר, והמין אין רחם / בעבר הרחוק המאושר לא היתה בעיה / הנישואין היו על פי רוב עם ארבע / השעשועים עם שפחות היו בלי גבול של מספר וכלי תנאי / הרוצים בהחזרת גלגלי ההיסטוריה מצטטים שורה ומתעלמים משורה אחרת / ואין שם כל חלופה / כל הדיאלוג מסתיים כמבוי סתום.

מה אומר לשואליי אודות פיתרון / אני מכיר מי שהגיעו לגיל ארבעים ואין להם קשר אהבה תקין / אני גם יודע שהסיבות רבות / אך אני רואה את אותו שד ענק מאחורי רוב תופעות ההתנהגות / יש לי חשק עצום להתבדח ולהעלות חיוך על השפתיים / אבל אני אכן דואב ומיוסר. / אפילו תרבות אנושית איננו רואים זולת השד הענק, הפקרות מין, זנות, התפרקות, איידס וסטיות מין. / אלה הם ערכי התרבות במוחות רבים מאתנו / אין נחיתה על הירח ואין מחשב, אין הנדסה גנטית, אין התפתחות אמצעי התקשורת,

דמי המוהר ויצר המין אינם מרחמים / אם יאנוס מוציאים אותו להורג / אם יחלל כבוד משפחה מבקשים להוציאו להורג / ואם יטפל בבעייתו בעצמו פוסקים איסור על מעשיו. / אם כן, יש להרחיק את האשה ממנו / קבורת כנות אסורה / ולכן הרעלה היא הפיתרון / שהאשה תשלם את המחיר / אלא שהיצר נשאר והוא יצר ללא רחם. / הקישוא והחציל אין מזילים עליהם דמעה / אם כן שהקישוא ישלם והחציל ישלם / ואיש לא יבכה על קישוא / ואיש לא יבכה על חציל.

מראשית המאה אנחנו משחקים כדורגל / רפעת אל-פנאג'ילי הלהיב אותנו / הנה אותנו אבו גרישה ואל-ח'טיב מילא אותנו אושר / עינינו עוקבות אחר הכדור ותו לא. / והנה הופיעו קבוצות מורדי האור / ויצר המין אינו מרחם / עקבנו אחר הכדור / והם עקבו אחר הירכיים / קראנו: הידד, זהו שחקן מעולה / והם קראו זהו שחקן ירכיים. / כמו שהיינו קוראים לשחקן: הבקע שער / הם קראו לשחקן כסה ירכיך, זונה. / לפתע גילינו שירכיים בשחקן ערווה ומדוחים / המסורות הדתיות הנכונות מפריכות זאת. / כתבנו ומקמכנו מה שכתבנו / אך איש לא שעה / סחה דעתם אל קסמי נטול-חתימת-זקן / העלם נטול-חתימת-זקן הוא עלם עול ימים / לפני ספר מספרי ימינו המהוללים / בו אומר המחבר כי קסמי העלם נטול-חתימת-זקן / שווים קסמי שבעים נשים. / במגרש יש עשרים ושניים שחקנים / קסמי כל אחד מהם שווה שבעים / היינו יותר מאלף וחמש מאות יפהפיות מלהיבות את דמיון הקבוצות הילדותיות. / שלא לדבר על השופט והמשגיחים / אשר למילואים שומו שמיים / קסם, קסם, קסם, חברה כופרת שאינה מרחמת. / אלף וחמש מאות יפהפיות במגרש קטן / משבר דיור, אבטלה ועליית המוהר / דיכוי היצר וייסורים וסבל ללא גבול.

אחדים מבין גדולי פוסקי ההלכה הוכו כשיטפון / אחד פסק שאסור שגבר ישב במקום אשה באוטובוס אלא אחרי עשר דקות / החוכמה בכך היא שיימוג חום הגוף. / אחר פסק שאסור לרופאה לנתח גופת גבר / אחר פסק שאסור לצעירה להתפשט לפני כלב זכר, / ורביעי פסק על איסור המוסיקה כשהגוף מתענעע / גוף, גוף, גוף. / מי יפסוק לארץ הזאת כי יש כבוד / מי יכבד יחד אתנו הוֹרָה ומה שהוליד / מי יתפוס שאדם נברא בצלם / וכי מחסור הוא סבל / ודיכוי היצר

האשה היא הקולר. / אין הסבר לכך אלא משום שאנחנו סבורים שהיא חלשה יותר / ואנו כמזרחים, משוכנעים כי מזכותנו להטיל עליה מה שעולה על דעתנו / וחובתה לפי הערכתנו, שתציית.

מדוע לא נדרוש עתה לבטל את האשה / מדוע לא ידרשו הרעבים לבטל את האוכל / מדוע לא ידרשו הצמאים לבטל את המים / התשובה הגיונית / אין האדם יכול להתקיים בלי אוכל ושתייה / אבל הוא יכול להתקיים בלי מין / ובמקרה זה הוא יתקיים / אך לא יתן לאחרים להתקיים / וזה מה שאנחנו קוצרים.

הו שר הבריאות, אתה נדרש לענות / ביי קשתיך במאמר קודם לסבסד כדורי ארגעה מינית ולא שעת / חוסר היענותך, הפעם, מאיים על הביטחון הלאומי... / הביטחון הלאומי מאיים / הטרור גובר, הקיצוניות עולה והפיתרון בידך / ועד שהמדינה תפתור את בעיות הדירור והאבטלה / אין מנוס מלסבסד את המוצא היחיד לבעיה. / הנישואין קשים / הסירוס לא הומני / לחסל את האשה בלתי אפשרי / ופתרון הבעיה הסבוכה דורש זמן רב. הקמפור הוא הפתרון / הקמפור הוא הפיתרון לשם הצלת הארץ / הו פסיכיאטרים ופסיכולוגים / שהדי במרומים... איני מקנא.

והמכובדים / במיוחד כשיוצא לקראתם עלם נטול-חתימת-זקן / כשהוא פותח כפתוריו ומוריד גלימתו באומר: גשו אלי

פרג פודה

מורי ורבותיי. / לעתים אני שואל את עצמי מה נשתנה / האם גילינו אסלאם חדש לפני רבע מאה? / האם ההרכב הפיסי של הערמונית היה שונה אצל האבות מזה שלנו? / או שזהו אורח חיינו חישן והידוע. / אין מנוס מלמצוא קולר לתלות בו את בעיותינו ושגיאותינו / והקולר הוא האשה. / אנו מתרתחים ודורשים ממנה להיצמד לכיתה / דמנו תוסס ומבקשים ממנה לשים רעלה ויותר מזה. / צרנו עולה כאש / ותובעים להעניש על איפור וגם על גילוי פנים /

אין הגיינה, סדר, כיבוד ערך הזמן ומילוי התפקיד. / אפילו כאשר הולכים בחורינו אליהם*** / הם הולכים ובראשם כיבוש העולם החדש הזה בסגנון יחיד במינו / איני יודע מי טוב באמת / מי שחי כמין או החי למען מין / שאלות כאלה מחרידות, שכן לשוננו היפה מבטיחה תשובה. / לשוננו היא לשון "ערך ההפלגה" כי אנחנו המהוללים ביותר, העצומים ביותר, העדיפים ביותר והטובים ביותר / הטובים ביותר. / אין צורך לאמץ מחשבה / אין צורך להסיר מכסה / כי אין בינינו מי שאוהב ביקורת.

רואים מעשה ונוזכרים בהלכה / העיתונות הדתית מנהלת מסע נגד התאפרות / הגיונם פשוט, חילול הכבוד סיכתו הת-געשות הנוער / התגעשות הנוער סיבתו התאפרות האשה. / כתברות הקודמות האשה היתה מסתרת / התוצאה היתה עשרות ספרים על קסמי נטול-חתימת-זקן. / בתקופה העות'מנית היו גובים מס מבתי זונות / בסוף תקופת העבאסים הראשונה ובמשך כל תקופת העבאסים השנייה / כגדאד היתה מלאה בתי מרזח, בתי ריקודים. / רק כבגדאד, בתקופת הח'ליף אל-מא'אמין היו מאה בתי מרוח של נערים / שבהם היתה, כפי שאומר אבו תיאן אל-תח'ידי בספרו "העינוגים וההנאה" / מתגלה חרפתם של הסגפנים

* שכונה בקהיר שבה אירע אונס קבוצתי לנערה בחולה, לעיני אמה וקהל רב. אנשי הביטחון הגיעו באיחור רב.
** כטאון מפלגת השלטון בעריכתו של אניס מנצור, שבו היה לפודה טור שבועי.
*** הכוונה, כנראה, ללמוד במערב.

אמירה הס

עזיבה למשל גם היא עזיבת מקום
עזיבת אשליה עזיבת מקום החלום
נעזבות מאדם כמותה כפאבדן מקום
ברחפך אל מקום אחר מן החור השחור
שעה שהיית הולך ונופל מעמס האור כי חשך בכל
היה מעצב אותך היגון
שבהכרה —
שברעת
שאין שהוא אין לדעת
מהי בדיוק הגדרת המקום

צריך להעמיד מסכה חרוצה וצוחקת
צריך לראות היין מנצנץ
במקום שבצות מקרקפות
את מדמנת המציאות
בחנה ספיריטואליסטית.

קילומטר' הנעגועים
כמהו כספינת מדבר בדבשות הזמן
לא פעלה גרה ימים חצובים
וברגלי בת יענה לא תעופף
מרחקי תהום רבה —

אשה יולדת עוד כמה שופכות זרע
כי הלילה עור לראות מה ילד יום
צבע היום והלילה אין בהם
משמעות ברורה מגדרת
אפשר שדות קוצים בלם
ונעשטה בהם הפרדת צבע
שכל פיגמנט הוא הנמש של האחר —

אתה רק עזר לעבור את היום
וכחות בתוף הריק תהיה
אין להאחו בצבעי פרוצופי
לבשת המלמלות וככל זאת יצא גדר תיל

יש אשר יגדר מקום כמו תיל
ואפשר חיק ישא אותך רחוק
אל מקום חמת גדר
אל הבכי לבער.

יש מקומות יקיצו פתאם באבוד עליהם הזמן
יש פתאם הזמן הוא מקום
בתוךך
משהו בנוף לבך
ספק רוחם אותך
ספק רוחך יגונים
אפשר המעט הזה הוא כל רבך
שאין בך זמנים
והולך בתל עצמיך
שרש מצבים
מתוך המתרחש
בכליל הדומיה.

בשערונית הלבדות כמה ליצנים חשבו סבר להם יום
אין הסבר לדומיה
גמלים קורסים תחת עצב הדיונה
שרב יום בקרקפתם
בארחות ימיהם נדים בלי דם ורידים
המים שלהם זעת רוחם —
לא יכולה להיות לך חית שעשועים
ואפלו פינציר גמדי הייתי
ידעתי שאני דבשת היום
בחגוי העצב —

אביו, אמו*

יורם קניוק:
פוסט מורטם;
הוצאת הקיבוץ
המאוחד /
ידיעות אחרונות
/ ספרי חמד;
1992.

* רשימה זו היא עיבוד של סקירה ששודרה ברדיו ושל דברים שנאמרו בערב לכבוד "פוסט מורטם" שנערך מטעם "בית הסופר" בירושלים בהשתתפות הד"ר אברהם הגורני-גרין, יורם קניוק, זיל אמויאל ומחבר שורות אלו.

מדתו של סוקר ספר חדש היא, במידה מסוימת, כעמדתו של מבצע סקר-בחירות, ולא רק בגלל הדמיון הצלילי. על מידת חשיבותה של מערכת בחירות ניתן ללמוד, בין השאר, על-פי מידת הפרישה של תוצאות הסקרים. שהרי אם על חודו של מנדט אחד ייקבע גורל חיינו, ברור שצפויים פערים מכריעים בין סקרים שונים. באנלוגיה אפשר אולי להסיק כי כשהמבקרים-הסוקרים חלוקים ביניהם באופן קוטבי, יש בעובדה זו כשלעצמה משום רמז לחשיבותה של היצירה.

אני חושב, שהשאלה היסודית שנדרשים לדון בה כשמבקשים להעריך את "פוסט מורטם" של קניוק היא: מהי ספרות, מה הגדרתה, מהם גבולותיה? שהרי אפשר עקרונית — ואני מבקש להקדים ולציין שאני רחוק מעמדה זו — לטעון ש"פוסט מורטם" הוא מעבר לגדר של הספרות. המתברר (המופיע בספר בשמו) מתאר אנשים ממשיים, נוקב בשמותיהם האמיתיים (אם אכן אני מקבל את הדברים הכתובים כפשוטם, שהרי לא חקרתי במשרד-הפנים ובמרשם התושבים). מבחינה זו אין כאן בידיון. המחבר מעיד על עצמו בספר גופו כי הוא מתעד את הדברים, אף שהוא משתמש בדמיונו כדי למלא חללים, לטוות את החוטים המקשרים, להוליך את העלילה ולהוסיף את גוני הרקע. אבל מילוי כזה איננו ייחודי לבידיון, שהרי הזיכרון האנושי הבסיסי ממלא ממלא חללים ריקים בפרטים שמידת האובייקטיביות שלהם מוטלת בספק. לא רק שאין כאן בידיון מובהק — יש כאן, כאמור, תעוד ושמות אותנטיים. ואם כך אנו אכן עומדים בפני בעיית הסיווג: "פוסט מורטם" הוא ספרות או טקסט לא-ספרותי? והנה, ההליכה על חבל דק, על חודו של קול: יש שתי אפשרויות קיצוניות — או שנחליט שאין זו ספרות כלל, ואולם אם נחליט שזו ספרות הרי שבהכרח יש כאן הגמשה והרחבה של הגדרת הספרות, ולפיכך ממילא — אם זו ספרות, הרי שהיא ספרות חשובה. במקרה זה נראה, אם כן, בעליל, כי שינוי קל בתפישו גורר הבדל משמעותי בהערכה.

מבחינת השימוש באמצעים ספרותיים זהו טקסט סגפני, מתנזר מחידושים צורניים, ממחלצות מילוליות ומורכבות-עלילה. יש כאן סיפור מסגרת פשוט: המחבר (המופיע, כאמור, בטקסט בשמו, יורם קניוק) שוהה בשוודיה בעת שמגיעה אליו הידיעה על מות אמו בארץ. כתיבת

הספר, שהוא כעין ספר תולדות המשפחה, נעשית במקום כל אותן פעילויות אֶבֶל מקובלות, כמו השתתפות בהלוויה. ימי השקעה, אותם עושה המחבר בשוודיה, הם מסגרת לנסיונות אל העבר, אל המשפחה. אמצעים ספרותיים מינימליים, אם כן, בצד היצמדות לפרטי מציאות, לשמות אותנטיים ולמקומות (אמנם, תוך כדי מילוי פערים). למרות זאת, אני חוזר ומדגיש, לדעתי רב ערכו של הספר מן הבחינה הספרותית.

לפני שאמשיך בהתפללות ביקורתית ובהנמקות אני מבקש לעשות "הפסקת קפה", להטעימכם מן העוגה. אני בוחר, באופן אקראי-למחצה, מן הפסקות הפותחות את פרק ד' (עמ' 15, 16). מפאת קוצר היריעה, ובידיעה שהספר כבר מונח על המדפים, אצטט במקוטע:

אבל שרה [אמו של המחבר; פרט למקרים נדירים בספר אין הוא נוקט לשון "אמי" או "אמא"] כנראה כן אהבה פעם מישוה. היא אהבה את אביה" [-] שמחה [הסב, אביהאם] מת כן ארבעים-ושש בשעה אחת עשרה בבוקר, ה-11.11.1918, יום שביבת הנשק. משום מה היתה תקופה בחיי שהוא היה האדם הכי קרוב אלי בעולם אף על פי שמת מוות קלנרי מפואר כשתים-עשרה שנים לפני שנולדתי. [-] בילדותו כחדר למד רוסית מספר שהחביא בתוך הגמרא הגדולה. בישיבה הועידו אותו לרבנות אבל הוא התפקד, עקר לאודסה, הצטרף לאגודת בני משה מיסודו של אחר-העם, ולפני הנסיעה לארץ הלך עם שרה להיפרד מביאליק, והמשורר, אמרה שרה, התרגש. אולי שימש לי סנדק בגלל סבי ואולי מפני שהשובב הזקן והמחויט [דהיינו — ביאליק] חיבב את שרה, חלם על כשרה הצע והטהור? [-].

התורכים אסרו על לימוד עברית ושמחה עזב את עבודתו בבית-הספר לבנות בנווה-צדק, שם אף כתב בעצמו את ספרי הלימוד ולימד בביתו. כשהיה מתקרב התורכי היתה אשתו מינצה-מרים מוציאה את הגמגם החבוי עם העוגה היבשה והנר, מדליקה אותו ובקול תרועה נכנסת לחדר כשהיא שרה, יום הולדת לשמחה! ושרה היתה מתמקחת עם התורכי עד שעזב.

את מינצה-מרים נשא בלומדו בישיבה, והיא נראתה כרוסיה קריאה. עם עצמות הלחיים המונגוליות שלה ושל שרה אפשר להבין כמה דם פוגרומים זורם בנו [-] בפוגרומ של 1905 שאראה מינצה עם משפחתה בדירה והיניקה את אלכסנדר [דודו של המחבר, אחי-אמן]. המשרתת הרוסיה נמלטה ושכחה לסגור את הדלת והפורעים ששעטו בבית חשבו שתושבי הדירה נמלטו וחלפו על פניה. שמחה עלה לגג לחפש משפחה שנתקעה ונשמעו יריות, מינצה-מרים ישבה בין שקי תפוחי אדמה ושמעה צווחות. שעה הלבין

תוך כדי שעות מעטות. שמחה וחבריו סחבו איתם את הסולם והקוזאקים היו שיכורים מכדי לטפס. המשפחה שקדם היתה על הגג וכששמחה רץ להצילה, נתבהלה, קפצה לחצר ונטבחה. שרה הילדה הקטנה יצאה החוצה וכל מה שהיה לה לומר אחרי שנים היה שהיתה שם שורה ישרה של מתים.

נדמה לי, שגם מציטוט מקוטע זה אפשר לטעום משהו מן האותנטיות המתעדת, וגם לעמוד על תכונות נוספות של הטקסט — לא כולן, אגב, מאפיינות את הספר כולו. אבל במשפט האחרון שצוטט כלול יסוד מרכזי בספר — מרירות ועלבון נוכח תפקוד הזיכרון האנושי ותפישת המציאות, במיוחד כפי שהיא באה לידי ביטוי אצל האם, שרה.

כאן אני מבקש לשוב אל העיון הביקורתי ולטעון כך: אם מרכיב קריטי בהגדרת פרזיה ספרותית הוא טקסט המספר סיפור

בדיוני, שלא היה ולא נברא, יש כמוכן בעיה עם ספר זה, אבל אז יש בעיה גם עם ספרים רבים אחרים. וכדי להביא דוגמת אד-אבסורדוס נזכיר, כי אם רוצים לעשות רדוקציה מבהילה, אפשר לומר שאפילו "החטא ועונשו" איננו אלא מילוי פרטים ו"ניפוח" של איזו ידיעה עתונאית ממשית בעיתון רוסי...

אם כן: בידיון, בריאת עולם ודמויות — לא, חיתוכים מדהימים והמצאות צורניות ולשוניות — לא. תרומתו של ספר זה לספרות היא, לדעתי, כושר התכוננות במציאות, כושר רישום חד ואומץ להתבונן ולרשום את הדברים — קשים, מביכים ודוחים ככל שהם. קניוק מתאר כאן, מבלי להשפיל מבט ומבלי לשמוט את העט, את הגוף, הזקנה, המוות, ואת ההתאכזרות השקטה והאיטית שבאיהיכולת לחוש אמפטיה.

קניוק קרא לספרו "פוסט מורטם". פוסט מורטם פירושו בעברית שלאחר המוות, אחרי מות. אלא שלנוסח העברי משתרך כרגיל שובל של זיוף: אחרי מות קדושים אמור — אותה המנעות מלדבר סרה במתים, ואותה נטיה לכסות ולאפר כל מה שלא ראוי היה שיהיה, ולפאר ולקלס את הטוב, מועט ככל שהיה. אבל זה בדיוק מה שקניוק מלמד אותנו כאן כיצד לא לעשות. שהרי כל מה שנעשה אחרי מות אינו לטובת המתים אלא לצורך החיים. ההספדים הנחמדים והמחמיאים גם הם מכוונים לטובת החיים — שהרי, בין השאר, הם כוללים הבטחה לחיים בנוסח: אל לכם לחשוש, לאחר מותכם ייאמר עליכם אך טוב. אבל אותה הבטחה עצמה מונעת מן החיים את היכולת ללמוד

קניוק מתאר כאן, מבלי להשפיל מבט ומבלי לשמוט את העט, את הגוף, הזקנה, המוות, ואת ההתאכזרות השקטה והאיטית שבאי-היכולת לחוש אמפטיה.

ההתבוננות הישירה, חושפת הגוף ופולחת הקרביים, שקניוק מחויב לה כאן, נוגעת לא רק לאנשים וליחסים בין בני-אדם, אלא גם ליחס אל העבר. קניוק מביע כאן שאט-נפש מנוסטלגיה ורדרדה, סלידה מנוסח "אחרי מות קדושים" גם כשמדובר בזמן, בזיכרון ובגעגועים.

1 בערב לכבוד הספר שנערך מטעם "בית הסופר" בירושלים סיפר יורם קניוק כי שהייתו בשוודיה היתה לדגל פירסום מהדורה שוודית של ספרו "היהודי האחרון".

2 יורם קניוק: הביקור "עכשיו" 58, עמ' 90-104.

צורמים היו. פניהם היו מעונות, התורכים הפליקו בהם, מדי פעם בפעם היה הפאשה זורק כמה פירוורים והם היו מתנפלים עליהם וזוללים, נאבקים ללא רחמים. ושרה, חבויה בכוך אפל, לבושה בגדי ערכיה, עמדה שם, ראתה את התזמורת, אולי הכירה מישהו מהם, כל הישוב אז היה בגודל של בול, [—] עומדת מול ההשפלה המעוותת ומה שהיא אוהבת זה להיזכר כמה יפה היה אז, בחל-אביב הקטנה שלה, כמה הגונים היו האנשים, איך באו הביתה ואכלו וכל אחד יכול היה לבוא ללא הודעה מראש, איך כיבדו זה את זה, איזה חלום היה אז, מה יפה, אבל על מה שבאמת קרה כמעט ולא סיפרה.

אפשר לומר, כי התמזל מזלו של קניוק לחיות בשורה "הנכונה", המעניינת ביותר מבחינה חברתית — "השורה השניה". מדובר במשפחה בעלת מוניטין באותו ישוב בגודל של בול: "לָאָם כמחנכת ולָאָב כמנהל מוזיאון, וכפעיל בחיי המוסיקה ובתרבות הייקית, אותה אימץ כתרבות-אָם, אף שהיה "יהודי מן המזרח" (מזרח אירופה). כך שלמשפחה היו קשרים הן עם ראשי הציבור ושופעיו, כמו דיזינגוף (וכאמור לעיל — גם ביאליק), והן עם פשוטי-עם, אותה מאסה אנושית (לא גדולה!) שמתוך איזו מערבולת בלתי נתפשת של נסיבות אישיות והיסטוריות הקימה מדינה. "השורה השניה" שומרת על הספר מן הפח הכרוי לפתחה של "השורה הראשונה" — רכילות עסיסית מבוקשת ואופנתית על מנהיגים — תוך שהיא מקנה ראייה, מן הדלת האחורית, של אישים ומהלכים הרי גורל. אבל לא זה עיקר הספר — עיקרו התבוננות וניתוח ואומץ לדייק ברישום לא מייפה ולא מחפף של אותם אנשים הנמצאים בקרבה פיזית מבהילה ומונעת פרספקטיבה: המשפחה. למרות שהספר עוסק במשפחה ממשית, קשה לי להינתק מאיזו תחושה של קָשֶׁל לא מכוון, ונורא דווקא על-שום היותו ממש, על החברה שכאן, על פי יסודותיה. יסודות התשתית הם, על פי קָשֶׁל זה, לוחות גיאולוגיים המתנגשים בעוצמה שאינה פחות מסוכנת מרעידת ארמה; השורשים המזינים אותה צומחים מתוך תחושות של בגידה (למשל — מצד התרבות הגרמנית, או, במובן אחר: בגידה בעולם ש"שם") ואי-השתייכות, והשפלה, ואי-יכולת להתערות באמת באדמה זו לאהבה ולבנייה של חיים ממשיים של סיפוק וקִרְבָּה והשלמה. אני משוכנע, שקניוק רצה לספר את סיפורו-שלו, אבל הוא הציב לנו מראָה מדברת, שדבריה פולחים.

והערה אחרונה: מן התעורר שבספר זה יכול הקורא ללמוד משהו על "בית היוצר", גם פשוטו כמשמעו, להתחקות מהיכן נובעים מניעים ספרותיים דומיננטיים, אובססיביים, של היוצר. כך, למשל, כשקראתי בימים אלה פרק מנובלה חדשה שלו שהתפרסמה ב"עכשיו"² ממש לאחרונה, הבנתי דברים אחרת, ואולי יותר מכך — האמנתי לדברים אחרת. ■

אפשר לחשוב שקניוק נוקב כאן בשמות האמיתיים של הגיבורים במין "התחשב-נות" אישית, נקמה שלאחר המוות, והיו אף מבקרים שנקטו בלשון קשה יותר. העניין, לדעתי, הוא אחר לגמרי: קניוק נטל על עצמו משימה לראות ולתאר את הדברים נכוחה, ביקש לבחון את עצמו מתאר מציאות אמיתית באומץ. לכאורה יכול היה להסוות: במקום שרה לכתוב רבקה, במקום משה (זה האב) — אהרון וכו'. כך היה זוכה אולי במעין כתב-מחילה מטעמים של אי-אלה מבקרים. אבל בכך היה הופך את "פוסט מורטם" ל"רומן מפתח", וכל הקהל היה עֵט לפצח את הצופן. היה אמנם, עניין לענות בו, רכילות נחשנית. אבל, להערכתו, קניוק ביקש לנער מעצמו את כל השטויות הללו ולהגיע הֵיֶשֶׁר אל העיקר — ההתבוננות והניתוח, של יחסי אנוש ושל כוחות המניעים חייו של אדם, והתחקות אחר תהליכים המתרחשים באותה מסגרת אטומה כלפי חוץ — המשפחה. קניוק לא רצה להקל על הקורא בניסונו להסיח את

דעתו לפרטים טפלים. והוא המתין לאחר מות, לפוסט מורטם, כדי שיוכל לחשוף אותו בָּלִיל אוקסימורני, הכולל סימביוזה פרוזיתית, שעבוד רגשי, אשמה רובצת, בושה והעמדת פנים, סחטנות דואגת — של האינ־בְּלָתָה, המשפחה. נדמה לי כי התבוננות במערכת כוחנית-שלטונית, מצד אחד, ובאני עצמי, בקצה השני, קלה יותר מאשר התבוננות מעמיקה באותה יחידה מאוגרפת, סגורה כלפי חוץ, שְׁלֹזר אין אליה נגישות — המשפחה. ההתבוננות הישירה, חושפת הגוף ופולחת הקרביים, שקניוק מחויב לה כאן, נוגעת לא רק לאנשים וליחסים בין בני-אדם, אלא גם ליחס אל העבר. קניוק מביע כאן שאט-נפש מנוסטלגיה ורדרדה, סלידה מנוסח "אחרי מות קדושים" גם כשמדובר בזמן, בזיכרון ובגעגועים. ואני מבקש להדגים זאת בפסקה נוספת מפרק ה' (עמ' 22):

פעם ישב ג'מאל פאשה האכזר על מרפסת ליד בניין הסראיה בִּיפו, החזיק בידו את השוט המפורסם שלו, וטרף עוף ענק. למטה ברחוב הצר ישבה תזמורת היחפנים היהודים קשורה בחבלים, ניגנו ונרדמו תוך כדי נגינה, חצי מתים היו ורק השוט בידי השוויש הפיק מהם צלילים שלאיש לא הפריע כמה

כל שראוי, ולהתבונן נכוחה, נוסח פוסט מורטם כמונת. כמונח לטיני מתקשר פוסט מורטם לניתוח-שלאחר-המוות. ניתוח כזה עוסק לכאורה בַּמת, אבל ייעודו הם החיים: ללמוד על הסיבות למוות וכך להיזהר, להימנע, ללכוד את הפושע. פוסט מורטם זה, השימושי לחיים, אינו בדיוק אסתטי, בְּמובן של משהו נקי ורך ונעים. לא-כי, מדובר בדם וכאיברים חשופים, בפעולה מצמררת למי שלא הורגל בה, בתהליך רחוק מכל התייפפות, מקצועי ומדויק ומחטט בקרביים. לא אסתטי אבל חשוב. "פוסט מורטם" של קניוק, כחלקים גדולים שלו, אינו בדיוק ספר מכבד, ולא בדיוק "אסתטי" — והמלה אסתטי כאן במרכאות, שהרי זה בדיוק העניין: הוא מרחיב את הגבולות, מותח את ההגדרה. יש כאן תיאורים קשים — של ניכור, עלבון, אין אונים, ודחיה, של עינויי הנפש וגם אכזריות גופנית פשוטה, והתרופפות העור, והתפוררות הגוף ושל שתן ושל דם. אבל יש כאן העשרה של עולמו של הקורא — כמוכּן, של אותו קורא שמוכּן להצטרף למסע. שהרי קניוק אומר לקורא: ראה כיצד אני מעז להתבונן בחיים ולרושםם; צא ולמד גם אתה. ואף זאת: מתוך התבוננות באיברים הנפרשים בניתוח קר ומנוכר, לכאורה, בְּאֹת — ראו זה פלא — גם תחושות של קטרזיס. ואני מבקש לצטט פסקה מפרק ה' (עמ' 21). אין כאן נקמנות ושִׁמְחָה-לאִיד ולא התחשבנות-לְשִׁמָּה, אלא התבוננות ושיחזור ודיווח כן, ואותה מידה של אמפטיה ושל רוך ורחמים שהיא המדויקת בהיותה אנושית — לא מתכסה בנוצות ובפוך רך ולא מכסה בפוך צבעוני. כך הוא כותב על אָמו:

הבחורה השחרחרת הזאת, מה כבר היה לה בחייה, עוני, מחסור, עיר קטנה ומושתנת, ברחש, חום, שירותים פרימיטיביים בחצר, מדרס לדגלי ארון אביה הנכבד ההגון היפה והמהודר שנמס לה מכין האצבעות שהתנגעו אליו בעודו בחיים ושאת יופיו לא שכחה וטיפחה, ובסוף כל מה שנשאר ממנו היה תיאור חיצוני, ללא נימה אישית באמת, מילולי יותר מרגשי של יופיו ושל טעם הכרובית.

הכרובית היא, אגב, "דמות" מפתח בספר, חוויה מרכזית בזכרונה — ובימוניה — של האָם. קניוק אכן חש מרירות ועלבון נוכח הפילטר הבנאלי (המדחיק?) של התפישה האנושית ושל הזיכרון, שבמקום לחרות היטב את הזוועות הגדולות, ויסודות הריי-עולם, נתקעים בצלחת כרובית.

במהלך הקריאה חשבתי לא אחת על אותם ציירים שהרחיבו את תחום מושאי הציור, למשל — מן האצולה "האסתטית" אל אנשים רְקוּבֵי שיניים, לפורטרטים נטולי כחל-וסרק, וחשבתי: קניוק עושה צעד אחד נוסף, מסיר לא רק את סימני האיפור, אלא מעמיק וחושף את הפנים, משרטט דיוקנאות ברנטגן.

משהו בעניין קריאת אנשים בשמותיהם:

מוות בארצות החיים

השניות המופיעה כשם הספר — "ארצות החיים" — היא השניות הטראגית העוברת בספרה של טניה הדר: "כי חלצת נפשי ממות, את עיני מן דמעה, את רגלי מדחי: אתהלך לפני ה' בארצות החיים" (תהילים קט"ז ח'ט'). — ההיחלצות מהמות מביאה את הדובר להתהלך לפני ה' בארצות החיים.

ואמנם, מחציתו של הספר עוסקת בארץ המוות, וליתר דיוק, התמודדות עם קיום המוות בחיי המורשת. המוות אינו שאלה פואטית או רומנטית עבור טניה הדר. זו שאלה ביוגרפית אישית, וברובן גם שאלה המתקשרת בחתך עומק רב-זמני עם היותה אשה יהודיה בת לעם היהודי על תפקידו ועל גורלו.

חיים אצל המוות יכולים להביא אדם לתחושת האבסורד, וחיים אצל המוות יכולים גם להביא לחיפוש אחר משמעות. טניה הדר בחרה בדרך השנייה.

נוכחותו של המוות קשורה באופן ישיר בעובדה ביוגרפית של אובדן משפחתה בשואה ובחוויות קיומיות שעברו הוריה בתקופה זו. העובדה, שהדר נולדה שנה לאחר סיום המלחמה במחנה פליטים בפרנקפורט, לא פטרה אותה מחווית המלחמה אלא להיפך, העצימה אותה.

שתי משמעויות של מקום יש כספר: פולין וירושלים, גולה וארץ ישראל. פולין היא ארצות המוות, ואילו ירושלים היא ארצות החיים. קו העומק בחלוקה זאת הוא ההיסטוריה האנושית של ארץ-ישראל.

ספר שירה, שחווית השואה עומדת במרכזו, הוא מאד בעייתי בעיניי. הבעיה הראשונה נובעת מעצם טבעו של המדיום, מעצם העובדה שמדובר בניסיון לבטא באמצעים אסתטיים, חוויה שהיא טוטאלית במהותה.

כעיה נוספת בשירה המעלה תמורה מן השואה היא העובדה שכל

תיאור המנסה להביא פרטים או דמויות "משם", מהלך בהכרח על סף שבין הנורא מכל לבין הקיטש: מה יותר קל לריגוש מתיאור מותם המזווע של ילדים בשואה או תיאורים של שיער מוערם בערימות, נעלי ילדים, מזוודות, משחקי ילדים או שיני אדם. אני מודה, שיש לי חשד עמוק בשירה המעלה את נושא השואה מכלי שני או על-ידי בן הדור השני. יכולה להיות כאן מלאכה קלה, בעוד שהבעיה הפואטית, כמו האנושית, קשה מאין כמוה...

טניה הדר מתמודדת עם הב-עיה ולדעתי, בהצלחה. עמדתה, כאדם מאמין, מעמידה אופציה שונה להתמודדות, בה הדב-רים אינם מתמצים רק בזוועה הגלויה לעיניים, ואינם עוסקים כלל בשאלה של "למה זה קרה?" כי אם טעונים משמעות שאותה יש לחשוף. משמעות זו היא אישית, אך לא רק פרטית. היא מעמידה את האדם ברצף של שייכות גדול ממנו.

"שייכות" היא בהחלט מלת מפתח להבנת הספר, והיא עומדת כנגד כל אופציה אפשרית של ניכור. די אם נשים לב לפרט טכני לכאורה: חמישה מהשירים מוקדשים לאנ-שים שונים, החל מחסיד אומות העולם והגו ארמאן, וכלה בהרוגי אוטובוס 405 בדרך לירושלים; בראש שנים-עשר מהשירים, עומ-דות מובאות משירת אחרים, מפסוקי תהילים, או מתוך אגדות; קבוצה חשובה אחרת של שירים מנהלת דיאלוג עם יומנה של אתי הילסום, נערה שנספתה בשואה. טניה הדר מתקשרת לטקסטים ולדמויות מזמנים אחרים, מתוך צורך ברור ליצור ולהגדיר קשר ושייכות. בו בזמן היא מתגברת בהצלחה על האתגר שבהעמדת טקסט שירי חדש מול שורות רבות עוצמה ורבודות קונטראיות של פסוקי מקרא ואגדה ומול יומנה האוטנטי של נערה מוכשרת שנספתה בשואה.

"מה אני — יד פעוטה בחלל / ממששת שמות רבים / מקיאה מכאובים בולשת / בשער ילד, כמו מחפשת // בכי של ילד מעבר לקיר /" (עמ' 21) הגדרת ה"אני" של הדר מעידה גם על האר-טפואטיקה של שירתה: "יד פעוטה" היא מטונימיה למינימ-ליזם אנושי הממשש שמות רבים, "שמות" הם מה שנשאר ממותם של אנשים רבים, מהיסטוריה של משפחה, של עם. ה"אני" מוגדר כמידת ההזדהות של הדוברת עם האדם שמאחורי השם. היא

מזדהה עד כדי הקאה של מכ-אוביהם, ומחפשת בשער ראשו של ילד, שהוא מקום אינטימי בגופו שבו כלל רק האם בולשת בו. אלא שכל נגיעה בראשו של ילד מוחשי היא חיפוש ומרדנות לילד שמעבר, לילד שהלך לאיבוד, לחוט השני, התקווה הנמשכת דווקא מתוך הזוועה. הדר מזהה את קיומו של הילד "שמעבר" ומדברת אותו כנגד העובדה המזוועה "ארבעים שנה אפרי אושוונצ'ים זונים בשמש / והפרות רועות / שקט שמיימי פרוש עליהן / עצם יצירתה, כמו עצם היותה, הם המחאה כנגד העובדה, שאפרי אדם נשכחים תחת השקט השמיימי הפרוש עליהם.

בשיר אחר יש מכותו של מדרש חדש, מעין יצירת אינטרפטציה חדשה על הטקסט המקראי: "וכמו אברם / ששמו נפתח להכילך / אני נפתחת לככי, / קולות חיות / המית-אהבה //". הדוברת בשיר מבססת את עמידתה בעולם מתוך הישענות על דמות מיתולוגית של אדם, המקבל על עצמו אמו באלוהים מכוון ראייתו.

"ששמו נפתח להכילך" מעמיד את הדוברת בשיר מול האל, ומקומו של ה"אני השר" מול האל. דומה, שמכל כיוון, מכל זווית כספר, עולה שאלת מקומו של האדם מול האל.

שיר נוסף, שיסביר את הפואטיקה השירית של הדר, הוא "הבית השרוף" (עמ' 12). כאן מודגם חסד ורחמים והשלמה.

הצטערתי למצוא כי במאמרי אצלכם "קפצנו אל הים בעיניים עצומות", בגיליון האחרון (149, יוני 92), התערבבו השורות בעמ' 19 (טור 1 למטה וטור 2), כששורות מאוחרות מקדימות את הראשונות. לפיכך, אני מביאה את הקטע לפי הסדר הנכון, ואודה לך אם בגיליון הבא תפנה את תשומת לב הקוראים לטעות זו, ותביא את הקטע כתיקונו.

יפה ברלוביץ
...יעבץ בא להאדיר את דמותו של נחמן השומר הפתח-תקוואי, לא במגמה לצעירו כערבי, אלא במגמה להמ-עית מדמותו של הצעיר בן-הגולה. "ראש השנה לאיל-נות" הוא שיר הלל ליהודי-החדש, הגדל בטבע הארץ-ישראלית חשוף לחורב ולקור (כמו ילדי הערבים) ומכאן חוסנו הגופני והנפשי, הנבדל מרפיון הגוף והנפש של הי-הודי המפונק והנירוטי בגולה.

הדיאלוג הרב-זמני ורב-קולי שמ-נהלת הדר עם הארץ ועברה. חווית החורבן של ימי בית שני מתחברת לחווית החורבן של השואה באמצעות דמות האשה שאתה מזדהה הדר — אותה אשה אלמונית לבית קתרוס שתוך כדי מנוסתה לכיוון המטבח נלכדה למוות. הדר תופסת אותה במהלך תנועתה, במהלך מנוסתה, בחוויה של הווה: "עדיין צופה כי, אשה אלמונית לבית-קתרוס// אולם אותו רגע מתלכד גם עם מותה העכשווי, הניצח, של הסבתא: "החדר מתמלא אט אט אפר חי ודמעות / כפני סבתי המנקבים בכדוריה // בדומה לאברהם אבינו, גם הסבתא היתה במהלך הספר לדמות מיתולוגית ממנה שואבת המשוררת דימויים שהם הן אישיים והן משותפים לחוויה של עם שלם.

שירתה של טניה הדר היא שירה רגישה וצלולה, הסובבת סביב חוויה מרכזית והענפים הנמשכים מתוכה. נקודת המוצא לשירים היא בדרך כלל התבוננות בת-רגע המביאה לדיאלוג עם זיכרון ועם קול. (יש לשים לב שבספר יש מקום רב לקולות ולקוליות ושני קולות העולים מתוכו בצורה דו-מינסטית הם ה"בכיי" וה"צעקה").

מבנה השירים הוא קצר, תמציתי ואסוציאטיבי מאד, וחווית תשתית בעולם — תחושה שיש עמה חסד ורחמים והשלמה.

מאידך, בהמשך אותו סיפור, פונה יעבץ להבהיר את השוני המהותי שבין נחמן לבין עם-הארץ, שוני ערכי, רוחני ותר-בותי. ואכן, בתארו את השומר היהודי במריבה עם רועים ערביים, הוא מתמקד על התנה-גותו המוסרית הגבוהה (איפוק כוח-הזרוע ויישוב המתח בא-מצעות דין ומשפט), לעומת חיי ההפקר של הצעיר הערבי, לפיהם הנורמה היא של "כל דאלים גבר", תוך כדי התנערות מכל ערך מוסרי וחוקי. בסי-פורים אחרים, "שוט בארץ" או "הדייר והתייר", מוקיע יעבץ את ניוונו של הכפר הערבי, הבערות, הסכלות... לעומת דיונים בענייני חי-נוך והשכלה (במקוה-ישראל, ירושלים והמושבות). במילים אחרות, יעבץ לא מעלה כלל זיהוי או חיקוי בין היהודי-החדש לבין עם הארץ הערבי.

המלצת עתון

בנימין פינקוס ודורית בן סימון (עורכים): **יהדות צרפת, היציאות, ומדינת ישראל**; המרכז למורשת בן גוריון / אוניברסיטת בן גוריון בנגב; הפקה: מוסד ביאליק; 1992; בעקבות כנס בנושא זה שנערך בצרפת, בשנת 1987.

מרדכי אבישי: **שכילים ומרחבים**; מארצות הצפון לדרום הרחוק; הוצאת ירון גולן 1992; רשימות מסע, עתים מרתקות, על מפגש עם תרבות, ספרות, נופים ו בני אדם.

יגל הלל: **ירושה של תחושה**; שירים; הוצאת הקיבוץ המאוחד/ספרי סימן קריאה; 1992; ספר שירים שני למשורר (הראשון הופיע בגרמניה, מלווה בציוויה של ורדה גצוב). שירה שאינה מתפענחת בקלות. הטקסטים, שאינם מכירים בצורה ידועה מראש, נוגעים בכל זאת בתחושות של הדובר מחוכם וגם חיים חיי ישות עצמאית.

כשהעור שלך נוגע בי

וב לחזור אל שירה אינטימי מית רכה ואוהבת, "לש-מור בקצות אצבעותי, לקט, שכחה ופאה" (עמ' 25), לדעת כי "בקשתי בך נגיעות / רכות, אהבות אפילו" היא תמצית של שיר פותח ספר. כשרות לאופר אומרת: "העור שלך עוטף אותי בגשם / חם", "כשהעור שלך נוגע בי / אני מבקשת להיות / תוכו הנספג בתוכי", מתברר כי שירה אירוטית מסוגלת להפוך סיפוק מיני לזרם של אהבה טהורה. זאת שירה היונקת מן המקורות: "הרואה בעבים לא יקצור" ואת "תברכי מוריד הגשם" (עמ' 31). "השורות שלה מנסות / להציב תפילה" (עמ' 36) והיא "מותחת מיתרים בתפילה אל מלא" (עמ' 16). רות לאופר יודעת להשתמש ב "ד' נתן וד' לקח" כשיר מהול באירוניה מקאברית: "כשהקברנים משליכים על אבא שלך את עפר החומר, על מנת לפרש מדוע דוקא נתן / יָהּ וקָח / נלקח" (מתוך עמ' 32), מה גם בבית קברות של נתניה. סידור זה של השורות יפה בעיני מסידור דומה של אבות ישרון: "יסור יס' / רני יָהּ / נלָךְ / נת לא נתנני" שלושה חלקים בספר. החלק הראשון נותן לספר את שמו. הקרקע אינה חרוצה בערוצי ברא-שית והיא עוטה אספלט. זאת תודעה עמומה, "תולדה / של אדמה פעילה" של "מלח זורם על האספלט" (עמ' 16). המלח נקרש על עטיפת הספר ואשת לוט נקרשת בתוך עצמה: "רק הראש / סובב... תוכי מִכְבֵּר / מלח" (עמ' 19). רות לאופר "באה אל המלים והן / כרו בה / חומה" (עמ' 21) החלק השני, "ועל כן אין / היד", הוא כמתח ש"ביני לבינו" הבלתי מושג. "הרגעים חודרים זה אל זה עד אין להכיר / עד היכן כאן / בידי הקמוצה אתה / מכאיב לי." (עמ' 26). "האני הוא ארבעים שורדים בתוכי" ואתה מערה; "אתה נכון ליום בואי", בו "אקרא

כמילת הקסם" ו"תפתח גם לי" (מתוך עמ' 30). החלק השלישי הוא "שירים לאבא". זה יחס של אף-על-פיי-כן בין ילדה קטנה שכבת הילדים הישן בקיבוץ ובין אבא הממהר "בשחור תיקו המתפקע ממסמכים חתומים", שפירושים חתום. אבא, שהיו לו עיסוקים רבים על-פני כתו הקטנה, "מנהל דיאלוגים רכים עם אדמת העמק", "אניות של המשביר וארגוני קניות". "אמא לא עונה. היא באדמה הרבה שנים" (עמ' 14). "אבא ואמא שמתו מזמן/ והניחו לי לגלות בעצמי / את הבוקר" (עמ' 46). כמה מנחם ש"הבוקר נגלה" "הכוס נשארה לעמוד כמעט מלאה" (עמ' 49). רות לאופר "הופכת דברים לעומק פשוט" (עמ' 11). "צבע הגשם כצבע השתיקה" (עמ' 31) ו"הכ" חול קלח לה ופנה, בא באהבה אל הירוק הזה", עד כדי האנשה של האבסטרקט. "האני" הוא השורה האחרונה בשיר: "אבל כל זה לא אומר / שָׁנִי" (עמ' 12) גם בשיר הבא: "גרשמה הערה חוזרת / בשיפולי אני" אין אחרי מלה סופית זאת, לא נקודת סיום ולא שלש נקודות, אלא מבטו

המלח זורם

רות לאופר

התווה של הקורא כאילו "אני" זה הוא. אף-על-פי שזה ספר ביכורים, אני מתייחס אליו בחומרה כאל שירה בוגרת, ולא מצאתי בספר שירים שהפציעו טרם זמנם. רות לאופר "מגייסת תאים / מאמצת אותם עד קרום / יכלתם, עד קרום כוחה להתקרב, לגעת, צעד / צעד יותר" (עמ' 33). רות לאופר מסוגלת גם להפתיע בפריצת מעגלים ולהשתבח בשירה חדשה.

קרקעות ערביות: 1992-1948

ושאי גירוש ערביי ארץ ישראל, תפיסת כפריהם ואדמותיהם למניעת "זכות-השיבה", לא מרפה ולא נשכח מאז קום המדינה, ומפעם לפעם חוזרים ההסטוריונים, הסופרים והעיתונאים לסקור בעיות אלו. בין הוגי הרעיון הציוני לגונוני, היו לא מעטים אשר התחבטו במידה זו או אחרת בשאלת הערבים בארץ-ישראל. ביניהם: נחמן סירקין, ברל כצנלסון, יצחק אפשטיין, חברי "ברית-שלום" ואחרים. בתקופה האחרונה התעוררה בעיה זו ביתר-שאת, בעקבות הוצאה לאור של מספר ספרים מהאסכולה של ה"הסטוריונים החדשים", שאינם נרתעים מלהציג את "הצד האפל" של מלחמת-השחרור ותוצאותיה. למשל: שמחה פלפן בספרו: "לידת-ישראל, מיתוס ומציאות", בני מוריס, "לידתה של כעיית הפליטים הפלשתינאים, 1947-1949", שהתפרסם לראשונה באנגלית ותורגם לעברית לפני כשנה, וכן מאמרים-מחקרים רבים של אבי שליים, אילן פפה ובני מוריס בבטאונים ובעיתונים שונים. גם בשנת עצמאותנו ה-44, חוזרת ונשנית הסוגיה הקשה, האם היתה מדיניות טרנספר ושליטה על קרקעות ערביות, פרי מדיניות מכוונת ומתוכננת מלמעלה, או כורח בלי-גונה, כתוצאה ממהלכים צבאיים ותפיסת שטחים למטרות ביטחון, או פרי פעולות ספונטניות ויוזמות מ"השטח" של מפקדים מקומיים ומנהיגים שונים, ללא החלטות ממשלתיות סדורות. עיתונות ערב יום העצמאות ה-44 היתה מלאה תיאורים של תפיסת קרקעות ערביות, לצד גירושים יזומים וחיים בצל מיתוס "הארץ הריקה". כאלו הם מאמריהם של ס' יזהר: "עצמאות 48-92" (חדשות, עמ' 25), המתאר את גירוש ערביי מע'אר (מראר); עמוס קינן: "הבריטים יוצאים", (ידיעות אחרונות, עמ' 19), על

תפיסת רכוש וכתים נטושים; יהודה ליטני, "פלסטיין 1942", (הארץ, עמ' 6); מירון בנבנישתי: "האיפור והגלימה", (הארץ, עמ' 4), על המיתוס של "ארץ ריקה"; עמוס ליתן: "עם ומדינה" (על המשמר, עמ' 23-24) וגיא ארליך: "לא רק בדירי-יאסין" (העיר, עמ' 22-24) — מאמר שבו הוא חושף מעשי-גירוש, תפיסת קרקעות ומעשי-טבח בערבים, תוך שהוא מתבסס על מחקרים של אריה יצחקי (לקראת הוצאה מחודשת של הספר. "בראשית 1948"). וכן של אורי מילשטיין, וסופרים נוספים, החושפים בין השיתין אירועים אלו: "עד דגל הדין" (אברהם אדן), "אחרון ניס על הרכס" (יצחק טישלר), "מבעד לעבותות" (נתיבה בן-יהודה), ואחרים. לאור כל אלו בא מחקרו של ארנון גולן שכיליון "קתדרה" על-ידי ישובים יהודים במלחמת השחרור" (עמ' 122-154) וממקד את הסוגיה הכוללת בנושא הקרקעות, נטישתן ותפיסתן ההדרגתית על-ידי היישובים היהודיים. גולן אינו דן בגורמים ל"התפנות" הקרקעות, אלא מנתח באופן כרונולוגי ופרטני את התוכניות, הרעיונות וההתנגדויות להן, אך גם מתוך מחקרו עולה רצפה מדי פעם השאלה המרכזית של זכויות הבעלות על הקרקעות, אפשרויות השיבה של הערבים לכפריהם והחששות מפני יצירת עובדות חדשות בשטח. כבר בדצמבר 1947 הוקמה "ועדה לענייני התיישבות והשקאה", מטעם מרכז מפא"י, שמתפקדה היה להכין תוכנית התיישבות חקלאית לקליטת העולים הצ"פויים. אחד מחבריה, יוסף ווייץ, שהיה מנהל מחלקת הקרקעות של הקק"ל, הציע להתיישב על קרקעות ערביות, שבעליהן לא היו בארץ, או שהיו מוכנים למכור. (עמ' 122). כמו כן הציע להפקיע קרקעות במסגרת חוק-הפיתוח. ב-23 בדצמבר תמך יוסף ווייץ ברעיון הטרנספר, אך שאר חברי-הוועדה דחוהו. ווייץ המשיך, בשנים שלאחר מכן, להיות הדר-מות הדומיננטית ברעיון הטרנספר ותפיסת-קרקעות ערביות, ורעיון זה אמנם חילחל ואומץ גם על-ידי מנהיגים ויוזמים נוספים. כארבעים שנה מאוחר יותר, הת-פרסם ב-Middle-Eastern Stud-ies מאמר המנתח סוגיה זו, בשם: "יוסף ווייץ וועדת הטרנספר, 1948-1949", בני מוריס, בספרו, מפתח מאמר זה לפרק העוסק

ביקורת ספרים

רות לאופר: והמלח זורם; צ'ריקובר, מוציאיים לאור בע"מ; תשנ"ב; 48 עמ'.

אהרון אופנהיימר, אמנון כהן ויהושע קניאל (עורכים); קתדרה מס' 63; אפריל 1992; 191 עמ'.

בהתפתחות רעיון הטרנספר (עמ' 43-49): "...להשתלט על כל פלשתניה, על כל עבר-הירדן ואם אפשר גם על איזורים מסוימים בדרום לבנון ובדרום סוריה". (שם, עמ' 43, והערות סימוכין, 24-26).

דוד בן-גוריון, על פי יומ-ניו וניתוח נאומיו, מעולם לא תמך בריש-גלי ברעיון הטרנספר והשתלטות ישירה על קרקעות ערביות. אולם, בניחוח מדוקדק על דבריו ניתן למצוא רמזים עבים לאימוץ דרך חשיבה זו, "בעקבות הקמת המדינה - נבטל את החלוקה ונתפשט בכל ארץ-ישראל... המדינה היא רק שלב בהגשמה הציונית והיא צריכה להכשיר הקרקע להתפשטותו בארץ כולה..." (אצ"מ, 28, 7.6.38). גם אצל שבתי טבת, שבא לסנגר על בן-גוריון ולדחות את מחקרי "ההסטוריונים החדשים", אנו מוצאים: "[...] מכיוון שאנגליה מוסרת חלק של הארץ, אשר הובטחה לנו, למדינה ערבית, אין זה אלא אשר, שהערבים במדינתנו יועברו לחלק הערבי". ("בן-גוריון וערבי ארץ-ישראל", שוקן, 1985, עמ' 313).

כבר בינואר 1948 התחילה לה-תבצע, הלכה למעשה, רכישה מוגדלת של קרקע ערבית, עדיין ללא כל מגמה להשתלט עליה בכוח, או לגרש את בעליה. (עמ' 124), אך המלחמה מנעה כמעט לחלוטין מסחר הגון בקרקעות וב-10 במאוס הועברה "תוכנית ד" מהפיקוד העליון של ה"הגנה" למפקדים בשטח. תכנית זו הכילה פקודות לכיבוש יישובים ערביים ואחזקתם בידי הכוחות הלוחמים, את היישובים שלא ישמרו יש להשמיד ולגרש את אוכלוסייתם, שטחם הבנוי יפוצץ והחורבות תמוקשנה, על-מנת למנוע את שיבת האוכלוסייה אליהן. (ארכיון צה"ל, תיק 922/75-595, את"ה, תיק 73/94). "תכנית ד", שהיתה צבאית בעיקרה, היתה הרת-אסון לאוכלוסייה הערבית בשל מחסור בכוחות-לוחמים לתחזק ולשמור על כל היישובים שנכבשו, וכך, בהכרח, הם נהרסו ואוכלוסייתן גורשה.

גולן מציג בפרטנות רבה את ההשתלטות על קרקעות ויישובים ערביים (15.5.13 ב-1948) - בתחילה בעקבות הרצון לנצל את קציר התבואה ופריי-הפרדסים הערביים, ולאחר מכן, התיישבות יהודית חדשה באתרים שנעזבו, כדי למנוע עיבוד האדמות על-ידי ערבים שיחזרו או שנשארו. (עמ'

130). מגמות אלו נמשכו ביתר-שאת, גם בתקופה הבאה, מראשית ההפוגה הראשונה ועד תום קרבות "עשרת-הימים", (18.7.48-11.6), וכן בתקופה השלישית (19.7-14.10.48), עת החלה ראשיתו של תהליך תפיסת הקרקעות הנטושות (עמ' 135).

שיאו של התהליך היה בהכרעתו של בן-גוריון להעברת מליון הדונם הראשון לידי הקק"ל (27.1.49-11.12) ובמסגרת זו, נראה שעיקר הקרקעות שנתפסו השתרעו בגליל, בעמקים, בכרמל, בשרון ובנגב הצפוני, שטחים שהיו לאורך קווי-הגבול ו"מדינת-החלוקה" וכן קרקעות שיועדו למדינה הערבית, ב"פרוודור ירוש-לים" ומדרום לקו חולדה-רחובות. (עמ' 152).

המחקר המאלף מצביע על הת-נגדויות תקיפות ותקיפות-פחות, מצד חברי-הוועדות השונות, להצ-עותיו הקיצוניות של יוסף ווייץ. אלו באו בעיקר מצד שרי-מפ"ם והחוגים היותר מרכזיים, אך כאשר באו לחלק את השלל - הקרקעות הערביות - השתתפו

כולם, בשל צרכיהם הכלכליים והמשקיים, וכן בשל לחץ המ-הגרים החדשים, שנוקקו למקום התיישבות, מזון ופרנסה. (עמ' 153).

מחקרו של ארנון גולן בא להשלים מחקרים רבים ההולכים ומצטברים לגרום לבהלה ולנטישת יישובים וקרקעותיהם, לא היתה שולית, לחלוטין לא.

המחקר חשוב ורלוונטי ביותר לימינו, כי תהליכים דומים לאלו שהתרחשו במלחמת-הקוממיות קרו גם במלחמת "ששת-הימים". למשל, "מחיקת" כפרי מובלעת-לטרון, אי-מתן רשות להחזרת עקורי בירעם ואיקרית וכמובן סוגיית הקרקעות ב"גדה המער-בית" וב"רצועת-עזה".

נראה כי המלחמה על שטחי ארץ-ישראל וקרקעותיה לא נסתיימה, והיא מלווה אותנו בהשלכותיה השונות ולא מרפה מאתנו.

המחקר מלווה בתמונות יישובים יהודים רבים שקמו על חורבות יישובים ערבים וכן במסמכים מצולמים ומפת-הקרקעות שהו-עברו לבעלות יהודית: "מליון

עם פתיחה הדרגתית ומסויגת של ארכיוני צה"ל. ממסמכים שונים עולה התמונה, כי "תע-מולת הלחש", שמטרתה היתה הדונם הראשון" (דצמבר 1948) ו"מליון הדונם השני" (אוקטובר, 1950).

ב"קתדרה" עוד מחקרים רבים, שרובם מתמקדים בסוגיות בעת-העתיקה, בירושלים העות'מאנית, בתכנון עזה ורשת-התחבורה בת-קופת המנדט, ומחקר ביקורת על דרכי אומדן צפיפות האוכלוסייה בכפר המסורתי בארץ-ישראל, וכן מדור בקורת ספרים והערות והא-רות על מאמרים קודמים.

מן הראוי ש"קתדרה" תקצה מקום נרחב יותר למחקר ודיון על הסוגיות שהעלו ארנון גולן וחוקרים אחרים בנושאי הפעור-לות הצבאיות, גירוש או בריחת ערביי-ארץ-ישראל, תפיסת כפרים וקרקעות וסוגיית רעיון הטרנספר לגלגוליו השונים. רעיון זה, יש לו עדיין מהלכים בציבור היש-ראלי ואף מיוצג על-ידי מפלגה לגיטימית בבית-הנבחרים שלנו. ■

יוסי רז

חלום אהבה מס' 3 (LIEBESTRAUM)

חֲלוֹם אֶהְבָּה שֶׁל לִיסָט
הַגִּישׁ לְאַזְנֵי שְׁקִיעָה נְעִימָה בְּמִינָה:
סְבִיּוֹנִים כְּבוֹ לְאַטָם, וּמִשֵּׁב צְפָרִים
נְהַדֵּף עַל הָעִיר. אֲמַר-צְהָרִים
הַתְּפִנּוּ, בְּשִׁבִיל לְפָנוֹת עָרָב

וְשׁוֹב הַלְכָתִי וְהַלְכָתִי
אֲחֵרֵי שֶׁהוֹצֵאתִי אֶת הַלְכָד
הַשְּׁלֻכָתִי אוֹתוֹ בְּמִבּוֹכַת הַחֲדָר
כְּחֻלְצַת אֶקְסֵטְרָה לְאַרְגִּי
שְׁלֻכְשֵׁתִי הַרְבֵּה

עִירָם הֵייתִי מְטִיל
רַק שְׁקִית לְיָדִי
וְרֵאִיתִי יָלֵד
מְחֻזָּק כֶּף גְדוּלָה

וְכַעֲבוֹר הַיָּלֵד עִם אָבִיו
הֵייתִי עוֹבֵר מְלִפְנֵי הַרְחוֹב וּמְאַחֲרָיו
וְתִמִּיד הַיְלָדִים הַחֻזִּיקוּ כְּפִים גְדוּלוֹת

וּפְתָאִם לְחֻצָה הַשְּׁקִית אֶת יָדִי
וְהֵייתִי מְסַתְּבֵל שְׁמֵאלָהּ
וְהֵייתִי מְסַתְּפֵל מִינָה
וְהֵייתִי יָדִית הַשְּׁקִית
תּוֹפְסֵת מְקוֹמוֹ שֶׁל אָבִי
תּוֹפְסֵת מְקוֹמָהּ שֶׁל אִמִּי
תּוֹפְסֵת מְקוֹמָהּ שֶׁל אֲשֵׁתִי
תּוֹפְסֵת מְקוֹמָם שֶׁל בְּנֵי אוֹ בָתֵּי

אם רק נסכין

לושים שנה חלפו מאז יצא לאור ספרו של אורי ברנשטיין, "באותו החדר, באותו האור". מאז הופיעו הספרים: "ערב עם סו", "עם מות", "שירים נבחרים 1982-1962", "מה שנשאר מה שלא", אך עדיין, הספר החדש שלפנינו, הוא "עניין פרטי". כל שהתרחש בשירה מאז, זרם ותת-זרם כל עשר שנים, אינם מעניינו של אורי ברנשטיין; הוא נשאר באותו החדר, באותו האור. הוא אמנם סילק אט-אט את החריזה, אך היה זה תהליך ממושך. כבר ב"באותו החדר, באותו האור", יש שיר לא מחורז — "שיר רעות" (עמ' 40); "חשוף כאבן" לא זקוק לשום חרוז. אפילו השיר האחרון באותו ספר, המחורז כולו, נגמר בבית לא-רגולארי, בן שתי שורות, שורת האחת שוברת את הבית הגדול שקדם לה ושורת השניה, "כשנפסקות המלים", אין לה חרוז, כי היא חזקה מכל חרוז. לשעבר, היו לאורי ברנשטיין שירים שכבשו את החרוזים; כיום רוב השירים השתחררו מהם.

כדי להדגים את ההתגבשות השירית, אביא את "שיר בנכר" שב"אותו החדר, באותו האור" (עמ' 38), שיר בן תשעה בתים מחורזים הועמד בסדר הצימצום של הספר שלפנינו על ארבעה וחצי בתים בלבד. הבית הראשון בשיר הארוך: "ואתה תשב בבית הקפה ותשתה / את הקפה או את התה", הפך להיות כותר של השיר המגובש, הפותח את ספרנו: "הוא לוגם קפה". זה שם מדויק, פרוזאי, שאינו מפתח דמיונות כמו "שיר בנכר". ה"אתה" בשיר הישן, מגלם את "האני השר" ואומר: גם "אתה", הקורא, כמנוני. ה"הוא", בספר שלפנינו, משליך את צלו על "האני השר" ומחשיך על הקורא, שאין בו "כוח למיין צרכים"; ה"אתה", "באותו חדר", "רקום כחוט דק ודהה" אבל ה"הוא" ב"בענין פרטי", מצטמק

"כמי שפורם רקמה ולא עולה בידו להשיבה". כמו בשיר הפותח את הספר, כל שמות השירים הם פרוזאיים. אורי ברנשטיין אינו נחלה בכוכב סתמי בראש השיר, אלא "קורא לילד בשמו". הוא מחשיב את הכותרת עד כדי כך שהוא מקדיש לה את כל העמוד הימני שבספר הפתוח; ודאי שאין לחשוך בברנשטיין שעשה זאת רק כדי להוציא ספר במספר עמודים כפול וכדרך זו, גם כבד משקל יותר. ה"הוא" שכבר דנתי בו, לעיל, הוא בראש רוב הכותרות. אביו והוריו, בנו, הבת הצעירה, האשה הבדויה ו"האשה האחת" שייחודה לעצמה שישה שירים, הם "הנפשות הפועלות" ברב-שיח, חד-שיח זה. למרות היותה "האשה האחת", אין בספר אהבה. כבר בספרו "מה שנאמר, מה שלר", אורי ברנשטיין אינו מוצא גאולה או הרמוניה באשה או באהבה. בספר זה, האהבה אנה אלא קסק, אשה בדויה שידה לא חשוקה ואף על פי כן מגע היד מעורר. "בחלום, שהוא 'בהקיץ' שלו, האשה היא קן ריק לציפור, מואר לרווחה, // כשהחושך כל הזמן מסכיב" (מתומצת מעמ' 21). הוא "יושב בגן שאבד את טעמו, מציץ בן (בנשים) מעבר לגדר, עוקב / אחר נשים בגרויין" (מתומצת מעמ' 47) האשה האחת מתאפרת ואומרת" (שם השיר עמ' 11), "אני אשה שמתיפה כשכל זמנה עובר", בה בשעה ש"הזמן // שלך, העצבני, חולף מאחורי הגה ושוב", עד כדי ההכרה ש"יופיך הסתיר אותך מעיני". אכן, "אור תהפוכות / מאיר ברחמים כמכסה פני מת — את השעה שנשארה, סודית וחפצת חיים" (עמ' 33) את שעת-האהבה, בה "הוא קורא לאשה האחת בכל כוחו" (כותרת השיר).

גסות הקיום" (עמ' 9). וכן הוא עצמו "אינו יכול להועיל לבנו" ומעמיד צללי אהבה מרובים למגן משמאלו ומימינו" (עמ' 29), וילדיו "קוראים זה לזה באור של ילדותו, חסרי ישע כשהיה" (עמ' 35): "אנשים חיים כמעט שאינם מופיעים בספריי", אומר אורי ברנשטיין באחד הראיונות שנתן; "רק המתים עוברים טראנספורמאציה ומותר להם להיכנס לשיר". "אני לא מסוגל להתמודד עם הבאנאלי, הטרוויאלי, היומיומי. הוא גם לא מעניין אותי".

הנחמה היחידה היא המוסיקה, צלילים / חסרי פרוש, מזכירים את מה / שלא נשכח". הנגינה היא דבר קיים, אוכייקטיבי. "מישהו

אורי ברנשטיין עניין פרטי

שמע ודאי לעצמו, כשהנגינה לא היתה עוד. זאת פרטיות מוחלטת, הגוזרת בדידות בחדר משותף" (עמ' 25 מתומצת). לדעתי, זאת הגדרה מדוייקת של השירה הטובה, והנגינה שאורי ברנשטיין שר לה, אינה אלא מטאפורה לשירה. אורי ברנשטיין "קורא כלילות משוררים גדולים" (עמ' 39), כדי "לגלות מה שלפנינו". הוא קובע את גדולתם, אך אינו מצביע עליה, כי "האדם לא נוצר לשיחה, כל מה שהמסוררים עשו — לעצמם עשו, וכמו צעיף של אישה

שנתפש בשיח — / מתנפנף מעוות" גם אם הצעיף המכסה על הדברים, נתפש בשיח-מילים או אולי הוא אינו אלא "צעיף של אשה שנתפס בשיח" צומח. השיח מצמיח את התפילה: "שפוך לי שיחה" (עמ' 43); אחד "המ-שוררים הגדולים" כבר כתב לפניו, כההילים ק"ב, "תפילה לעני כי יעטוף ולפני ד' ישפוך שיחו". "כשרעה מתרגשת בעולם" של ברנשטיין, היא אחת "מכל רעות המתרגשות לכוא בעולם" (ברכות י"ז). אין סוף לאיזכורים, החל מ"יזכובו את פחדיו", "להפריד בין הדברים" ו"צדקה באתר". וכן, "טרפים של אהבה" שיש בהם מן הטרף ומן הטרפה ומן האהבה המטרפה ומעלי הטרף התלושים. כשהסתכלתי שנית בכתוב (עמ' 47), מצאתי "טרפים של תאוה"; אכן, מלשון חכמים "הגיס בו לב" (עמ' 23).

נדמה, שאורי ברנשטיין, בשיריו האינדוידואליסטיים, הנטולים גוון לאומי וקשר לארץ בה נולד, הוא על-לאומי, ושאת שיריו ניתן לתרגם בנקל לשפות זרות. אך לשונו, עמוסת הרבדים הלשוניים הרבים, קשה לה להיות מועברת לשפה זרה, הזרה לקונוטציות של שפת המקור. הנה הוא "הולך בעיר שלא הכיר מעולם, בין אנשים שאינם רוצים ביקרו והוא איש מסורבל, עובר דרך, עסוק בחרדה והסתכלות, שמי" (מתוך עמ' 15), ואני מוסיף, גם יהודי. השיר המסיים כופר גם בעבר: "לעבר ניחוח של נכלים". הוא, ברנשטיין, "מעין במיכתבים יש-נים", "גלויה ממי שהתקרב אל אלוהיו, — מוכה לעיפה, בחר לישון ופתק קל-דעת / ממי שאין לזהות, כמו קבר אלמוני". ובכל זאת, יש "נבואות לב, לכטי צמיחה, ושעכשו תתחיל שיחה, אם רק נסכין". האמנם? ■

עיתון 77

**העיתון
שקורה
ספרות**

עיתון 77

ביקורת ספרים

**אורי ברנשטיין:
עניין פרטי;
הוצאת הקיבוץ
המאוחד;
1992; 64 עמ'**

יעקב רבי:
יהודים ויהדות
במתח הזמנים;
ספרית פועלים;
1992.

יהדות חילונית, מדוע וכיצד?

דפריית פועלים היטיבה לעשות בהגישה לנו קובץ מסות בסוגיות היהדות בתזמננו מפרי עטו של יעקב רבי המנוח, שהיה פובליציסט מצרין והוגה דעות מחונן (רוכ דבריו נתפרסמו ב"על המשמר"). המסות שבקובץ נכתבו אמנם כתגובות לשעתן, אבל יפה כוחן מעבר לזמן כתיבתן. לא יהא בזה משום הפלגה יתירה בקובענו, שהקובץ הזה הופך מניה וביה למשנה סדורה בנושאים, שעל פי עצם מהותם היו ונשארו שנויים במחלוקות עיוניות ומעשיות כאחת. וראוי לציין כאן, שלמרות מתינותו, סובלנותו הרבה ומזגו הפייסני, אין המחבר נרתע מן הקריאה לקיים בישראל של ימינו מלחמת תרבות, קרי: מלחמה שמהות תרבותנו הלאומית עיקרה.

ברם, המושגים "יהדות וחילוניות" לעיון ולהבהרה הם צריכים, באשר יש מושגים — כמאמרו של אחד-העם — שנתרוקנו מתוכנם הקודם והועמסו עליהם משמעויות חדשות. כך, למשל, המושג "חילוניות" משתמע כביכול לשלילה, בעוד שלמושג "קדושה" מתווספת איזו הילה של התעלות רוחנית. ואין זה כך כלל וכלל — אלה ואלה דברי אלוהים חיים. "חילונית" — מלה עברית כשרה למהדרין, אלא שבזמנינו המודרניים נשתגרה כפי העם כמנוגדת למלה "דתי". כלום בשל כך פסולה היא לבוא בקהל משכילינו ותלמידי בתי-הספר שלנו? ועל כן, על השאלה "התיתכן יהדות חילונית?" משיב המחבר נחרצות: תיתכן, גם תיתכן, בתנאי שנתפוס את המושג "יהדות" לא כדת ישראל, או לא רק כדת ישראל, אלא כסך-כל התרבות — על כל אנפיה ומקצועותיה — שבני העם היהודי יצרו, במשך הדורות, ובכלל זה גם יצירותיהם של יהודים בשפות זרות (או שהיו זרות ונהפכו ליהודיות כלאדינו, כידיש או כארמית הקדומה). בשום אופן איני מוכן לוותר על כתביו הפילוסופיים של שפינוזה כבלתי-שייכים לתרבות עמנו, משום שנכתבו בלאטינית או בשל תוכנם האנטי, או הבלתי-דתי. דוגמאות כאלה נמצא בתולדותינו בשפע רב.

גם למושג "יהדות" משמעות כפולה. מצד אחד משתמשים בה כזהה עם העם היהודי בעולם כולו ומצד שני היא משמשת גם כמלה נרדפת לדת היהודים. אולם תפיסת המושג "יהדות" כדת בלבד אינה אלא תודעה כוזבת ומכוזבת במוכן ההגליאני שלה, כלומר כהיפוך כוונתה האמיתית. בעניין זה צדק אחד-העם בשאלתו המפורסמת: "מפני

מה אנו יהודים? כמה מן הזרות בעצם השאלה? שאלו את האש מפני מה היא בוערת — כך שאלו את היהודי מפני מה הוא יהודי. אין ביכולתנו לבלתי היות מה שהננו" (אחד-העם, "שלוש מדרגות") — ואחד-העם כיוון בזה להגדרה לאומית של הזהות היהודית. מוטב איפוא להשתמש במושגים הברורים והחד-משמעיים כ"עם יהודי", "דת יהודית", "תרבות יהודית", ונמצאנו מסלקים אי-בהירות מביכה ומיותרת בבחינת "לפני עיוור לא תיתן מיכשול" (ויקרא י"ט, י"ד). נכון שיש בצירופים אלה מידת-מה של סירכול לשוני, אבל הם תורמים להבהרת המושגים.

מכאן יוצא, שהציונות כתנועת השחרור של העם היהודי נולדה, מכל הבחינות האפשריות, כתנועה חילונית מובהקת. אין בתפיסת עולמה זכר כלשהו לגאולה נסית-אלוהית — שחרור העם הוא עניינו של העם (אוטואמנציפציה). היא הסתייגה ככל לשון של חומרה מציפייה פאסיבית לבואו של משיח כלשהו — לנגד עיניה עמדו הלקחים ההיסטוריים של משיחי השקר והבגידה, של שבתי צבי ויעקב פראנק. היא מעולם לא ביקשה להחזיר את עמנו ל"חידוש העבודה בדביר ביתך" — או כדברי י.ת. ברנר: "הנה אנחנו, קודם כל רוצים אנו להיות אנשים חיים בלי עול תורה ומצוות וכלי נועם שקרי אמונה ודת [...] לנו, לעמנו, דרושה עבודה אינדוסטריאלית, דרושה השכלה אנושית" (כתבים, כרך ב' עמ' 54-55). יתר על כן, "כי הלא חיים אנו, ולא דתנו מקשרת אותנו עם עמנו ולא דת אחרת תיקחנו ממנו, ולחברה אחרת איננו רוצים ואיננו יכולים ללכת, כי אין אדם הולך מעצמו [...] אנו איפוא בני העם העברי הנאמנים לעצמנו [...] אנו צריכים להתאזר עוז ולתקן ולשנות ולשפר את חיינו, ליצור לנו את תרבותנו, להחזיק בשפתנו, לבנות לנו את ההווה שלנו" (שם, עמ' 61). ושוב: הגדרה לאומית של זהותנו היהודית.

אבל, ישיגו על כך, האם אפשר להחזיר את עטרת המורשת התרבותית של עמנו בלי יסודות הדת היהודית המשוקעים בה? ובלשונו של יעקב רבי: "יהודי חילוני בזמן הזה, האומר אי-אפשי באמונה באלוהים — האם גזירה היא שיוותר כליל על מורשת עמו הקדומה מחמת תוכנה התיאולוגי המכריע? האם יסתפק רק בכמה ערכים שוליים שבה, כמו לשון, קצת פרקי שירה, קצת מאמרי מוסר, בנוסף על זכרונות לאומיים היסטוריים?"

בנקודה זו של עיוניו מגיע יעקב רבי למסקנה, שכבר הזכרתי לעיל, ש"דרושה לנו מלחמת תרבות. אפס, מלחמת תרבות של החילוניים בישראל נגד הכפייה הדתית אכן מתקיימת בתחום הפוליטי, אך מן המפורסמות — והנדרשות — שידם של הראשונים לפי שעה על התחנתונה. אולם לא למלחמת תרבות מן הסוג הזה כיוון יעקב רבי בדבריו. הוא מתכוון למלחמת תרבות במשמעה הכולל, והתיאולוגי במיוחד, הוא אוחז את השור בקרניו וקובע, שמי שמונע מאדם חילוני את ניכוס המורשת התרבותית של עמנו אינו אלא... הקדוש-ברוך-הוא בכבודו ובעצמו. אך הוא מבקש מיד שלא יבינוהו שלא כהלכה — "אינני מתכוון, חלילה, למחוק את שם האלוהים מכל המורשת הזאת". למחוק אותו (כפי שניסו מורים חילונים בשעתם) אי אפשר וגם לא צריך. מי שעשה כן, נהג מעשה איולת, "אבל צריך ללחום בו" הן ברמה הפילוסופית והן ברמה האמונית.

ובכל זאת נשאלת כאן השאלה: כיצד ניתן לאמץ ולנפץ את המורשת התרבותית הקדומה, וגם המאוחרת יותר, של עמנו, כשהאלוהים מופיע בה כנפש פועלת מרכזית? האם אפשר להתעלם ממעמדו במורשת זו? על כך משיב יעקב רבי, שלגבי התנ"ך אין בעיה, כאשר "הוא כבר עתה מרכיב נכבד ביותר של תרבותנו החילונית. וזאת קודם-כל משום שהתנ"ך הוא בראש וראשונה יצירה ספרותית-אמנותית משופעת רשירה נשגבה, בסיפורי מופת, בפרקי דרמה ועיון על הסיטואציה האנושית (משלי, קהלת, איוב) ובסדרה נהדרת של ספרי היסטוריה". יתר על-כן, מבחינת התפתחות הדת היהודית, אלוהי המקרא נוטרל מכל "כוח אופרטיבי" על ידי חז"ל וההלכה. לגבי היהודי הדתי (החרדי במיוחד) "השולחן הערוך" הוא הנורמה והסמכות המחייבת, והגמרא ופרשניה עומדים במרכז תוכנית הלימודים של הישיבות — לספרי הנביאים והכתובים אין כמעט מקום בה.

ומה עם ניכוס ואימוץ המורשת הַבְּתֵר-מקראית? אפשר לאמצה ולנכסה בדרך של לימוד תוך ברירת תכניה הרלוור-נטיים לתקופתנו ולציבור החילוני, אבל "הקושי העיקרי נובע ממצב אקטואלי — משלטונה המתמשך של ההלכה הקפואה והנושנה, מכפייתה על חיינו בתחומים רגישים ואישיים כמו דיני אישות, גיור, השבת, הכשרות וכו'". לפיכך מציע המחבר "לטפח מחקר חילוני חופשי

למרות מתינותו, סובלנותו הרבה ומזגו הפייסני, אין המחבר נרתע מן הקריאה לקיים בישראל של ימינו מלחמת תרבות, קרי: מלחמה שמהות תרבותנו הלאומית עיקרה.

יעקב רבי מטיף לסובלנות, אבל אין פירושה סבלנות כלפי הכפייה הדתית, השואפת להשליט על הציבור החילוני אורחות-חיים הזרים לרוחו ולרצונו.

גם דעתם של מיטב ההוגים הלאומיים שלנו משיעור קומתם של אחד העם ושל דובנוב, של קלאצקין ושל ברדיצ'בסקי, של פינסקר, של הרצל ושל בורוכוב. ככל שהעמיקו לחתור בנבכי תולדותינו, ככל שתרו וחיפשו אחר מקורה ומהותה של היהדות, כן נתחזקה דעתם שהדת היהודית לא היתה ואיננה אלא גורם נגזר מיישיות הרבה יותר בסיסית, היא האומה היהודית עצמה, האומה היהודית כגוף חי ונושם. האומה היא הראשית והאחרית, הבסיס והשורש, ה"סובסטנציה", בעוד שתרכוה הרוחנית — והדת שלה בכלל זה — לבשה ופשטה את צורתיה השונות. בין אם נרצה ובין אם נמאן להודות בכך: תוכנה ומשמעותה העמוקה של המהפיכה הצינונית בתולדות עמנו טמונים במעבר מהגדרה אידיאולוגית-דתית של הזהות היהודית להגדרה אתנית-לאומית בלתי-דתית.

רק מכוח מהפיכה זו מוסכרת מרכזיותה של מדינת ישראל בחיי העם היהודי בימינו — כגורם מקרין ומשפיע, מאחד ומלכד את המוני בית-ישראל בתפוצות לכלל חטיבה לאומית אחת ואחידה. זוהי הנורמליזציה המפורסמת של ההווייה היהודית כפי שנחזתה על-ידי מירב ומיטב הוגי הצינונות.

יעקב רבי היה מודע למורכבות הבעיה של היחס "דת ואומה יהודית", של פארטיקו-לאריזם ואוניברסאליזם, של מוסר ושל צביעות, של אמת ושל כזב בדיון על זהותנו הלאומית. קובץ מסותיו זה הוא עדות נאמנה לחשיבות עיוניו בסוגיה זו.

מסויים לחטיבה לאומית-תרבותית מוגדרת היטב. כמה תתייחד אומה משאר האומות, אם לא בכל אלה? אולם יש רבים ששיגו על קביעה זו, כאשר חסר בה היסוד הדתי שהיה דומיננטי בדורות עברו בתרבות עמנו ואף יוסיפו, ששיבת ציון אמיתית בדין שתהא גם שיבה אל היהדות (כאן במשמעות של הדת היהודית). ראוי לעיין בדבר.

היותי יהודי חילוני אינה מונעת בעדי מלציין את העובדה הנודעת לכל — אך

יעקב רבי

המנוצלת לטיפוחה של היסטוריוסופיה רדודה — שהדת מילאה תפקיד מכריע בשימורה של הזהות היהודית, שיותר מששמרו היהודים על דתם, שמרה הדת היהודית על היהודים. במובן ידוע זה נכון: לגורם האידיאולוגי כוח וחשיבות רבה. אף-על-פי-כן אין להשאיר את האמרה הנ"ל כלשונה, כאשר יש בה אף פחות מחצי אמת — בסופו של דבר היהודים בגופם ובנפשם שמרו וקיימו את מצוות ואורחות הדת היהודית. זו היתה

של התורה שבעל-פה והספרות הרבנית. שנית (והוא העיקר!) יש להעז לצאת ל'מלחמת תרבות' — לנהלה נגד מוראם ופחדם של 'תלמידי חכמים', המתיימרים לכפות גזרות הלכה ודת שרוב הציבור אינו יכול ואינו רוצה לעמוד בהן'. פירושו של דבר הוא העמקת והרחבת ההוראה החופשית החילונית של מקצועות היהדות בחינוך הממלכתי הכללי. אין צורך לעקור את מושג האלוהים מהטקסטים שבתורה-שבעל-פה, אבל יש ליטול ממנה את הנאה והמועיל לצורכי היהודי והילד החילוני: "את פניני השירה, ההגות וה-מוסר שבאגדה" ואפילו "שיטות המחשבה והניתוח הטמונים בגנוי ההלכה". יעקב רבי מטיף לסובלנות, אבל "אין פירושה סבלנות" כלפי הכפייה הדתית, השואפת להשליט על הציבור החילוני אורחות-חיים הזרים לרוחו ולרצונו.

אין נחת במעוננו התרבותי-רוחני. רבים מקרב דור המייסדים מקוננים מרה על משבר זהותנו הלאומית ועל ניתוקו של הדור הצעיר ממורשת תרבותנו. והרי זה, בלי ספק, חיזיון פאראדוקסאלי. והפאראדוקס על שום מה? על שום שאין עוד דור אחר בתולדות עמנו, שעשה יותר ממנו בחומר וברוח למען זהותנו הלאומית-יהודית. כלום לא שבו אותם מייסדים אל מולדתנו העתיקה משום חרדתם לקיימו כעם בארצות הגולה ול-הותנו התרבותית-רוחנית כיהודים? כלום לא טרחו ולא עמלו כדי לחדש את פניה של ארצנו וממילא גם להתחדש בה? והרי דורות אחרים שקודים הם ובניהם על הנחת יסודות למשק לאומי עצמאי, מן המסד ועד הטפחות. או כלום לא סבלו ולא חירפו את נפשם, כדי לכונן ככברת מולדת זו את מדינת ישראל העצמאית והריבונית, שהיא סמל לשלימות נפשית שמאצילה מזיווה על כל יהודי באשר הוא שם?

יתרה מזו, חזרנו אל שפתנו העתיקה עד כי היתה לה עדנה מופלאה. והרי עוד מהדהדים באוזנינו דברי הקינה המרה של יל"ג בשירו "למי אני עמל": "הוי מי יחוש עתידות, מי זה יודיעני, / אם לא האחרון במשוררי ציון הנני, / אם לא גם אתם הקוראים האחרונים!?"

וראו זה פלא, היאך נשתגשה ונתפרחה הספרות העברית על ענפיה ומקצועותיה הרבים ואיך צמחו לה רבבות ומאות אלפים דוברי עברית וקוראיה! והיכן תמצא בימינו ובעולמנו הממוסחר שפע כזה של פרידיקה ספרותית, הגותית ומקצועית כפי שהיא קיימת בישראל? והרי יש לנו תיאטרון עברי שכל אומה ולשון היתה מתברכת בו. ויש חוכמת ישראל ויש ארכיאולוגיה, החותרת לרבדים העמוקים של עברנו המפואר. ויש חינוך עברי מגן-הילדים ועד האוניברסיטאות ויש רדיו ויש טלוויזיה וזמר ומחול ישראליים ויש... ויש... ויש... למרבה הפלא, אין טעם למנות את כל היסודות והאטרבוטים, שהופכים ציבור

מירה מאיר

משגה

שוב אותו משגה ברגע
גזול אחד מבקשת אחר
חוט חלום נמוג אחר שורה
מדיקת שעלטה ברגע שאי אפשר
פשוט אי אפשר מחמת הטרדות
וקבר
הכרך המאפיל אבד.

מתי תלמדי
איך נשטפו לריק רגעים
איך נגרפו לפיב אבחות
חרב פיפיות מכה מתהפכת.

מלות יחס

בכניסה לעיר האוטובוס מאט שלטים
רגלי המבשר משמיע משמיע קנו קנו
אין אמר ואין דברים יושביה
אוקלים את גרים בטסים אל חושבים על
עוצרים לפגי לוחמים נגד פוחדים מפגי
עוד עצירה ועוד רמזור תחנה אחרונה.
לא נסק אל לא נמריא אל בתלם נהלך
נעשה נעסק נוציא ונביא יעילים להפליא
אדיבים רחוקים לא מגיעים
לא משגים סוגדים אוכדים אורחים
בורחים נפנה לענגינו — ולמה לשון רבים.

אני אני אני

כתיבת שירים מעשה בריאה
בדרך כלל אני
אדם צנוע אני

כתיבת שירים משילה מעלי
את הקלפה את העור את הנשאל אני
יכולה לעוף להשקיף מעל לברוא
שמים להפריד בין מים למים
לרדת תהומות להתנדד להכניע
נחש בריח עקלתון יבשה יבשה
להשקות אני
יכולה להביא גבר אל אשה
אשה אל גבר להפריח להפרות לא
נבצר ממני דבר

כשזה נגמר חוזר העור דבק
חזק צומח הגוף צומח השמים שמים
לאדוני והארץ נתן לבני אדם
די בכך בדרך כלל אין
לי דרישות אני
אדם צנוע אני
אדם
אני.

תרגיל פשוט של הלב

(על גבריאל גארסיה מארקס)

• ביקורת ספרים

"אז נותר רק לצפות שישעין מישהו שרפרף על הפתח כדי לספר את הסיפור הזה, שיעור ולקח לדורות הבאים, ושאיש מבין הספקנים של העולם לא ייותר מבלי לדעת את החדשה על אמא הגדולה, שמחר יום רביעי, יבואו המטאטאים ויטאטאו את פסולת טקס קבורתה לנצח נצחים". משפט הסיום של "טקס הקבורה של אמא הגדולה"

גבריאל גארסיה מארקס; גנרל כמבוכ; מספרדית; ריטה מלצר ואמציה פורת; ספריה לעם, הוצאת עם עובד; 1991

בריאל גארסיה מארקס הוא הטורבא-דור הגדול של אמריקה הלאטינית. כל כתיבתו היא כעת ובעונה אחת גם האפוס הגדול של אותה יבשת צבעונית, עשירה באוצרות טבע, נוף, אדם ותרבות, וגם האלגיה הגדולה עליה. חדשות לבקרים אנחנו קוראים, צופים ושומעים על מהפכות צבאיות במדינות היבשת הזאת, על פערי-מעמדות אסטרו-נומיים, על עוני ותנאי-חיים תת-אנושיים, על ילדים עזובים המתגוללים ברחובות, נרדפים ונרצחים בידי המשטרה. לפני ימים מספר אף שמענו, שלצפון ארכנטונה ולפרו חזרה מחלת הכולירה. ומאידך גיסא, אמריקה הלאטינית העשירה את תרבות העולם בסופרים, משוררים וציירים גאוניים, ייחודיים באומנותם.

מקונדו של מארקס — על אורחות חייהם של גיבוריה ותהפוכות-גורלם — היא המיקרוקוסמוס של היבשת כולה. מקונדו היא מקום ההתרחשות ב"השלכת", בקובץ הסיפורים "אין לקולונל מי שיכתוב אליו" ושיאה ביצירתו המונומנטאלית "מאה שנים של בדידות".

למעלה משלוש-מאות שנה שלטה ספרד, באמצעות הפיאודלים הגדולים שלה, על אדמות היבשת ושיעבדה את אוכלוסייתה. את סיפורו "טקס הקבורה של אמא הגדולה", פותח מארקס כך: "אלה הן, ספקני תבל רבתי, התולדות האמיתיות של אמא הגדולה, השליטה האבסולוטית של מלכות מקונדו, שחייתה ושררה במשך תשעים ושתיים שנה ומתה". ובהמשך הסיפור יש מפתח קצר ומרוכז, שבלעדיו לא יובן הרומן "מאה שנים של בדידות" וכן לא ספרו האחרון, "גנרל כמבוכ", ובו נאמר:

"איש לא היה שווה-נפש למוות זה. במרוצת המאה הנוכחית היתה אמא הגדולה מרכז הכובד של מקונדו. כשם שהיו לפניו אחיה, הוריה והורי הוריה, בהגמוניה שהשתרעה על פני שתי מאות שנים..." ובהמשך: "המוות השיק בסדר החברתי".

התשובה לסיבת מותה של המלכות מצוייה בסיומו של הסיפור "אלמנתו של מונטיאל":

"ואז ראתה את אמא הגדולה בחדר, עוטה סדין לבן ומסרק בחיקה, מועכת כינים באגודליה. היא שאלה אותה: 'מתי אמות?' אמא הגדולה נשאה את ראשה. 'בשעה שתתחיל הזרוע להתעייף'."

זה נראה מוזר? לא, כאשר נזכרים בביטוי העברי העתיק, "כיר חזקה ובזרוע נטויה". מארקס הוא קרדם כל וראשון לכל —

מספר סיפורים מופלא. כרשם גאוני, מצייר הוא — אף בסיפוריו הקצרים ביותר, בקווים מעטים, חסכוניים — עולם מלא, מכניס אותך לתוך נופי-טבע ונופי-נפש, באופן שאתה מרגיש כאילו הנך חלק מהם.

מתוך אמפאטיה עמוקה מתאר מארקס את עולמו של היחיד, סבלותיו וחלומותיו. אך היחיד הזה לעולם אינו חי בתוך בועה; ואם כי הסבל ייחודי ואינדיבי-דואלי, הוא קשור וארוג תמיד בנסיבות החברתיות והפוליטיות, שבהן חי אותו יחיד, וככל שהתיאורים לוקאליים יותר, כך משמעויותיהם אוניברסאליות יותר.

רבות דובר ונכתב על דרך הכתיבה הסוריאליסטית של מארקס, על תופעות שהן כאילו מחוץ לגדר הטבע, כמו הגשמים שאינם פוסקים זה מאות שנים, ולעומתם ימי החום הבלתי נסבל שאין להם קץ, ועצי השקד שלעולם הם מכוסים אבק. כך המגיפות הקטלניות למיניהן, האהבות הבלתי-אפשריות, כגון זו שב"אהבה כימי כולרה", המגיעה לידי מימוש כאשר גבוריה בני שבעים ומעלה, או הרודן הישן מאות שנים בארמונו, הנשרים מנקרים בגופתו הנרקבת, אך הוא ממשיך לשלוט — "ביסחיו של פטריארך". אך ככל שאתה מעמיק בכתביו של מארקס כן מתחזקת והולכת כך המודעות לכך, שהריאליה האינדיבידואלית והחברתית דמיונית לאין ערוך יותר מהדמיון המטורף ביותר.

כיצד יכול אדם להתקיים ולשרוד במציאות כזו? האם ההומור של המספר הוא שמרכך מציאות זו — או אולי להיפך, ההומור מחדד את האכזריות שבה, ולך הקורא קשה לצחוק, כי אתה נחנק מבכי.

כך בדידותו ועוניו הקשים מנשוא של הקולונל, שחמישים ושש שנה חיכה לפנסיה, שלא תגיע כנראה לעולם, דוגמת גיבורו של קפקא המצפה בשערי "הטידה". כך כותב מארקס, בין היתר, "באין לקולונל מי שיכתוב אליו":

"בסכר-ציפייה של אמן ותמימות, חש הקולונל שבמעיו נולדות פטריות וחבצלות מרעילות. זה היה באוקטובר. בוקר שקשה לעמוד בו, אפילו לגבי אדם-כמותו ששרד אחרי בקרים רבים כבוקר הזה. במשך חמישים ושש שנה — מאז תמה מלחמת האזרחים האחרונה — לא עשה הקולונל דבר מלבד שהמתין. אוקטובר היה אחד הדברים המעטים שהיו מגיעים".

או דוגמה אחרת: "הלווייה זו היא מאורע, אמר הקולונל. זה המת הראשון שלנו מזה שנים רבות,

שמת מיתה טבעית". ועוד דוגמא, בפי רופא המטפל בחולה סוכרת עשיר:

"יקרה הכרח להוציא אותו להורג ביריה, אמר הרופא כפנותו אל הקולונל. 'הסוכרת איטית מדי לחיסול העשירים'."

— העוני היא התרופה הטובה ביותר נגד הסוכרת."

ומארקס מסיים ללא שמץ של הומור את סיפורו של הקולונל:

— "האשה התקצפה: 'אמור לי מה נאכל?'"

הקולונל הוצרך לשבעים וחמש שנה — שבעים וחמש שנות חייו דקה לדקה — כדי להגיע עד לרגע הזה. הוא חש את עצמו טהור, מוכן, בלתי-מנוצח, בשעה שהשיב: 'חרא'."

והנה לנו עוד מפתח להבנת כתיבתו של מארקס על תוכנה וסגנונה (וכי אפשר להפריד בין הדבקים?!). הוא מרגיש טהור, מוכן ובלתי-מנוצח, כדברם של העלובים, הנשכחים, כי המציאות היא "חרא".

ומכאן לספרו האחרון של מארקס, "גנרל כמבוכ" (תרגמו מספרדית ריטה מלצר ואמציה פורת, ספריה לעם, הוצאת עם עובד, 1991). אין להבין ספר זה ללא הת-ייחסות ליצירותיו הקודמות. חוזרת ועולה מהן ביקורת על השחיתות הפוליטית והחברתית של אלה "שלמעלה" והזדהות עם אלה "שלמטה", שחיים בעליבות ובעוני, בחסר חמרי ורוחני ובהעדר כל תקווה לעתיד טוב יותר. אולי שואל עצמו מארקס: האם יכול היה להיות אחרת? האם זוהי גזירת גורל? האם זוהי קללת השטן? האם אין לנו ומעולם לא היו לנו מנהיגים, שהיה בכוחם לעצב מציאות אחרת? האם לאחר שבאו המטאטאים וטיאטאו את פסולת טקס קבורתה של "אמא הגדולה" לנצח נצחים (סוף שלטון ספרד), לא קם לנו משחרר וחולם שישנה ויהפוך על פניה את המציאות הזאת?

על כן, כך נראה לי, קסמה למארקס דמותו של סימון בוליבר, הלוחם הגדול, אשר שש ריפובליקות של אמריקה הלטינית רואות בו את משחררן מעולה של ספרד ושעל שמו נקראת בוליביה. ואם כי מארקס מעיד על עצמו, שהקדיש שנתיים לחקר האיש והתקופה "למן שלושים וארבעה הכרכים של דניאל פלורנסיון אולירי ועד למאמרים בעיתונים", ואת כתב-היד נתן למומחים לבדיקה כדי לא ליפול למכשלות היסטוריות גסות, ברור מלכתחילה כי לא התכוון לכתוב היסטוריה, ואף לא רומן היסטורי. הוא

מעיד על עצמו כי כתב "מתוך חירות שהרומן נוטל לעצמו". יתר ועל כן, ואופייני מאוד למארקס, אין הוא בטוח שצריך היה לתקן אפילו מקומות בהם עשה טעויות גסות, "כי נדמה לי שפרכות כאלה היו זורעות קורטוב של הומור לא רצוני ושמא רצוי, כאימת הסיפור הזה". "אימת הסיפור הזה", כביטוי של מחברו — כי זהו ספר עצוב, טראגי ונוגע ללב. מארקס לא בא לכתוב ביוגרפיה, ואפילו לא רומן ביוגרפי. הוא בחר לכתוב את סיפורם של ארבעה-עשר הימים האחרונים בחייו של בוליבאר, מסעו על נהר מגדלנה — עזוב, חולה, משולל כל כוח פוליטי וצבאי ומוקף רק בקומץ נאמנים. הלוחם והמדינאי הגדול, שעשרים שנה נלחם לשחרור היבשת מעול ספרד, היה בדרכו לעזובה. אימרה עמית אומרת, כי ברגע-חייו האחרונים רואה האדם בכת אחת את כל חייו, מראשיתם ועד סופם. ועוד אומרים חז"ל: "שנו בשם רבי מאיר: כשאדם בא לעולם ידיו הן קפוצות, כלומר: כל העולם כולו שלי הוא ואני נוחלו, וכשהוא נפטר מן העולם ידיו הן פשוטות, כלומר: לא נחלתי מן העולם הזה כלום".

וזה בדיוק מהותו של הסיפור שכתב מארקס על ימיו האחרונים של בוליבאר. אלה היו הימים הפחות מתועדים מכל פרק אחר בחייו של הגיבור, כי איש ממלוויו לא הניח כל עדות כתובה, ומאלפי המכתבים שכתב (או הכתיב), רק שלושה או ארבעה נכתבו בעת מסעו האחרון. כל אלה הותירו למחבר חירות רבה לעצב את דמות גיבורו, את דרך שיחו, את מערכת יחסיו עם נאמניו האחרונים ואת שהרגיש במותו — "לא נחלתי מן העולם הזה כלום".

זהו גיבורו של מארקס, ולא בוליבאר ההיסטורי. היו שכתבו כאילו ניסה מארקס לצמצם בסיפורו את הדמות האגדית למידות בשר ודם. אך זה נראה לי מנוגד למהות כתיבתו של מארקס, שבה כל אדם וכל מציאות הם הרבה מעבר לסתם בשר ודם, קל וחומר בסיפורו זה. בוליבאר של מארקס הוא לא רק חייל לוחם ומשחרר. יותר מכל הוא איש חוץ וחולם. חלומו — איחוד כל המחוזות המשוחררים למדינה גדולה פי חמישה מאירופה ושיהיו בה סדרי שלטון מתוקנים לכל. אך המציאות טפחה על פניו, ועם השחרור החלו מלחמות הגנרלים. תאוות הכוח והבצע העבירו על דעתם. כל אחד מהם דאג לקרוע לעצמו פיסת-מדינה, שבה ישלטו הוא ומקורביו שלטון בלי מצרים.

וכשכאים להפרד מבוליבאר, בצאתו למסעו האחרון, כותב מארקס: "ולא ידע איש אל נכון מי בא לשם מתוך ירידות, מי בא כדי להגן עליו, ומי כדי לוודא שבאמת הוא הולך לו... כשהגיעה עתו ללכת, אין הוא לוקח עמו אפילו את הנחמה שמאמינים לו שאכן הוא הולך לו". ובמר לבו הוא זועק: "אין לי מולדת עוד להקריב את עצמי למענה".

איזו אכזבה. עמו ימות גם חלומו. והן במותו הוא בסך-הכל בן ארבעים ושש, שבר-כלי, חולה ומצומק, וכדברי נאמניו — נראה כאביו שלרעצמו. עשרים שנה מחייו הקצרים נתן למלחמות השחרור, את שנות-חייו היפות, את כוחו ואת אונו ואף את כל רכושו הרב, ומה נותר לו?! ובשפתו החד-פעמית של מארקס, אומר גיבורו:

"לא היינו משערים, חוסה יקירי, שתהילה רבה כל-כך נכנסת לתוך נעלי... השעה היתה כמעט שש, הגשם הרק בן אלפי השנים פסק לשעה קלה, אך העולם הוסיף להיות עכור וקר..."

גבריאל גרסיה מארקס

מת החלום על המולדת הגדולה והמתוקנת. מארקס הקולומביאני מכיר היטב את המציאות העכשווית בארצות הדרום-אמריקה, על כן הוא שם בפי גיבורו נבואה לימים שיבואו (כתשובה לצעיר השואף להשתתף במלחמה ממש):

"ואתה רצית מלחמה אמיתית. את המלחמה שלך, גנרל, אמר איטורבידה..."

אם כן טעית בבחירת יעודך, אמר, 'לא יהיו פה עוד אלא המלחמות שילחמו בינם לבין עצמם והללו נפשעות כל-כולן'."

זהו בוליבאר, הגיבור הטראגי של מולדתו הטראגית של מארקס, בלי ספק דמות אידיאלית של מנהיג ומשחרר. התכונות הנעלות באישיותו באות גם לידי ביטוי במערכת היחסים שלו עם נאמניו האחרונים. גם הוא דואג להם ("ליתומי", בלשוננו) ולעתידם אחרי מותו. מרגשת ביותר בתיאורה מערכת היחסים בין בוליבאר למשרתו הנאמן לו כל חייו — חוסה פלאסיוס, האיש הפשוט כביכול, שהוא המבין, המרגיש, המאזין והקשוב ביותר לגנרל. זוהי אינטימיות ומסירות שאין למעלה הימנה.

יחסיו של הגיבור עם הנשים הרבות שפגש

בחייו שטחיים למדי, אך במקום די מאוחר בסיפור, באיזו סצינה קצרה ופיוטית, אנתנו למדים שבנעוריו היתה לבוליבאר אשה שמתה תוך שנת נישואיהם הראשונה ומאז התמסר למלחמות השחרור, לא נשא אשה ולא הוליד בנים. כל חייו חיפש רק את האהבה המזדמנת, ללא כל התחייבות, כי היתה רק התחייבות אחת בחייו.

אף כי הסיפור עצוב וטראגי, הוא זרוע תיאורים ודיאלוגים מלאי-הומור, כדרכו של מארקס, צחוק מתוך כבי, או כבי מתוך צחוק, כגון, "בזמן שנותר לו יספיק בקושי להגיע אל קברו". או: "לא נמות יותר ממה שכבר מתנו". או התעקשות המבשלת הזקנה לשבת ליד מיטת הגנרל בשעת גסיסתו:

"כמה שהיתום המסכן הזה אהב נשים, אמרה, 'אסור שימות בלי שתשב אשה אחת על יד מיטתו, ואפילו זקנה ומכוערת וחסרת תועלת כמוני'."

"גנרל כמבוך" הוא בלדה עצובה ופיוטית על גיבור עצוב שהסתלק מן העולם מאוכזב וכואב, ובידיעה מלאה שחלומו גזע עמו. עולות בזיכרון האגדות הנפלאות והפיוטיות על מות משה רבנו, שהוציא את עמו מעבדות לחרות והולכים ארבעים שנה במדבר, אך לא זכה להגשים את חלומו ולהכנס לארץ המובטחת. הוא מתחנן לפני הקב"ה, וכשלא ניתן לו "אמר להם לישראל: בבקשה מכם, כשתכנסו לארץ וזיכרו אותי ואת עצמותי וְאָמְרוּ: אִי לֹו לְבֶן-עֲמֵרָם, שֶׁרַץ לִפְנֵינוּ כִסּוּס וּנְפְלוּ עֲצֻמוֹתָיו בַּמִּדְבָּר".

וכך גם בוליבאר של מארקס מבקש שלא להישכח, ואין הוא מתכוון להיסטוריונים "אבל אחיינו הלא חי עת ארוכה למדי על ידו, והוא יכול לנסות ולכתוב אותם בתורת תרגיל פשוט של הלב, כדי שיידעו בניו משהו על אותן שנים של אסונות ותפארת..."

אחיינו לא כתב, אך נמצא לו לגנרל סופר גדול אשר כתב עליו "תרגיל פשוט של הלב" כאילו היה עמו בימיו האחרונים, האזין לשיחו, למחשבותיו, לרגשותיו ולמדווי-לבו ולבסוף הטיל עמו יחד מבט אחד אחרון בעולם החיים:

" — — היה מזועזע מן התגלית המסנוורת שהמירוץ המטורף בין מכאוכו וחלומותיו מגיע ברגע זה אל קו המטרה: השאר היה חושך. 'לעזאזל', נאנח. 'איך אצא מן המבוך הזה!'

הוא בחן את החדר במבט הצלול של ערב המוות, ובפעם הראשונה ראה את האמת: את המיטה המושאלת האחרונה, את השולחן העלוב שהמראה העכורה והסבלנית שעליו לא תחזיר את כבואתו עוד, את קערת החרסינה הפגומה... את המהירות הלא מתחשבת של השעון המתומן הדוהר אל הפגישה שאין מנוס ממנה באחת ושבע דקות של שעת המנחה האחרונה של ה-17 בדצמבר — — ובעד החלון ראה את היהלום של כוכב הנוגה ברקיע דועך לעד — — את ההבזקים האחרונים של חיים שלא ישובו עוד לעולם ולעולמי עולמים." ■

מקונדו של מארקס — על אורחות חייהם של גיבוריה ותהפוכות גורלם — היא המיקרוקוסמוס של היבשת כולה.

מתוך אמפאטיה עמוקה מתאר מארקס את עולמו של היחיד, סבלותיו וחלומותיו. אך היחיד הזה לעולם אינו חי בתוך בועה; ואם כי הסבל ייחודי ואינדיבידואלי, הוא קשור וארוג תמיד בנסיבות החברתיות והפוליטיות, שבהן חי אותו יחיד, וככל שהתיאורים לוקאליים יותר, כך משמעויותיהם אוניברסאליות יותר.

אדגר אלן פו

מאנגלית: דוד בנאור

העורב

"העורב" של אדגר אלן פו עורר מתרגמים רבים להתמודד עם קצבו הגורף ומקצבו המדויק. הגדיל מרכים ז'בוטינסקי, שחרגומו ל"העורב" נחשב להישג שקשה לגבור עליו. דוד בנאור, כרבים אחרים, ניסה להעמיד תרגום שונה מזה של ז'בוטינסקי, וקרב את היצירה אל ימינו תוך שימוש בלשון קרובה יותר ללשון הריבור. יחד עם זאת, הוא לא יתיר, אף לא כהוא זה, על מקצבה וקצבה של הפואמה. בשל הייחוד שבו, מצאנו עניין להביא תרגום זה בפני הקורא.

לילה קר פרוץ לרוח – בעודי הונה שחוח
 בגוילים בלים מזקן, שזכרם נשכח מדור –
 מתמננם לי נד יגע, פתע קול נשמע, רוגע
 פאחד נוקש-נוגע מחפש מקום מסתור –
 "זה אורח" אז מלמלתי "מחפש מקום מסתור –
 רק אורח סר לאור"

עוד אֶזכר – אימה גוברת, רוח חרף מצמררת,
 וכל רמץ גץ פורח ברצפה צלמו יצור.
 אל השחר אז פללתי, בכחבי רק שוא שאלתי,
 לב מצער לא גאלתי, כי אבדה לעד לינור.
 בת זוהרת, לב שוכרת, בשמים שמה לינור –
 בת-בלי-שם כאן, עד אין אור.

רחש משי מתעתע, קול אנשת וילון רותע –
 בי הטביעו פחד מות, עז כמותו לא אֶזכר.
 בלבי השקט הפעם, לעצמי אומר עוד פעם:
 "זה אורח נס מצעם, מחפש מקום מסתור
 רק אורח מאחר הוא, מבקש מקום מסתור
 רק אורח בא לאור"

במפתיע התאוששתי ועתה גם לא חששתי,
 "הן תסלח לי, זר" בקשתי "כי לא באתי לעזר"
 "אנכי בנים שקעתי, נקשה גם אם שמעתי,
 כה קלה עד לא ידעתי כי אכן פה תעבר"
 – לרוחה דלתי פתחתי ובקשתי – "נא עבר!" –
 רק מחשף שם – ליל אין אור.

למחשף מבט החדרתי ודומם, חרד, פתחתי
 חלומות שלא העז אף בן-אנוש עד אז לפתור.
 דמיה לא-עוד נפנעת, הדממה אינה נקטעת,
 רק מלה אחת נשמעת, הנלחשת שם – "לינור"
 זאת לחשתי, הד החזיר לי, ממלל השם – "לינור"
 זאת בלבד בליל-אין-אור.

לחזר נפשי אומרת – כי באש כלה בוֹערת,
 אף שנית הקול הבקיע, רם מעט מזה אֶזכר
 שם בתריס-חלון, שערתי – "בו נמצא פתרון" אמרתי
 "רק אגיע וחקרתי ומיד סוד זה אפתור –
 עדי רגע לב ארגיע והסוד מיד אפתור –
 זו הרוח טרם אור."

את התריס מהר הדפתי ומצהר שחשפתי
 בפרוץ עורב הגיח, עוף רב-הוד, קרמון, שחור.
 לא הבחין בי – רק גופף לו, אץ טופף ומתנשף לו,
 לא שעה כלל – רק עופף לו באציל ללא עצור,
 אל ראש פאלאס על הדלת, התעופף ללא עצור
 שם נחת מתחת אור.

למראה פני האורח בי פשט חיוך פורח
 על הנהג הקשוח שחזות קשה יצר.
 "דל-נוצה וגם מקריח – לא אימה אותך תכריח"
 בו התלתי "ציר שליח, כא מחוף בו ליל ישרד –
 נא גלה לי שם קבלת, שם בשאול בו ליל ישרד!"
 שח העוף לי "לא-עוד-אור"

עוף גמלון זה הפתיעני עת חלק וחד ענני
 לרכייו אף אם אין פשר, סוד-שיחו קשה לפתור –
 אין חולק כי מיחדת לי הזכות לראות עומדת
 כחדרי צפור נודדת, על ראש פסל כמסתור,
 שם מעל משקוף הדלת, תחת אור מוצאת מסתור –
 וגם שם לה – "לא-עוד-אור"

העורב עוד מתבודד לו, על ראש פאלאס הוא עומד לו
 ממלמל מליו בשצף, כמו נפשו בהם יצור.
 קול אחר הוא לא השמיע, אף נוצה הוא לא הניע,
 עד כמעט בלאט אביע – "עף גם רע בלי לחזור,
 עם אור בקר הוא יפרח לו בתקוות – מבלי לחזור"
 אז העוף שח – "לא-עוד-אור"

כה נדהמתי מן השקט שאמרה זו מנתקת,
 שנזעקתי: "המלמול הוא ניב יחיד אותו יזכר!
 אמר שקלט מנגר ששואה צרה ושכר
 אפפוהו מכל עבר – החוזר בכל מזמור,
 מבכה אבדן תוחלת, עגמומי, עוזר מזמור
 זה האמר "לא-עוד-אור"

כל-כלי חיוך זורח שהשרה עורב-פורח –
 אז גלגלתי כס נקסת אל מול פסל וצפור.
 על מצע קטיפה שקעתי, ובחנתי ושמעתי,
 אף ירע לא ידעתי – מה רמו לי עוף שחור –
 גמלוני, מגעיל, עב-גרם – עוף קרמון, אים, שחור
 בקרקור, כי "לא-עוד-אור"

כך ישכתי ונתשתי אך אף הגה לא לחשתי,
 לצפור חדת-העין, מבטת לבי יחדר.
 זאת ועוד באוב בחנתי, את ראשי קלות הרבנתי,
 על רפוד שני נשענתי – הנוצץ באור צחור,
 אף אשר זו הזוהרת, שם מתחת אור צחור –
 לא תשב, לה לא-עוד-אור!

שך-פיי-אל, דומה, הגיעו – מבזיף עמם הביאו
 ערפלו, בשמו החדר – ברגלם רקעו עד אור.
 אז הטחתי – "אלהיך, צוף מרפא שלח אליך,
 סם ירגיע מכאוביך, לא תזכור עוד את לינור.
 שתה, הו, שתה, מצוף רוה נא, שכח לעד אותה לינור!"
 עוף אומר רק "לא-עוד-אור"

"נפרד - אם עוף או פגע" - התקוממתי - "כא הרגע!"
 "שוב אל סעריים ידעת, חוף השאול בו ליל ישרר!
 אל תותיר פלומה שחורה לי אות שנפשוך שקרה לי!
 בבדידות רק אל תגע לי! מפסלי מהר עקר!
 מלבי מקור החק נא! מדלתי דמותך עקר!"
 עוף קורא רק "לא-עוד-אור"

העורב פלא-נוגע, קלל לא זע, יושב רוגע
 על ראש פאלאס שם מנגד, על הדלת, תחת אור.
 ומבע כשד ישן לו, מין מבט רדום יפן לו,
 וממעל אור קורן לו, ומתחת - צל שחור.
 אף רוחי מצל שרוע, מרפרף - גדול שחור -
 לא תרום לה עד-לא-אור!

"החונה - אם רע או רע - בן-שטן או עוף רוגע!
 אם שליח להדיח או פליט מחוף השחור:
 פה במקום הוכס גם עיט, על אדמת שמיר ושית,
 איש מכה אימה מבית - אשוע, לי אמר -
 בגלעד היש צרי לי?! נא הגד אמת אמר!
 עוף צורח "לא-עוד-אור"

"הרואה - אם רע או רע - בן שטן או עוף רוגע:
 בנוטה מעל שמים, ברבון בשמו נדר
 אשביעך - סוד גלה נא לאמלל מאז איננה -
 שם בעדן אם אראנה, אל לבי אלחץ - לינור -
 צלם אור, עלמה זוהרת, בשמים שמה לינור."
 עוף צורח: "לא-עוד-אור"

גד יעקבי

פרינסס סטריט, אדינבורו

"הו, חיים קטנים
 אשר בהם מנת מתחפש מתעתע בעצמו,
 שמחה המתקיינה לה צער בנוס,
 תקנה שהיא מסכת היאוש...!"*

ב"פרינסס סטריט", אדינבורו, ליד מצבתו של וולטר סקוט
 אני רואה את יאיר הורביץ, מהלך בגמלונגיות
 עם מיקל גריב, בנו של יו מקדרמיד,
 משלֵהב מגלוי יכלת השיחה עם
 בנו של ה"גורו" הגדול, שחצב שירה
 מסלעי הלכה האפרות ורכסי ה"הילנדס".

מורה נבוכים מקומי מצביע על ביתו של סימפסון,
 ממציא הכלורופורם, שאת שמו שכחו הנרדמים
 עליהם נסה אותו בעת סעודות הערב.
 מלכתחלה היתה נדיבותו הפתאומית חשודה בעיניהם
 אף התמידו לבוא כמו פלנו למשתאות שוטים.
 עתה מקימת כאן הפנסיה מרכז גמילה מסמים,
 רכים וקשים, אף לא מטפשות ומהולכת שולל.

ב"פאב הטפה האחרונה" ליד הטיירה ישב רופרט ברגס
 כאן היו זוכים לחסד אחרון גם הנדונים לגרם
 ממש ככוס הבירה שבא לפיו של יאיר
 לאחר שחמק מההמתנה הכנועה להשתלת לב חדש.
 לראשונה חזר אלינו ב"פרינסס סטריט",
 ארבע שנים לאחר מותו, מנסר את האויר האפור
 ונוסק מפזר אברים מעבר לתמשה הרי הגעש.

גם כאן זכרונותי בבדים מן השנים
 האנשים בוטים מהמקומות והארועים
 ו"המיל המלכותי" שבין הטיירה ל"אואברלי סנטר"
 אינו נחמת לב ופיוס למי שראה אותם
 מתפלשים בשקרים לקולות תפי הטם-טם.
 נגינת חמת החלילים, נואשת ביפיה,
 היתה באזני צליל חדש של ישועה.

אנד אלדן

גוף רפה.
 יפה בפרפוריה. מאגרפת
 בצוחת אצבעות מכוצת מהדקת פיה
 וגבוהיה לפתע נשלפות ופתע נושלות
 לירות אישונה שמיימה כף נשאתי אותה
 לראותה נפלת בין סדינים סתורים
 משתערת בשער לקטור את לחייה
 סם סבלה זורם בסדקים, שש לסריטות
 הרושמות את ספורה.
 תפוסה בסדריות של סודות וסייטים
 נוסעת אל אין מנוס.

כששבה שעת שחר והחשוף נושם שממון של אשר
 שמעתי שלונה מתמשכת, חשבתי שיש לשוב
 לשוא השלכתי שלשלות שנים להשתלשל משם
 נשבע שלוו שבו נשברתי, תשוש להשיב את עשר
 הרשת, להשחיר בשירה תלוש להשלח לשוב בשלולית
 בשנים שוקטות לשרוק בשוק. שכ הגשם גם הוא שב
 שמש שחורה נושרת בעשן, את השקיעה קרע ברק
 הקר יורק בפנים. הרקות שהכסיפו בסף ספק
 עוד תספיק להסתפר ולסיים.

בשעת שחר במשתלה משורר מאשר שזר
 רשת מתשוקות ששוכנות בו ברפש נפשו
 שם משער ששקע עד מפגש שוקיו
 המשרוקית שלו שורקת, שירה שלה שולחת תשובה
 שפלה שבועה להשתוכב שבויה נשמתה שריקות
 משחזות, כשחש שתיקה בשניו הנשחקות מלחכות:
 שש שבע שמונה שניות משיח נשיקתה חש אף חשה
 להשיב נשמתה כשרקה השואף צף על שפתיה
 ראשה השמוט שט ברשת העכביש ששור מתשוקות
 כומשות והיא שותה את השקוי מתקשה לשכח
 את שנשבר בה לבשו לבוש שבת ושבו בשביל לשנים.

סם הספק הסמוי קסום כסהר בסוף
 מיתר מסתורי רוטט ברעפי הסהר בשירי
 מסע מפלא מחוף משיב מגע האור ים מלח
 מפליא הפלגה, הסלעים חולמים כגלים
 גולשים ילדי הסלעים מסלסלים תלתל
 ושמלות במחול והחול סהרורי
 שח את סוד הסוף וברק הלכן בהפלגה.

* מתוך "תמונות מטא"
 מיסיות של הברקן", מאת
 יו מקדרמיד, בתרגומו
 של יאיר הורביץ (מהספר
 "השושן הקטן לבן", עם
 עובר, 1988).

שקספיר מת

שקספיר בשביל התיאטרון הישראלי הוא כמו קונ-דום שמונע הפרייה. מונע יצירה מקורית ומחשבה מקורית. ערעור, פקפוק, או שמץ של הטלת דופי בשקספיר וביצירתו אסורים על המשכיל הישראלי. שקספיר ניתן לאינטליגנציה מדאורייתא, כלומר מהאבות של התרבות. כרגע שאתה מעלה הרהור כאילו אין מחזה של שקספיר טוב, הרי שהוצאת את עצמך מבני התרבות ואין לך זכות לכתוב בעיתון. אל השם "שקספיר" כולם נוהרים כדי לזכות באיצטלה של תרבות. האם לא הגיע הזמן לבחון את מלך התרבות מקרוב ולראות אולי אכלו אותו תולעים?

קחו למשל מחזה כמו "רומיאו ויוליה". בצמוד לשם "רומיאו ויוליה" עולים המשפטים "המחזה הנצחי של האהבה", "סמל לכל אהבה אפשרית אחרת", "הת-גלמות יסורי האהבה של כל הזמנים" — ומה לא. מה שצריך לעשות מי שמערער על נצחיותו של המחזה הוא פשוט לשלוח טכנאי של "בזק" לוורונה כדי שיתקין שם טלפון, ואז — כל מחזה האהבה הנצחי קורס כבניין קלפים.

אניני הדעת יגידו: מה אתה מדבר, מה זה שייך? טלפון הוא טכנולוגיה והאהבה היא רגש, ורגש נשאר תמיד אותו דבר בוורונה ובתל אביב. אהבה אהבה. האמנם? יוליה היתה בת ארבע-עשרה בזמן שהתאהבה. בתל אביב, לילדות בגיל זה אסור להזדיין. ואם הן נכנסות להריון — אסור להן להיות אמא, והן מבצעות הפלה. בוורונה, גיל ארבע-עשרה היה גיל טוב לאמי-הות. בגלל שבגיל עשרים ושלוש כבר נחשבה האשה לבתולה וקנה אם לא התחתנה. חייה היו נגמרים בסביבות גיל ארבעים. הטכנולוגיה שהאריכה חיים שינתה את השעון הביולוגי של האהבה — האם זה לא משפיע על הרגש? לפני חמישים שנה, אשה ידעה שאם

היא לא תחתן תוך תקופה קצרה של פריחתה היא אבודה. זה השפיע על חיי האהבה שלה. האם טלפון הוא רק טכנולוגיה? לו היה נולד לכם ילד שמסוגל לשמוע ממרחק אלף קילומטר ולדבר למרחק מאות קילומטר האם לא הייתם אומרים שיש כאן שינוי אנושי אדיר? אבל כשמדובר בטלפון, קוראים לו אניני הדעת "טכנולוגיה", וטוע-נים שהוא לא משנה את הרגש. העובדות הבלתי משתמעות לשתי פנים הן, שהטלפון ושאר אמצעי הקשר המודרניים שינו את חיי הרגש המודרניים. היום, הסתגרות של שתי משפחות כמו בוורונה היא בלתי אפשרית. גם מדינות גדולות כאלבניה וסין לא מסוגלות להסתגר ולסגור בפני אורחיהן את השער בגלל הטכנולוגיה המודר-נית. ואגב כך — האם ראייתם בשלושים השנה האחרונות סרט אהבה בלי טלפון?

הבעיה אינה רק טלפון. האדם כן-ימינו מורכב מחתיכות אלקט-רוניקה על חתיכות ד.נ.א. — זאת התרבות של ימינו. האדם אינו רק אדם, הוא — למעשה של אדם-מכונה: תרבות של אנשים ואכזורים שמשפרים את היכולת האנושית ומביאים אותה לתחומי יכולת בלתי אנושיים שפעם נחשבו לעניין של אגדות. שקספיר כתב על האדם מהעבר, אדם שנגמר בקצות אצבעותיו. אדם מודרני אינו נגמר בקצות אצבעותיו אלא מתחיל שם. לחיצת הכפתור המפורסמת היא חלק ממנו כמו האצבע הלוחצת. "הטכנולוגיה השתנתה, אבל רג-שות בני אדם נשארו כשהיו", הוא משפט מטופש מאין כמהוה. אבל סוד קסמו בעובדה שהוא שייך לפלא השמיני של ימינו אחרי שבעת פלאי עולם.. הפלא של ימינו הוא העובדה, שהטכנולוגיה החדישה האדירה נכנסה בשקט לעולם. איש לא תופס איזה שינוי אדיר התחולל לנגד עיניו. אנשים מבינים שינוי כשמדובר על קרבנות: עשרות מליונים נרצחו במלחמת העולם השנייה, גבולות הוחלפו — זה שינוי. אבל כשמחשב נכנס בשקט ועומד על השולחן, לא הורג אנשים, לא שופך דם, לא מאיים — אנשים מתקשים לתפוס את המהפכה הגדולה.

אבל לא רק אהבה ורגשותיה השתנו. גם המלחמה השתנתה. אפילו שקספירולוג יבין שיש הבדל רגשי גדול בין חייל שתוקע חרב לבין מי שיושב ליד כפתורי מחשב ושולח טיל. יש הבדל בין

מלחמה שהעם לא יודע עליה כלום לבין מלחמה שמוקרנת בטלוויזיה מקרוב. פצצת האטום גם היא עזרה לשנות את מושג המלחמה. מול עינינו ממש משתנות האהבה, המלחמה, הלידה, המוות. המושג הבסיסי ביותר — "אמא" — מתחלק היום ל"אמא של ביצית" ו"אמא של רחם". שקספיר לא יכול ללמד אותנו לא על לידה, לא על מוות, לא על אהבה, לא על מלחמה. המושג מוות השתנה לחלוטין. היום, המדע יכול להחזיק אדם בחיים משך שנים באיזור הדימדר-מים שבין חיים למוות, והשאלה מתי ילך אדם לעולמו נהפכת לשאלה מוסרית של רופאים ובני משפחה ולא לשאלה מאלוהים. שקספיר אפילו לא התחיל לחשוב על בעיה זו.

האדם של היום אינו אותו בעל חיים עליו כתב שקספיר. תפישת עולמנו השתנתה. במח-זותיו של שקספיר מכבדות המ-כשפות נציגות הגורל, שידועות מראש מה הוא צופן. זאת צורת מחשבה מיושנת שאבד עליה הכלח. השקפת העולם המדעית גורסת שהעתיד נמצא בידינו, והוא לא קבוע מראש. לפני חמש-עשרה שנה, כתי המשפט בארץ ובעולם היו מלאים בדרמות של תביעות אבהות. אשה טורחת בבית-המשפט, מתארת ומפרטת את יחסיה עם גבר כדי להאשים אותו באבהות על עוללה. היום, בעזרת בדיקת רקמות, קרסו כל הדרמות הללו. גם את משפט שלמה ניתן לבצע בכל סניף של קופת-חולים. כך, בעזרת טכנו-לוגיות חדשה נופלות הדרמות העתיקות. והוא הדין במחזותיו של שקספיר.

קחו את "אותלו". לכאורה, הקנאה קיימת גם היום, זהו רגש נצחי. אך למעשה יש כאן צורך בניחות עמוק ואני אסתפק בראשי פרקים. קודם כל המטפחת. מטפחת אינה

רק מטפחת. היא סמל, זה עולם שלם. המבוגרים ביננו זוכרים את הגיבור ההוליוודי שתמיד היתה לו מטפחת נקייה בכיס לנגב דמעות נשים. הקלינקס שבו משתמשות היום גיבורות הוליווד מסמל עולם בלתי אישי. וטבעי שהן מנגבות דמעות לבדן אם הן בוכות. לרוב הן נותנות לגברים לבכות. היום המטפחת של "אותלו" מגוחכת. אין מטפחת ואין מפלצת ירוקת עיניים. בעולם של ימינו האשה חופשית יותר והגבר נדרש להוריד את סף רגישותו.

לחשד יש אופי שונה וטבעו שהוא נעזר באמצעים אלקטרוניים של ציטוט וראייה כמו מכשיר וידאו מוסתר המגלה הכל. "אותלו" נתפס כאגדה עתיקה לילדים טהורי עינים שמפחדים ממפלצות ירוקות, ולא כמחזה למבוגרים ממש.

אנו חיים בעולם משתנה. העובדות הבסיסיות ביותר בקיום האדם — לידה ומוות — משתנות מתחת רגלינו ממש. אבל האמנות והתר-בות מפגרות אחרי ההתרחשות. הן מחזיקות בישיב ככות. השאלה היא, האם מדובר סתם בעצלות מחשבה, או שאמנות מטבעה יכולה להתעלם משינויים אלו? האם יש יצירות נצחיות שתמורות הזמן לא משפיעות עליהן? להנחה הזאת יש הרבה משקל רגשי. אנשים חילוניים, שאיבדו את האלוהים, רוצים להאמין בקדושים מסוג חדש, קדושי האמנות. נוצר איזה יחס רגשי ליצירות עתיקות, שבא למלא את החלל שהותיר אחריו מותו של אלוהים. העבודה שהוקדשה לאלוהים נהפכת לע-בודה לשקספיר. במקום כנסייה יש עבודת אלילים אקדמאית על גיבורי תרבות. לא דנים בהם לגופו של עניין, אלא יש כאן מעין אמונה. נעים להאמין, שיש משהו נצחי ובן-אלמוות מעבר לזמנים ולא נוטים להעמיד את הנקודה הזו למבחן.

שקספיר הוא גם מעסיק של אלפים ואולי עשרות אלפים של אקדמאים בעלי השפעה בחוגים הנכונים באוניברסיטאות ובתיאטר-ונים כמתרגמים ומעבדים. לאנ-שים בעלי השפעה אלו יש אינטרס בהמשך קיומו של שקספיר: הוא נהפך לעסק גדול.

כאשר אדם יושב במחזה של שקספיר הוא חייב לתרגם לעצמו לא רק את השפה, אלא את כל המושגים. רופא, עורך דין, מלך, ירושה, מלחמה, אהבה — כל אלו הם נתחי תרבות מיושנת הזקוקים לתרגום. עצם ההליכה על הבמה עם חרב זקוקה לתרגום.

את השינויים שאנו חיים בתוכם ברגע זה ממש. אלו שינויים אדירים בעלי משמעות רבה מאד, כשהדפוסים המקובעים ביותר של האנושיות מתערערים.

שקספיר מת ונח בשלום על משכבו. את התולעים שאכלו אותו כבר אכלו תולעים, וגם את התולעים שאכלו את התולעים כבר אכלו תולעים. שקספיר לא יפתור לנו את הבעיות שלנו גם אם נלביש את שחקניו בבגדים של אש"ף. את הבעיות שיש בין ערבים ויהודים צריכים לפתור מחזאים ערבים ויהודים שיעלו אותם באומץ על הבמה בלבד. זמננו עם דמויות בנות זמננו ובמצבים בני זמננו. העלאתו של

שקספיר על במות ישראל היא שוות ערך לצנוור, ויש להילחם בה כמו שנלחמים בצנוורה. ■

וממסמכים רשמיים. הסיבה — האקדמאים בני זמנו החרימו אותו. הדבר היחיד שנשאר משקספיר חוץ מכתביו הוא מאמר התקפה של אקדמאי בן-זמנו ששואל בתקיפות מדוע בכלל צריך להציג אותו. היום האקדמיה מעריצה את שקספיר כדי לסתום פה לשקספירים בני זמננו. זה תרגיל ישן של המעמד האקדמאי שמאוהב ביש, בישן, ובישבן, ומתקשה — מפאת ממסדיותו — להתמודד עם יצירה שדורשת חופש מחשבה אמיתי ולא אקדמאי. האקדמאים הישראליים כל-כך פרוכניציאליים, עד שגם יצירות שקספיריות שני חשבות נחותות בעולם וזכות כאן לכבוד בתור יצירות שקספיר בנות-אלמות.

מלחמה נגד העלאת שקספיר היא למעשה יותר מלחמה למען יצירה מקורית, למען אנשים שינסו להבין

דורשות תשובה חדשה שאינה קיימת עוד, שיש לחצוב אותה. כך שאמנות מאברת את התפקיד המוכיל בחברה ונהפכת לשגרה מלומדת. לכן מהווה היום שקספיר בתיאטרון הישראלי מעין קונדוס שמונע הפריה, אמצעי לסתימת פה ליוצרים מקוריים. חופש הי-צירה אינו דרוש לשקספיר — חופש יצירה דרוש ליוצר מקומי עכשווי שנלחם כדי לומר דברים שעדיין לא נאמרו על תקופתנו, זמננו ומצבנו. בעזרת מסות של מחזות שקספיריים סותמים לו את הפה. מעניין, שקספיר עצמו היה קורבן לאותה גישה בדורו. המחזאי החשוב ביותר בעולם הוא אלמוני לחלוטין. איש לא יודע למעשה מיהו. הוא לא השאיר אחריו לא מכתב ולא תיאור. כל מה שידוע עליו ידוע רק מיצירותיו שהודפסו

אדם מודרני לא מבין איך הולכים עם חרב ומה הם הקשיים הפיזיים בהליכה כזאת. לקהל קשה להבין למה הדמות מתנועעת כך. הוא מעולם לא חגר חרב ולא לבש גלימה. קשה לו להזדהות עם דמות כזאת. לכן מרכים להלביש את הדמויות במחזות שקספיר בלבד. בן-ימינו, אבל זה סותר את המחזה. דמויות שקספיר לא יכולות להתלבש בנייט כי הברדלי המעמדות הם דבר מהותי מאד להם.

האמנות לא יכולה לעמוד מול שינויים אלו בידיים כבולות ולה-גיד כל הזמן "שקספיר, שקספיר, מולייר". בדרך כלל, אמנות צועדת בראש תופעות משתנות. כך עשה גם שקספיר בזמנו. לצערי, התי-אטרון כארץ ככול בשגרת עבר, ועוסק במיחזור יצירות ישנות, בזמן שהבעיות החדשות הצצות

אריאלה בהלול-דימנד

פרסום ראשון

הוא שיציל אותנו

אינני יכולה לומר כך את הדברים. אני אדבר אליך בסימנים. אתה תקמט גבותיך אבל אני אדע לחפות. בקפה אתיר כך רצועות מתוחות.

רסיסים של מגוחה יניחו דעתך בגופי, כמו לביאה במרוץ על פרי האדמה הרחבים, לרגע, מרגוע לחלקיק שנייה להתבשם במנת השלון שאתה מותר בתוכי. הכללים ידועים.

הצרך הנורא להיות מכנסים זה בזאת

הוא שיציל אותנו.

בקצרה

ויכרון לאבי, יוסף בהלול

עכשיו צריך לנתב בשלום רק את כוונ הרוח שצריך היה להביא מן הים אור שקט להפליא. להקהות קצט את כאבי הגוף שרק אתה יודע לפצותם במנוחה זמנית להיטיב את תנוחת הראש עם כרית שתספג מחשבות המזעזעות את קצות העיניים ותחליף מעט את כאב העיניים שמקשה על האור

כים — "אהבה זאת מלה מפחדת" נמשכת בקנים אטיים, מימין לשמאל בתנועות אטיות על הגב.

השמש מספינה את זרזיפי האותיות. מה שנשאר זה כלום.

בחם עוד אפשר לחשוב טעיות ולפרנס אצבעות ידים.

אחר כך — דבר לא נשאר. הוא בפנתו שלו היא בפנתה.

האהבה, היא תנהג לומר הרבה יותר יפה.

גבריאל מוקד :

יש ביסוס אובייקטיבי

לשיפוט של טקסטים

יש משהו רקוב עד הסוף בחברה הבורגנית. היא העלתה מתוכה את המולך, את המפלצות של פאשיזם ונאציזם, שהיו מפלצות בקנה מידה פלאנטרי.

אתה יליד וארשה, 1934, בן למשפחת רופא. עברת את המלחמה בווורשה, בגטו, שבו איבדת את אבך, ואחר כך במחבוא בצד הארי. בלי ספק, אלו הן שנים שעיצבו חלק ניכר מהחוויות שלי ומתודעתי הפוליטית. זה לא רק עניין אישי ביוגרפי, מכיוון שאני באמת חושב שבצד הפצצה הא-טומית, אלו השנים החשובות מבחינת האפשרויות הרעות של המאה ה-20 ושל התרבות והחברה בכלל. זהו מרכז של המאה ה-20. אמנם מרכז לרעה — נאציזם, מלחמת עולם שנייה, השואה, מה שמכונה "השואה" —

אמרת "מה שמכונה השואה" — כלומר, אתה לא מקבל את המונח הזה.

לא. "שואה" זה, בסופו של דבר, מושג שנסב על אסון טבע נורא. זה לא היה אסון טבע. זה רצח עם, שהוא תוצאה של אידאולוגיה ורגשות של שכבות גדולות בחברה האירופית, כפרט הגרמנית. ולכן אני גם לא רואה את זה כאיזו פינה שבה קרו דברים איומים, כאילו משהו היה בילדותו מעורב באיזו תאונה קשה — וגם לתאונה קשה יש, כמובן, איזו משמעות קיומית — אלא כדבר מאד מרכזי שקרה במאה ה-20, ומאד עיצב את התודעה שלי מבחינה פוליטית-כללית, פוליטית-יהודית.

אתה מוכן לתאר במקצת במה התעסקת כשהיית במחבוא. מה עשית שם?

עד אוגוסט 1944 הייתי סגור בדירה. התחבאנו. אחר-כך היינו כמרד הפולני, כמו כל הפולנים — מה שהיה מן הפח אל הפחת. אחרי זה, מאוקטובר 1944 עד תחילת פברואר 1945 חיינו בגלוי כפולנים, בזקופנה. כעצם, חודשי ההתחבאות שלי היו פרק זמן של כשנה וחצי. הייתי ככמה מקומות מחבוא. היו העברות מדירה לדירה, בגלל חשד מגילוי, זוהי אודיסאה שלמה. רוב הזמן, כשישבת במחבוא, קראתי. קראתי כמובן בפולנית, לא ידעתי אנגלית אפילו — מדובר על ילד כבן תשע. וקראתי המון תרגומים

מספרות העולם. קראתי אנציקלופדיות, תולדות העולם. אני חושב, שחלק ניכר מההשכלה שלי נובע באופן פרדוקסלי דווקא מהתקופה הזו. זו מין תשתית. בתקופה הזו יש גם חוויות אחרות חוץ מהקריאה. חוויות של חשש, וגם של היכרות עם החברה מהפטנה המחסופסת ביותר. יש לזה המון השלכות, והיריעה תקצר מלמנות את כולן. רק לדוגמא, יחסי לפולנים גם הוא נקבע באותה תקופה, וזה, באופן מכריע, על סמך דיפרנציאציה, כי מי כמוני יודע שהיו כל מיני פולנים. ראיתי את החברה הזו מבפנים; למשל, חלק מאלה שהחביאו אותנו היו אנשים שהיו קשורים במחתרת דווקא מרכזי-מנית. לא אומר שהם היו פרו-יהודים, אבל יש הבדל בין מי שהוא לא פרו-יהודי גדול לבין מי שהוא אנטי-יהודי, לבין ניטראלי, לבין ניטראלי שנלחם נגד הגרמנים, ועוד ועוד. מובן, שאני ערכתי לעצמי — מעבר לחוויות ולסכנות השונות — איזה סיכום אידיאולוגי, שכאופן ניכר קיים לדעתי עד היום.

הסיכום שלי הוא, שיש משהו רקוב עד הסוף בחברה הבורגנית, ומכך לא נסוגתי אף לרגע. יש אמנם שינויי דיוקן, גם של החברה הבורגנית עצמה. אבל, אם אתה חושב על מאזן האימה של המאה ה-20, אז יש בו אמנם כל מיני שותפים וכל מיני גורמים, אבל אחד מה"תורמים" העיקריים היא החברה האזרחית-בורגנית-אירופית עצמה. היא חוללה לכדה את מלחמת העולם הראשונה, אסון ענק בפני עצמו, (שייתכן שהצורה המעוותת שקיבל הסוציאליזם בבריה"מ גם הוא נובע ממנו, כתגובה). לאחר מכן היא העלתה מתוכה את המולך הזה, את המפלצות האלה של פאשיזם ונאציזם, שהיו מפלצות בקנה מידה פלאנטרי. זה לא איזה דיקטטור שהורג כמה עשרות אלפי איש, אלו מפלצות עצומות. ואני חושב שגם כיום, בסוף המאה, על סף האלף השלישי, אי-אפשר לדון על תולדות המאה ה-20 מבחינה פוליטית, חברתית, כלכלית, אי-נטלקטואלית, אמנותית — בלי לקחת בחשבון את השנים הללו, ובמיוחד לא היהודים, שכמעט הלכו לגמרי לאיבוד; ויש לזה השלכה על יחסי לימין הקיצוני, ללאומנות, אבל גם לחברה האזרחית עצמה. אני מדבר לא רק על הבורגנים,

אני מוכן להרחיב את זה לאדישות בני אדם בכלל, שהצמיחו את הרצח הקולוסאלי הזה, המוטציה הזו, שבעצם רצו ליצור משטר שיקיף את כל כוכב הלכת, שהוא משטר של רצח, כפי שג'ק לונדון קרא לזה פעם — "עקב הברזל". זהו לקח שאי-אפשר לשכוח אותו, כפי שאי-אפשר לשכוח שיש כוח אטומי של פצצות מימן. אנחנו לא יכולים להתעלם מאשוויץ ומטרבלינקה, וזה גם חוב שלנו. לצערי, אני שרוי בהרגשה שאצלנו בארץ מפרשים את זה באופן צר מדי. אצלי, אגב, הפירוש הרחב של השואה והפאשיזם אף פעם לא בא נגד תכנים יהודיים. אני חושב, שצריך להפיק לקחים יהודיים יחודיים מהשואה, אבל צריך גם להפיק לקחים כלליים. והנה היום, למשל, גדולי המשטר הנאו-קפיטליסטי (בוש, תאצ'ר, ריגן, אח-רים) נואמים כאילו כל הימין המטורף הזה הוא טעות, כאילו זה צמח בלי שום תמיכה, איזו מין אי-הבנה נוראה. הדבר אינו כך. לדבר זה יש שורשים חברתיים

ניכרים. נכון שהוא היה מוטציה, נכון שלא כל ימין, השואף התפשטות ודיכוי עמים אחרים, גם מקים מחנות לשרוף חלק מאוכלוסיות נכבשות. אבל ביסודו של דבר, זוהי תופעה שקשורה היטב, עם כל המוטציוניות שלה, בתופעות חברתיות. אני לא בא לומר שהבנו עד הסוף את התקופה הזאת. להיפך, ההרגשה שלי היא, שלמרות כל המחקרים, הרבה לא אמור, לא נחקר עד הסוף. אבל היסוד הוא, שאסור לשכוח את זה. לא מדובר באיזה אינסידנט אפל, עתיק, כפי שלפעמים גם אנחנו מתפתים לחשוב על זה — כאילו מדובר על איזו תקופת חושך רחוקה — אלא זה דבר שמעצב וצריך להשפיע עלינו כל הזמן.

אולי נעבור לנושא הגותי-ספרותי השונה לגמרי. אתה מבקר ואסתטיקן. איך היית מגדיר שיפוט אסתטי ושיפוט אובייקטיבי, יש דבר כזה?

ניתן לשאול מה הקשר בין התגובה הרוחנית על המאורעות הפוליטיים של המאה ועל הביוגרפיה האישית שלי, לבין ביקורת הספרות והמחקר הפילוסופי. אפשר היה לטעון שאלו רשויות שונות לגמרי. אבל לא. כשהייתי מאד צעיר, ראיתי בקומניזם

כל אמנות פועלת בתחום מדיום מסוים, ולכל מדיום יש תכונות עיקריות. בעיית האובייקטיביות מובילה דרך ההצלחה, החשיבות, המצוינות, של אותן תכונות עיקריות.

את התגובה המוסמכת ביותר לכל מה שקרה בתקופה הנאצית. לא רק מהבחינה הפוליטית אלא מכל אותן בחינות רוחניות מוכרות, לרבות יחס לאמנות ולספרות. לאחר מכן, עדיין כאיש צעיר מאד, התחלתי — מבלי לפסול את הקומוניזם — לראות ברוכ סוגי המודרניזם מעין ראייה מוסמכת של המצב הרוחני שגם מלחמת העולם השנייה היא חלק ממנו. אני מתכוון לא רק למאיאקובסקי ולברכט, ולמשורר כמו ד.ו. אודן, אלא גם לסופרים שלא היו להם התייחסויות פוליטיות ישירות. כמו, למשל, קאפקא. גם ביצירת עגנון ראיתי ראייה רוחנית רחבה, שמספקת מפתחות מסוימים להבנת התרבות היהודית והאירופית. נראה לי, שהדיון על כל מה שקורה מבחינה פוליטית-חברתית במאה ה-20, אינו צריך להתנהל רק במעין חוד קומוניסטי אחד, אלא מין ראייה רחבה וגם עמוקה של המצב הרוחני — כמו של תומס מאן ב"ד"ר פאוסטוס", של פונץ קפקא ב"המשפט", וגם ב"הגלגול", ואפילו אצל משוררים מודרניסטיים שפנו ימינה עד גבול מסוים, למשל אליוט, שכתביהם רלוונטיים להבנת הסיטואציה הרוחנית כולה.

אני, בתחילה, לא כתבתי מחקרים פילוסופיים מופשטים או פרוזה נסיונית. התחלתי לכתוב מעין ביקורת ספרות ותרבות, מונוגרפיות. הספרים הראשונים שלי הם על קפקא ועל עגנון. ראיתי זאת גם כחלק של קידוח-עומק, לשם דיון על כל המצב הרוחני. למשל, עם גרגור סמסא במידה רבה הזדהיתי, כי כיהודי הסגור במחבוא — אני לא אומר שבזה מתמצה הסיפור — היכרתי את האימה, הדהדה-הומניזציה, ההתאיינות, הלחץ של הסביבה. גם בכתבי עגנון, באופן לגמרי אחר, ראיתי איוו תפישה מאד רחבה של תרבות יהודית בעולם של ביטחון במיזוג עם תרבות אורחית; והנה הכל מתמוטט, ועגנון נותן ביטוי להתמוטטות הזו, בסיפורים היותר אבסטרקטיים. ראיתי את הספרות הזו על רקע יותר רחב.

אף פעם לא פסלתי את האגף הפוליטי יותר של המודרניזם, הפוליטי-שמאלי, אני חושב שמאיאקובסקי וברכט הם מלב המודרניזם, הם לא איזה אגף, אלא שזה לא כל הלב. מהבחינה הזו עסקתי בביקורת ספרות, ואם לומר זאת ביושר, ניסיתי לייצג איזה שהוא מיזוג בין גישה סוציאליסטית לסוג של אקזיסטנציאליזם. לימים, וכאן אני עונה ישירות לשאלתך, חשבתי שכלולת-הכל אנו דנים בטקסטים, כלומר בלשון, ולא רק בחוויות, ומצד שני דנים בשיפוט על טקסטים ובאפשרות להגיע לשיפוט אובייקטיבי על טקסטים, וזוהי לא רק משחק סובייקטיבי פתוח ויחסי — והתחלתי לעסוק בפילוסופיה של הלשון, מבחינה זו שמדובר בטקסטים שהם ארטיפקטים לשוניים. במקביל, מכיוון שמאד עניינה אותי השאלה של שיפוט אובייקטיבי — על סמך מה אנחנו אומרים שטקסטים מסוימים הם חשובים — התחלתי לעסוק בשאלות

אסתטיקה, ובמיוחד באותו מגזר של מקצוע האסתטיקה הפילוסופית שעוסק בשאלת השיפוט. באיזו מידה יש, ויכול להיות ביסוס לשיפוט.

האם אתה יכול להרחיב ולהבהיר את הדרך שלך אל השיפוט האובייקטיבי. מה הם הכלים שאתה מפעיל בדרך זו?

אני חושב, שכל אמנות פועלת בתחום מדיום מסוים. ספרות: אם נשאל, עוסקת בתחום של הלשון. אני טוען, שלכל מדיום יש תכונות עיקריות. ניקח, למשל, את תחום השירה, מדיום מְשֻׁנָּה בתוך ספרות: אם נשאל אדם — כשאתה חושב על משוררים, מה לדעתך הפרמטרים העיקריים של יצירתם? — אז בדרך-כלל, אנשים יגיעו לחמישה, עשרה פרמטרים. יגידו, למשל, מטאפוריקה, די-מוי, מקצב, חוכמת השיר, איוו חוכמה פנימית, חידוש, אולי חריזה, וכן הלאה. אני חושב, שהבעיה של אובייקטיביות ויגות, חוסר-המצוינות של אותן תכונות עיקריות. לו היינו אומרים באופן תיאורטי כך: הנה, זה משורר שכותב שירים, ונניח שהיינו מסכימים שהוא חדשן גדול בתחום הלשון, שיש לו מקצב בעל התכונות הנפלאות ביותר, שהמטאפוריקה שלו מדהימה, וגם הדימויים, וחוצץ מזה הטקסט גם מלא-חוכמה — לו היינו מסכימים על כל זה, היינו רואים בו יוצר חשוב. אני חושב, שזו גם הדרך שבה אנשים נותנים הנמקות. אמנם, לפעמים אדם יכול לומר — "אני אוהב את אמיר

גלבוט, אני חש באינטואיציה בחשיבות העצומה שלו" — אבל האינטואיציה הזו אינה נוגדת לאנליזה. כי אם נשאל אותו "מה בעיקר אתה אוהב אצלו?", אז כשהוא יאמר, למשל, "אני אוהב את התמונתיות המפתיעה, הנופים המפתיעים" זה יהיה נימוק. אני טוען, שבעיית האובייקטיביות מתמצה בשאלה, האם יש כאמת הברזל בין מטאפורה רעננה למטאפורה שחוקה, אם יש הברזל אמיתי בין מקצב חזק למקצב לא חזק. אם, כשאנחנו אומרים, שהחריזה אורגנית, מפתיעה, חזקה, ניתן להצביע על תכונות אובייקטיביות של החריזה הזו.

אני חושב, שגם עניין "חוכמת הנפש" של משורר הוא עניין אובייקטיבי. ניקח את שירת רטוש. יש איזו מגבלה אצלו מבחינה זו, שקיימים מצבים פסיכולוגיים שלמים, רצפים שלמים בחיי אדם, שרטוש לא מתעניין בהם, לא מודע להם — ומכל מקום אינו מדבר עליהם בשיריו. למשל, אם משווים אותו עם שלונסקי, אין ספק ששלונסקי — עם כל המנייריזמים שלו — היה פתוח, בשירתו, ליותר מצבי אנוש מאשר רטוש. גם כאן, כאשר אנו מדברים על עושר רוחני של הטקסט, זו טעות לחשוב שכאן אין שיפוט אובייקטיבי.

אם לסכם את עמדתי — אין שום סיבה להניח, שדווקא כשמגיעים לעולם הטקסטים (והאמנות בכלל), אין שום פרוצדורות-בדיקה של הפרמטרים העיקריים של המדיום. יש פרוצדורות כאלו, והן מאפשרות דיון ושיפוט אובייקטיבי. בנוסף — הסובייקטיביסטים האדוקים ביותר ממשיכים לפעול כאילו הם אובייקטיביסטים — חלקם טוענים לצורך בחינוך

חסידי הדקונסטרוקציה טוענים, שאי אפשר לשיפוט טקסט, ואי אפשר אפילו לתאר אותו — והם מלאי המלצות על טקסטים. לטענתם,

ההמלצות שלהם הן חלק ממשחק כוחני, משאיפה לעוצמה; אבל אם כך, מוטב שיכתבו בראש כל מאמר: "כל מה שאני כותב, אין לו שום תוקף אובייקטיבי, אני רק רוצה לתפוס עמדה מרכזית כמבקר תרבות..."

אני רואה
עצמי כקולונל,
קולונל הגון
והוגן בצבא
המודרניזם.

בוואריאציות
אני מנסה,
מעבר לעניין
הז'אנרים,
לתת איזו
אנציקלופדיה
צנועה
של עשרות
מצבי-דברים
עקרוניים,
שפעילותנו
יכולה להיות
מסווגת על-
פיהם.

לאמנות בכתי הספר, הגם שלטענתם אין שום דרך להכריע אלו יצירות ללמד. דבר זה חל גם על חסידי הדקונסטרוקציה. מחד, הם טוענים, שלא רק שאי אפשר לשפוט את הטקסט, אלא אי אפשר אפילו לתאר אותו, כי הטקסט הוא דבר כל כך חי ודינמי. מצד שני, הם מלאי המלצות על טקסטים. הם טוענים, שההמלצות שלהם הן חלק ממשחק כוחני, משאיפה לעוצמה, אבל אם כך, מוטב שיכתבו בראש כל מאמר: "כל מה שאני כותב, אין לו שום תוקף אובייקטיבי, אני רק רוצה לתפוס עמדה מרכזית כמבקר תרבות..."

טוענים נגדך, שאתה מעדיף, במיוחד בתחום השירה, לדרג משוררים על-פי השיבותם, ושאתה עושה זאת על-פי יחס אישי, שלפעמים משתנה – ועמו גם הדירוג. הייתי מבקש שתגיב בנושא זה.

בוא ננסה להתמודד עם זה, ודווקא מהסוף. אני אף פעם לא שיניתי את דעתי על שום משורר – אם מדובר על טקסטים מוגדרים של אותו משורר. לדוגמה, נתן זך, שזה עשרים שנה לא אמר עלי מלה טובה; להיפך, בכל מקום, החל מעניינים אישיים ועד ענייני ביקורת, הוא מחרף אותי ואת כתב-העת שאני עורך. למרות כל זה, מעולם לא שיניתי את דעתי על שיריו של זך, שהתייחסתי אליהם בשעתו, וכוונתי בעיקר ל"שירים שונים" ול"כל החלב והדבש". אפשר לסרוק כל מאמר והתבטאות שלי, ולא ימצאו שינוי של דעה לגבי שיריו המרכזיים והחשובים.

ניקח מקרה אחר: אומרים שהייתי בעד אהרון שבתאי, ועכשיו אני נגדו. ובכן, אני לא נגד אהרון שבתאי. אני חושב שהוא עשה דברים חשובים. מעולם לא זזתי מדעתי שספריו, מ"מחדד מורים" ועד "הפואמה הכימית" ועד בכלל, הם ספרים חשובים מבחינה מושגית. מה שיוצר את הטעות הזו היא העובדה, ששבתאי הוציא בשנתיים-שלוש האחרונות שני קבצים נוספים – "זיוה" ו"מטאזויקה", שאני לא אוהב. מעולם לא אמרתי על קבצים אלו מלה טובה, אני חושב שהוצאתם היא בגדר טעות. ואני מזמין לכדוק ביחס לכל משורר ולגלות, שאני מעולם לא עשיתי רוויזיה – וכנ"ל גם בסיפורת. למשל, היחס שלי לסיפורת של עמליה כהנא-כרמון. מעולם לא שיניתי את דעתי, אלא הלכתי מספר אל ספר. אם, למשל, חשבת, ש"נעימה ששון כותבת שירים" זה סיפור חשוב, לא זזתי מדעה זו, ואף ביטאתי אותה בעקביות ובגלוי. אם כן, בקצה הזה של השאלה שלך, עומדת טענה לא נכונה.

לגבי העניין השני, תפיסתי היא כזו – יש להבדיל (ואולי לא תמיד הבדלתי מספיק) בין הידארכיות בתוך זרם נתון, לבין פלורליזם של זרמים. נניח, למשל, שקבוצת משוררים מכריזה על עצמה כעל אסכולה מאיאקובסקאית, הרי שבתוכה יש הידארכיה מסוימת – וברור שמאיאקובסקי

עומד בראשה. עם זה אין בעיה. אלא מה – וכאן היגעתי כמה פעמים להגזמות – ההידארכיה הזו אמנם עוברת חזק מאד כשיש קבוצה או זרם מוגדרים (לדוגמה, אם מקבלים קונבנציה "יונה וולכית" למשל, אז כל מה שלא איילון תכתוב, הוא במסגרת שבה יונה וולך היא הדומיננטה); אבל, אם מדובר על נוסחים שונים לגמרי – למשל עמחי, זך, ישראל פנקס, דליה הרץ או אהרון שבתאי – כאן עניין ההידארכיה לא כל כך עובד. אלא אם כן מדובר ביוצר, שאליבא דכולי עלמא הוא משכמו ומעלה (למשל אמיר גלבע), יוצר, שאנחנו מעלים אותו על נס בלי קשר לז'אנר.

בוא ניגע קצת בטקסטים שאתה כותב, בוואריאציות. אלו סיפורים המתרחשים בספירה חוץ-מציאותית, עם התרחשות מציאותית. עם מצבי-נפש, אבל לא בהכרח מחוברים לדמות מסוימת, איך אתה מסביר את סוג הכתיבה שלך?

ראשית, אני רוצה לומר משהו ביוגרפי. לא תיכננתי את הוואריאציות. הן לא בדיוק שירים, לא סיפורים, לא פילוסוף-פיה, לא יומן, אלא מן תערובת, תרבות, מוטאציה של כל הדברים האלה ביחד. זה מעין מטא-נאראטיב. אם כן, אני חושב, שזה רלוונטי להזכיר, שאני עצמי הופתעתי על-ידי העניין. התחלתי לכתוב וריאציות בגיל מאד צעיר, ב-1959, אחרי המונוגרפיות שלי על קפקא ועגנון. גם המונוגרפיה על עגנון היא בעצם מעין ארבע וואריאציות ריתמיות על הסיפור "עד עולם" של עגנון, והיו אנשים שטענו שיש קו מתמשך מהוואריאציה הפרשנית הזו ועד הוואריאציות. ובכל זאת לא תיכננתי את זה ולא הגדרתי לעצמי את גבולות התחום. אבל אם אני מסתכל ברטרנספקט, ברור שזוהי צורה די מקורית, שיש לה איזו נגיעה עם סיפורים של בורחס או קאלוינו – למרות שהתחלתי לכתוב לפני שהם תורגמו לאנגלית. אבל זה לא דומה להם ממש. אפשר לומר, שיש השפעות של קאפקא, ברוננו שולץ, ואולי של ניטשה או קירקגור – אבל אני לא בא להיתלות באילנות גבוהים; נניח, שבמודרניזם של המאה העשרים יש מרשלים, יש גנרלים, יש קצינים, יש טוראים. אני לא מגלומן, אני חושב שעשיתי בוואריאציות משהו מקורי. אני לא טוען שזה משהו מיורי, ענקי, אני לא מרשל בצבא המודרניזם, גם לא גנרל, אבל אני בוודאי – כך אני חש את עצמי, ויכולים לחלוק עלי – רואה עצמי כקולונל, כקולונל הגון והוגן בצבא המודרניזם; עשיתי משהו, וזו צורה די מקורית. לדעתי, אף אחד לא כתב ממש ככה, ולא רק בין הטקסטים העבריים, אלא גם בין הטקסטים העולמיים – וזה מעבר לשאלה אם זה מוצא חן בעיני מישהו או מה החשיבות של זה. זה משהו ייחודי, זו נישא מסוימת, צנועה ככל שתהיה.

ריאציות. מבחינה תוכנית, הוואריאציות מצויות במחוזות-גבול שבין שירה לפילוסופיה ובין פרוזה ליומן, ובין כל אלה לבין עצמם. אני חושב, שמה שהוואריאציות מנסות לעשות זה לסכם, לתת מין סיכומים אלגבריים, מין נוסחאות למצבי דברים קיומיים, למצבי חוויה. אתן לך דוגמה – לפעמים הן כתובות באופן אבסטרקטי יותר, ולפעמים באופן נסיוני פראי למדי, לפעמים בנוסח של זרם תודעתי, ולפעמים כמשל, ולפעמים כתערובת של כל זה. אבל ביסודו של דבר, כל וריאציה היא ניסיון לתת סיכום של מצב דברים קיומי עקרוני. ולמה הכוונה? נניח, הוואריאציה על עיר הבירה והפרובינציות, או על הפעלתה של חולצת נסוס – שני מחזורים שאחד מהם צבאי, והשני משתמש בסמל המאגני של לבוש מאגי, חולצת נסוס המיתולוגית.

כל אחת משתי הוואריאציות האלו, צב-עוניות ככל שתהיינה, ודווקא בעזרת צבעוניותה, מנסה לסכם מצב קיומי מרכזי. מה זה "עיר הבירה והפרובינציות"? כל אחד מאתנו יש בו מרכז קיומי חוץ-ייתי, שממנו נשלחות שלוחות של כל פעילותו. שלוחות אלו הן הפרובינציות. גם כתבי-העת שלנו הן פרובינציות של עצמנו, כי עיר הבירה הקימה אותן. אני מדבר על מה שקרוי, אם איני טועה, בלטינית "דה נוביס רס אגיסטור" – הדבר נסב עלינו. כלומר, אני מדבר על משהו עקרוני, מה היחס בין מרכז להיקף. באשר ל"הפעלתה של חולצת נסוס", אם תצא מתוך הנחה שחולצת נסוס, בפירוש אחד, הוא אותו לבוש מאגי שהוא תמצית המיוחד והלא-יומיומי שבנו, של כל מה שעושה אותנו ליוצרים, וכו' וכו', הרי שאני מנסה לכדוק את היחסים בין אותה פרסונה של יוצר, של אמן, לבין איזה "אגו יומיומי", או לבין הגוף, אנחנו בתור גופניות.

אם נקבל קו כזה, אז ברור שכשאני מדבר על אותה פרסונה מאגית, שב-סופו של דבר האצלנו מתוכנו ואופפת אותנו, ומדבר על היחסים מרכז-היקף ב"עיר הבירה והפרובינציות" – ברור שאני מנסה, מעבר לעניין הז'אנרים, לתת איזו אנציקלופדיה צנועה של עשרות מצבי-דברים עקרוניים, שפעילותנו יכולה להיות מסווגת על-פיהם. יכול להיות שלא המשכתי בה מספיק, יכול להיות שהיא לא מקיפה אפילו מבחינת מספר, איכויות, סוגי תכניות – לי היתה מין יומרה באמצעות מספר מחזורים של וואריאציות לתת מין קטלוג של מצבי-דברים, מקצבים קיומיים.

במועד יותר מאוחר התחלתי לכתוב גם וואריאציות שמנסות להתמודד מזוויות בלתי-צפויות עם כל מיני שאלות פי-לוסופיות על הלשון ועל האגו, כמו הוואריאציה על סוקרטס, שמנסה לבדוק מהי תמצית האינדבידואליות ההומאניסטית, כל אותו אידיאל עצמחנו על ברכי, של מורי-הוראה הומאניסטיים גדולים. איך כל זה עומד בקנה-המידה של הפילוסופיה המודרנית, של ההערכה שלא רק אין נפש,

אלא שגם לא קיימת תודעה בלי לשון. ניסיתי לבדוק איך, למשל, הדימוי של סוקרטס היה משתנה בפריזמה של כל מיני תורות פילוסופיות מודרניות. למשל, פתאום היית רואה אותו לא כאיזו נפש המתכוננת באידאות אפלטוניות — כי אין לו נפש ולא אידאות, לא כאלו — אלא כפי שכמה פילוסופים מודרניים רואים את העניין, כאיזה אורגניזם, ומוח מאד מפותח עם כושר לשוני. פתאום זווית הראייה משתנה, אתה נתקף איזו צמרמורת ואתה חושב — על רקע ביהיבוריסטי כזה, מהו ההומאניזם? וכו' וכו'. לאחרונה אני עוסק יותר ויותר בנוסיונות פילוסופיים כאלו. אבל הגוף המרכזי של הוואריאציות הוא סיכום של מצבי-דברים. הן נמצאות על הגבול שבין פילוסופיה לספרות, ויכול להיות שמבחינה זו הן לא מצאו את הנישה הנכונה. כי קל יותר להגיד מה הן לא, מאשר לומר מה הן.

אולי נעבור עכשיו לעניין אחר ונדבר קצת על הרקע הפוליטי, שאולי השתנה אצלך קצת בשנים האחרונות. מדובר באדם שהיה בקצה השמאלי של המפה — החל מ"הנוער הקומוניסטי", דרך "שיח", "מוקד", "של"י", ולאחרונה חלה איזו תפנית ימנית. אני מבקש שתסביר כמה מדובר, וגם, במיוחד, מדוע.

חלק מהשינוי הרעיוני הוא פשוט תוצאה של השינויים בשטח. בכל זאת, בעשור האחרון קרה משהו. תהליך ההתפוררות של הגוש הקומוניסטי קיבל תאוצה. מצד שני, גם באיזור צמחו תופעות כגון סאדאם חוסיין, או הפונדמנטאליזם האירני, שהיו בגדר גורמים חדשים, או בגדר התפרה גדולה של גורמים שהיו. אם אני חושב על התמודדות הללו, הרי שלדעתי כל אנשי השמאל צריכים לקחת אותן בחשבון. אתן לך דוגמא — אנשי שמאל בדרך כלל התנבאו בצורה כוז, שהאויב המרכזי של העמים באיזור הוא האימפריאליזם, כלומר המעצמה האמריקאית, וכל פעילות שהיא נגדה היא למען שחרור האיזור. אם אתה מסתכל על מה שקרה באירן או בעירק, אתה רואה שזה רחוק מלהיות נכון. אני טוען, שאני הסקתי מכך מסקנות, שחלק ניכר מהשמאל האופנתי פחד להסיק, או לא רצה להסיק. דבר אחר, לגבי הגוש הסובייטי: אני סוציאליסט שמאלי מאד, אבל אני מודה, שבמשך שנים בניתי על דיאלוג עם התנועה הקומוניסטית ואני ראיתי בגורבצ'וב מין מועמד לסופר-דובצ'ק, שאותו לא ניתן יהיה לעצור באמצעות טנקים.

עובדה, שגם היחס לשתי הקואורדינטות האלה, יחס אידיאליזטורי כלפי החברה האיסלמית והערבית מצד אחד, ומצד שני, יחס של אמונה בכך שמתוך החברה הקומוניסטית עצמה יעלו רפורמטורים שישמרו על המשק הסוציאליסטי ביסודו, אבל יהיו מעין דובצ'קים גדולים — שני

אלה לא הוכיחו את עצמם. זה לא הלך. לכן, שיניתי את דעותי בכמה נקודות. אבל לדעתי, מבלי להיות אפולוגטי, כל השינויים שלי הם בהחלט בתוך גדר השמאל, ובגדר שמאל סוציאליסטי. מבחינה חברתית-פוליטית אני ניצב בחריפות רבה ביותר נגד כל המגמות למצוא — בפאראפוזזה על פרנסיס בייקון — אלילים בנוסח אלילי השוק. אני נגד האלהה של השוק. אני חושב שארה"ב עצמה במשבר כלכלי, חברתי ומוסרי חריף. גם מערב-גרמניה ויפן אינן בדיוק פארדיגמות של אבירי מופת כשבילי. אני חושב, שאמנם הסוציאליזם הביורוקרטי נכשל, אבל אני רחוק מלקבל את הנאר-קאפיטליזם, וגם בארץ. אני רואה את עצמי סוציאליסט שמאלי, מבחינה זו, אם שיניתי את דעותיי, זה רק במובן של לקח אישי. אולי בניתי יותר מדי מבחינה אישית על תנועה קומוניסטית כגורם יציב, שרק צריך ללחוץ שישתנה מתוך-תוכו. עובדה שזה לא כך. המפלגה הבולשביקית-קומוניסטית, לתדהמת כולנו, נמוגה כמעט כליל. ההתאידות המזורה הזו נותנת חומר למחשבה.

תמיד האמנתי, שצריך ליצור מפלגת שמאל אלטרנטיבית, עצמאית, בארץ. גם יזמתי פעולות למען עניין זה. מי שמכיר את דעתי תיי "משיח", יודע שאף פעם לא דיברתי על קואליציה יונית, בנוסח מר"צ. דיברתי על מפלגת שמאל סוציאליסטית עצמאית. בנקודה הזו, במידה רבה על רקע מפולת המפלגות הקומוניסטיות, וכדומה לרבים וטובים מארצות הגוש המזרחי לשעבר, אבל גם בארצות מערב-אירופה — הגעתי למסקנה שהגיע הזמן לריענון ולאיחוד של התנועה הסוציאליסטית כולה. גם היום נראה לי, שאף צד בתנועה הסוציאליסטית לא היה בלי טעויות, ואף צד לא היה בלי הישגים. ואני חושב, שהזמן בשל ליצירת מפלגה סוציאליסטית-דמוקרטית גדולה אחת, שגם תסתער לקראת שנת 2000 וגם תלמד משגיאות העבר. בניגוד לרוב במפ"ס, אני חושב שיש לצעוד לעבר מפלגה אקולוגית, ליברלית ראדיקלית, אם אי אפשר לקיים מפלגה סוציאליסטית שמאלית, לנינית, או איך שלא תקרא לזה. אני חושב שיש צורך באיחוד תנועת העבודה ויתכן, שמה שמניע אותי לשינוי הוא מה שמניע אותם לשינוי, אבל בכיוון קצת אחר.

באשר לעמדותי לגבי השאלה הפלסטינאית והיחסים עם הערבים בכלל, אמנם שיניתי במקצת את הדעות. לא שיניתי כלל את דעותי בכל הנוגע לכך שצריך להגיע לפשרה טריטוריאלית מרחיקת-לכת, ושצריך לכוון שלום עם פלסטינאים, כיוון שאי אפשר להחזיק עם אחר במין סימב-יוזיה כלתי בריאה של כיבוש או עבדות. זה דבר, שניתן היה להצדיקו לתקופה מסוימת, כאמצעי חירום. זה ודאי דבר עלוב ומסוכן כצורת חיים. אני גם לא חושב שלעם היהודי לבדו יש בעלות על כל חלקי הארץ וכו'. במה כן חל שינוי מסוים בדעתי? קיימת אורגנו-דוכסיה

מסוימת של השמאל שדיברה על גבולות ה-4.6, על מו"מ עם אש"ף כנציג בלעדי של העם הפלסטינאי וכו'. ונקודות ריאליות אלו לוו, לדעתי, במין גישה מקיפה, שמבחינתי היא המושא האמיתי של הוויכוח. לפי גישה זו מדובר מחד בתנועות לאומיות ערביות או איסלמיות, מתקדמות ואנטי-אימפריאליסטיות, ומאידך בתנועה ציונית, או במדינת ישראל, או בממשל-לות הקונקרטי של ישראל, שניצבות בצד הפרו-אימפריאליסטי של המתרס. זה נכון שמדינת ישראל ניצבת בצד המערבי של המתרס. אבל מה שלא נכון הוא האידיאליזציה המסוימת של התנועה הערבית והאיסלמית. ההבדל בין עמדותי לגישות "אורתודוקסיות" אלו בלט גם בימי מלחמת המפרץ, כשחלק מהשמאל ניסה להגן אפילו על סאדאם (אצלנו ביטאו עמדה זו טניה ריינהרט, אסא כשר וחיים ברעם).

אני טוען, שהשמאל אינו צריך להיות יותר מדי דוגמטי. אם אנחנו, בעיקרון, ניצבים על בסיס הגדרה עצמית לפלסטינאים ועל בסיס של פשרה טריטוריאלית, אז לדעתי לא צריך להיות דוגמטי. למשל, אין לי ספק שאנשים כמו חוסייני, עשראווי, נוסייבה ואחרים, הם הרבה יותר טובים כפרטנרים מההנהגה האורתודוקסית של אש"ף, אם היינו דבקים באורתודוקסיה דוגמטית של "רק עם אש"ף" — אנשים אלו לא היו עולים ומשתתפים בתהליך. לגבי התאריך של 4.6: ברור לגמרי שתהיה פשרה טריטוריאלית לפי קווים דמוגרפיים כלשהם. אני מודה, שכאן זוהי בעמדותי. והגבול של 4.6 אינו מקודש בעיניי. לגבי ירושלים, לי ברור שצריך ללכת לפיתרון נועז של בירה של הקונפדרציה כולה, עם משרדי ממשל פלסטינאים, ולא לפחד מזה. אני הרבה יותר מתלבט לגבי רמת-הגולן, ולא נקל אפשר להוריד משם יישובים. אני רוצה לשמוע מה יהיו הסדרי הביטחון, הייתי חושב על מו"מ מאד נוקשה, וכו'.

אין קשר הכרחי, ואני דוחה על הסף קשר כזה, בין סוג מסוים של זהירות בטחונת לבין פתרונות יוניים. אין לי שום ביטחון שדווקא סוג של חצי-פאציפיזם הוא הדרך הטובה ביותר במהלכי שלום. נוסף לכך, אני בעד הרבה שלבי-ביניים והסדר-ביניים בדרך אל פיתרון הסיכסוך עם הפלסטינאים. כך למשל, אני חושב שהסימביוזה של עבודה ערבית מעזה היא דבר רע מאד. אפשר להגיד שזה הקנס שאתה מקבל על הכיבוש. אני לא חושב כך. אני חושב שאפשר לומר: תפוח עזה בתור עזה, יגויסו כספים גם מממשלת ישראל, וגם מפורום בינלאומי, וגם ממשקיעים ערביים, ויהיה ניסיון לפתח את עזה עצמה. שוב, גישה לא "אורתודוקסית". מעולם לא חתמתי על קבלות "אורתודוקסיות" שאני חייב למלא אחריהן. לדעתי, ה"אורתודוקסיה" היונית של "רק אש"ף, רק גבולות 4.6, רק מדינה פלסטינאית בלי שום התניות", לא "תעבוד" בשטח. ■

אולי בניתי יותר מדי מבחינה אישית על תנועה קומוניסטית כגורם יציב, שרק צריך ללחוץ שישתנה מתוך-תוכו. עובדה שזה לא כך. המפלגה הבולשביקית-קומוניסטית, כולנו, נמוגה כמעט כליל. ההתאידות המזורה הזו נותנת חומר למחשבה.

לדעתי, ה"אורתודוקסיה" היונית של "רק אש"ף, רק גבולות 4.6, רק מדינה פלסטינאית בלי שום התניות", לא "תעבוד" בשטח.

הרהורים על התמוטטות הקומוניזם

— הולכת וממלאה מהר יותר ועם תמיכה רחבה יותר מכל אידאולוגיה אחרת.

מהפכות הינן זמנים תוססים של שינוי מהיר, של התמוטטות קבוצות חברתיות מסורתיות. הן אינן מטיבות לנווט עצמן לעבר ניתוח סוציולוגי, אשר מעלה גורם קובע אחד, מתעלם מאידאולוגיה או משתמש בתיאוריות מעמדות וריבוד המטפלות בקבוצות כאלה כסטאטיות ונתונות. לפיכך, הבנתן ואף תיאורן על-ידי אנשי אקדמיה, הוואים בלימוד הפוליטיקה לא יותר מאשר לימוד של מי מקבל מה, מתי, וכיצד — לוקים בחסר. גם אותם מלומדים המשתמשים במיומנויותיהם האינטלקטואליות הניכרות לניסוח של משחקי מחשבה, בין אם בצורת סך-האפס, או צורת "העמדה המקורית", וצורת תכנון מוסדות חברתיים "מושלמים", אינם מצליחים בהבהרת ובהסברת מהפכות. מהפכות הן תופעות, שעל מנת להבין, אפילו באופן האלמנטרי ביותר, יש להשתמש בכלים מדיסציפלינאליים נאות אקדמיות רבות. זוהי הסיבה מדוע מלומדים באקדמיה, בימים אלה של התמחויות, אינם מרגישים אתן בנוח.

מהפכות הינן אירועים, או שרשרות של אירועים, גדולים ומורכבים. כל אחת מהן יוצרת חלק של היסטוריות רבות, לא של היסטוריה אחת בלבד. הן מפגינות מגמות, אינטרסים ואידאולוגיות סותרים. הן נולדות ממצבים מיוחדים — אבל מאלו מצבים בדיוק? — והן מגיעות אף מעבר להם. הן אירועים אקטואליים ובו בזמן גם תמונות שברוח: ברוחם של הפועלים, של קורבנותיהם, של בני דורם ושל דורות ההמשך. אפשר לראותן כמצבים בעלי משך זמן קצר, בינוני או ארוך, עם תוצאות שונות. יש להן סיבות — אבל ברמות רבות של החיים החברתיים, רמות כלליות ופרטיקולריות: הן בלתי צפויות, ובמבט לאחור או לפי ראיית נולד מזדמנת, בלתי נמנעות וקבועות יתר על המידה. הן כוללות מיתוסים ומכלילות אותם. יחד עם זאת, אין הן רק מבנים מנטליים, המצאות של דמיון היסטורי, פרשנויות שאי אפשר לבחון כנגד הארועים עצמם. יתירה מזאת, גם אירועים אקטואליים, פרשנויות ואי-הבנות אינם רק תוצאות, אלא הפוכים בתורם לסיבות הפועלות על העולם הפוסט-מהפכני.

זוהי הסיבה מדוע נסייגה של האקדמיה לתאר או לנבא אירועים בעולם הקוממוניסטי, תוך שימוש בכלים האקדמיים של סטטיסטיקה וקבוצות אינטרס מוגדרות (אליטות, קבוצות אידאולוגים מפלגתיים,

הלך וגבר החשד שהקומוניזם איננו היורש המתורבת של הקפיטליזם אלא אלטרנטיבה פראית יותר בצורתה של חברה מתועשת, המשתחררת ממסורת באופן חלקי. הצלחתו היתה במאבק נגד שיירי פיאודליזם ולא נגד הקפיטליזם.

מה שחדש במצב שלאחר 1989-90 הוא ההתמוטטות המוחלטת והבלתי-הפיכה, לכל הפחות באירופה, של לגיטימיות הקומוניזם והמפלגות הקומוניסטיות. התמוטטות הלגיטימיות של טענתם כמי שמייצגים את הקדמה, הדמוקרטיה והחופש, כמי שמסוגלים לבנות עולם חדש, וכמי שזכאים וצריכים כוח בלתי מוגבל על מנת לעשות זאת. זוהי הסיבה בגללה ראו צורך, במזרח אירופה ובמערב, ואף בישראל, לשנות את שם המפלגה. יש סימנים, שבמדינות כמו רומניה ובחלקים מסוימים של ברית-המועצות דאז יתכן מהפך לכיוון של אוטוריטריאניזם ואפילו דיקטטורה. אבל מהפך זה יהיה מבוסס על יסוד אידאולוגי שונה — פופוליזם, לאומיות, אפילו שובניזם, הגנה על המולדת והשלטת הסדר בה, וכו'.

עם התקרבות המאה העשרים לסיומה, ברור וגלוי הוא שהקומוניזם המרקסיסטי איננו תנועת העתיד. הדבר נכון, למרות ששום אידאולוגיה גדולה — קומוניסטית, נוצרית, ראציונאליסטית או אוטופית — לא מיצתה את כל אפשרויותיה לשינוי והתחדשות.

בעולם הקומוניסטי באירופה התחוללה מהפכה מוצלחת כנגד הקומוניזם, ואי-אפשר להמשיך לקרוא לה מהפכת-נגד. 1989 היא שנה הדומה באופן בולט לשנת 1848 באירופה. מעטים, אם בכלל, מבין השליטים הקודמים, יחיו עוד זמן רב, מפני שהמכה שניחתה על השיטה הפוליטית הישנה היתה מכרעת. אין זה אומר, שהתקוות הכוזבות, שהושקעו במהפכות הקומוניסטיות בתחילת המאה, ניתנות להעברה פשוטה ל"מהפכות העם" הדמוקרטיות של 1989. "כוח העם", המזכיר לנו את המצב בפיליפינים, איננו רק במשמעותו המילולית הפשוטה. הפלת משטר גרוע איננה יוצרת בהכרח משטר טוב. והעובדים בחברות הקומוניסטיות לגמרי אינם בוטחים במרכיבי המעמד הבינוני בחזית הקדמית של המאבק לדמוקרטיה וברפורמה כלכלית. מה שהתמוטט לחלוטין הוא הטענה הקומוניסטית לביסוס וקביעת שלמות והרמוניה חברתית המונהגת ומיוצגת על-ידי המפלגה הקומוניסטית; התמוטטות זו השאירה ריק אידאולוגי, שהלאומנות — לעת עתה, ואסתכן בניחוש שגם בעתיד הנראה לעין

קומוניזם והמפלגות הקומוניסטיות הבדילו עצמם, כמאה העשרים, מסוג רחב יותר של סוציאליזם ומן המפלגות הסוציאליסטיות — הן בהטיפס למהפכות והן ברצון להוציאן לפועל ולחזקן. הם עשו זאת בהקשר של תיאוריות כלליות של קדמה חברתית, כלכלית והסטורית, כמערבות בהכרח אלימות וחיסול סופי של הבעלות הפרטית על אמצעי הייצור הלא-חקלאיים, החלוקה והחליפין. הם נשאו את האמונה היאקוביאנית בשימוש בכוח ריכוזי ובחיינוך מחדש על-פי אידאולוגיה קשוחה כדי ליצור חברה חדשה ומערכת חדשה של ערכים וקשרי אנוש. הם טיפחו רעיונות של גיוס מקורות כספיים ותכנון. היו לניגיסטים שהאמינו בהיעדר אפשרות חלוקה של הכוח, בשיתוף פעולה ובעליונות הרצון המשותף, כיסוד לבנייה חברתית מחודשת. בתיאוריה הקומוניסטית, המהפכה — בכל ארץ ובכל תחום — היתה המהפכה האחרונה, או לפחות השלב הפותח בתהליך מודע של מהפכות בחיי האדם ובחשיבה האנושית. היה זה השחר לתקופה פוסט-היסטורית שבה ישלטו מודעות ראציונאליסטית ודרישה לבני אדם ולחברות לא מנוכרות. לכן כל מהפכה כנגד הקומוניזם לא היתה מהפכה של ממש אלא מהפכת-נגד, כפי שכביכול היו הנאציזם והפאשיזם. היו אלה נסיגות ולא התקדמויות. המפלגה — המפלגה הקומוניסטית — היתה הקול המודע של ההיסטוריה והעתיד, שאי-אפשר היה לעמוד בפניו.

במובן זה היה הקומוניזם נתון בבעיה פני-מית גלויה ומתגברת החל מ-1960, אם לא מ-1956. הוא התמוטט ב-1989 — דבר זה הוא ודאי בלי קשר לארועים המדאיגים המתרחשים עכשיו במרכז ובמזרח אירופה ובמה שהיתה פעם ברית-המועצות עצמה. הוא כמובן עוד יכול להחזיק מעמד באסיה, ועדיין להיראות "מתקדם" בכמה מדינות אומללות במרכז ובדרום אמריקה, במקום שבו אויביו אף גרועים ממנו. אם כך, הוא הולך ושוקע ב"מים העומדים" של ההיסטוריה והתיאוריה הסוציולוגית — דומה ומתחרה בסוג פרוניזם מתחדש ושואב את הצדקתו מנסייגותו להיכנס למאה העשרים, ולא למאה העשרים ואחת. נקודה זו הועלתה בעבר, כאשר המרקסיסטים של אירופה המערבית וכמה מזרח אירופאים, כמו רוזה לוקסמבורג, עקבו בחוסר הסכמה או במפח נפש אחר המהפכה הקומוניסטית שנאלצה, באופן גובר והולך, לרכז את תקוותיה ברוסיה ובעולם הבלתי מתפתח. נבואותיהם לגבי דיקטטורה, דיקטטורה אלימה ואכזרית, כתולדה, הוכחו כאמיתיות. באופן הדרגתי

מה שחדש במצב שלאחר 1989-90 ההתמוטטות המוחלטת והבלתי-הפיכה, לכל הפחות באירופה, של לגיטימיות הקומוניזם והמפלגות הקומוניסטיות.

בעולם הקומוניסטי באירופה התחוללה מהפכה מוצלחת כנגד הקומוניזם, ואי-אפשר להמשיך לקרוא לה מהפכת-נגד.

מהפכות הינן אירועים, או שרשרות של אירועים, גדולים ומורכבים. כל אחת מהן יוצרת חלק של היסטוריות רבות, לא של היסטוריה אחת בלבד.

מהפכות הן תופעות, שעל מנת להבינן, אפילו באופן האלמנטרי ביותר, יש להשתמש בכלים מדיסציפלינות אקדמיות רבות.

של נקודת מוצא ושל הגדרה. האמת היא, שגם הם יכולים ליפול. יותר מזה, אירועי 1989 החזירו את ההילה והמשמעות האידאולוגית למהפכה האמריקאית הלא-יאקוביאנית, כדגם טוב יותר למהפכה הצרפתית, המניח יסודות עמידים יותר לחופש פוליטי ואזרחי והתרחבות נוספת שלהם באמצעות החוק, דעת הציבור והמחאה הפנימית.

אחד ההיבטים של תיאורית מהפכות מור דרנית מקבל אישור באירועים האחרונים. ממשלות נפלו מן הצמרת. חרושצ'וב, ואחר-כך גורבצ'וב, הם שערערו את האימפריה הסובייטית, לא ההמונים. להונגריה, צ'כוסלובקיה ופולין יש עדויות רבות על התנגדות אזרחית, אבל לא היה כזה ד.י. נפוליאון, כדוגמה יוצאת דופן, הראה, שאפשר לשבת על הכידונים — למרות שאין זה נוח... רגע המשבר מגיע כשהשליטים לא שולטים במהססים. הסיבה המיידית להתמוטטות הקומוניזם, כמפלגה אחת, היא גורבצ'וב. עם הדחתו, לא הוחזר המצב לקדמותו.

מהפכות, טענו מספר תיאורטיקנים, אינן מופיעות בזמנים של יאוש תהומי, במצבים של חוסר תקווה, ואין הן מעשה-ידיהם של המקופחים האומללים ביותר. מהפכות מתרחשות על רקע של התעוררות ציפיות, אבל הן עושות זאת בעת הפיכה חדה ונפילה פתאומית. אפשר לטעון, באופן מתקבל על הדעת, שדבר כגון זה קרה בתקופת ברז'נייב, והיווה מרכיב מכריע בעיתוי של התדרדרות הקומוניזם כבריט-המועצות.

המהפכה האנטי-קומוניסטית במרכז וב-מזרח אירופה וכמה שהיתה ברית-המועצות הינה, כמו המהפכה ברוב העולם הקולוניאלי אחרי מלחמת העולם השנייה, נפילתה של אימפריה. בהתמוטט-טיות כאלה, היסטוריות קדומות וקבוצות לאומיות — שלעיתים קרובות יצרו בעצמן אימפריות המשך — הופכות לחשובות במיוחד; פעם נוספת צריכים מדעי החברה לפנות את השטח להיס-טוריה ולספרות, לתרבות ולמיתוסים — לכל הקולות הללו של העבר שנעשו בלתי-רלוונטיים, כביכול. גם כאן אנו חוזרים למשימה הרגישה של התייחסויות מאוזנות מבוססות על משך הזמן הקצר, הבינוני והארוך בהיסטוריה: אף אחד מהם לא ניתן להעמדה על אחר, ואי-אפשר להתעלם מאף אחד מהם. המרקסיסטים פשוט טעו בהאמינם, שהלאומנות אינה אלא תנועה כלכלית מוסוות. הם צדקו בתחושה שקיים סוג של שילוב איתן בין השניים, שהמרכיבים הלאומניים הטעונים וההבדלים הדתיים והגזעיים תוססים בתוך תחרות כלכלית או אי-שוויון. אני מתאר לעצמי שאיש אינו מודע טוב יותר למה שהיתה פעם ברית-המועצות מאשר אותם תיאורטיקנים חברתיים ופוליטיים. אנשים אלה לא ימצאו עזרם בניסיון לתת מובן להיסטוריה החדשה שלהם באמצעות מרקס או לנין או אפילו רוזה לוקסמבורג. הם יכולים למצוא

כל הסובייטולוגים המקצועיים לא האמינו להם. בחוגים האקדמיים לא היתה שום הערצה לאנשים כמו הלן קרר ד'אנקוס (Helen Carrer d'Encausse), שהזהירה אותנו במשך הרבה מאד שנים מפני ברית-מועצות אסיאתית ומוסלמית ומפני אבק השריפה המרכז אסיאני עליו ישבה.

40 שנה למלחמת האזרחים בספרד — כרוז

לנבא מהפכות חברתיות או פוליטיות זה, כמובן, כמו לנבא רעידות אדמה: קל יותר להגיע נכון למגמה מאשר לעיתוי, לאירוע המופשט מאשר לטבעו ותוצאותיו הקונקרטיות. ב-1989 וברוב שנת 1990, העניקו האירועים במזרח-אירופה כבוד מחודש ומסוים לפרשנות של ויג (Whig), שאומצה על-ידי מרקס בטענתו, שהדרך המהפכנית בהיסטוריה היא לעבר בסיס הולך ומתרחב של כוח חברתי. המהפכות הקומוניסטיות (חוץ מסין, אבל כולל מהפכת אוקטובר הבולשביקית ב-1917, כמונחים של השתתפות דמוקרטית) לא היו מהפכות אלא תפיסות כוח, שצמצמו את הבסיס העממי ואת יכולת העם לבחור במנהיגיו הפוליטיים. במובן זה מייצגת 1989, כמו מהפכת פברואר ב-1917 ומהפכות 1848, הרחבה אמיתית של התנועה לעבר כנות עממית משמעותית, דמוקרטית וחופש. הקומוניזם, כמובנו הלניניסטי הקלאסי, נדחה הצדה כאמצעי חירום ששרד יותר מדי או כתפיסה לא-חוקית מראשיתה של השלטון. פירושו של דבר, שגם טווח-הזמן יכול להיות מרכיב חשוב מאד בתיאוריות מודרניות של מהפכות. ההיסטוריה האירופית המודרנית והיסטורית העולם במאה העשרים נשלטו או נרדפו, לפחות מבחינה אידאולוגית, על-ידי הספקטרום של המהפכנות היא-קוביאנית. היא וממשיכיה הינם אחראים לאמיתות חוק פרנץ בורקנאו (Franz Borkenau) של התפתחות שני השלכים של מהפכות:

הן מתחילות כתנועות אנרכיות כנגד ההתארגנות הביורוקרטית המדינית, שהן הורסות באופן בלתי נמנע; הן ממשיכות על-ידי הצבת אירוגן ביורוקראטי אחר, שברוב המקרים הינו חזק יותר, ואשר מדכא כל תנועת המונים חופשית.

בקיצור, משטרים מהפכניים יכולים להפוך anciens regimes. השאלה האם הם בוגדים או מדכאים תקוות מהפכניות היא עניין

ביורוקרטים מדיניים ומנהלים, טכנאים מומחים, אינטלקטואלים חופשיים וכר) יצר בעיות בה במידה שהציע פתרונות. זוהי הסיבה מדוע אותו ניסיון עורר, כרוחם של צופים משתתפים, את הבסיס לקונפליקט יסודי פשוט בין ישר לרמאי, ובאופן חלקי ולא שלם גם בין צעיר לזקן. אין פלא, שמדעני החברה באקדמיה התיאשו ממהפכות. איש המוסר, איש הספר, הסופר ומחבר הפמפלטים מכינים אותן הרבה יותר טוב. מהפכה הינה התנסות שהינה שינוי, לטוב ולרע.

האם תיאוריות כלליות של קומוניזם ושל מהפכות נותנות לנו יותר תובנות מאשר מדעי החברה עם מגמה לסטטיסטיקה? המרקסיזם איננו עושה זאת. אפילו לא אותה ואריאציה שלו, שאיננה קשורה או מוגבלת לקומוניזם הלניניסטי. מרקסיזם, כל מרקסיזם, זקוק להרבה יותר מאשר עריכה מחודשת. זהו במקרה הטוב ביותר מרכיב — חשוב ולא מנוסח כראוי — באקלים רחב יותר, המיוצג על-ידי חלק מודרני זה של תיאוריה חברתית והיס-טורית, שבכל מקרה הכירה בהיסטוריות של ארועים ובאידאליים חברתיים, בקיומם של קונפליקטים ואינטרסים של קבוצות בכל חברה שהיא, ובחשיבות הייצור בחברות אנושיות. אנשים רבים שאינם מרקסיסטים, כמובן, הוטעו בהאמינם ובתמיכתם במיתוס הקומוניסטי בגלל תמימות פשוטה, בגלל סלידה מהכרה ברשעות ובשטנה כלפי אלה שהם חשבו שיצאו נשכרים מביקורת הקומוניזם.

במשך זמן-רב, ספרים מהסוג של: הייתי קורבן הטרור של סטאלין, נתנו לנו תמונה מדיקת הרבה יותר של ברית-המועצות דאו מאשר נתנו לנו סוכ-ייטולוגים באקדמיה; כך עשו המהגרים המסורים שהתאספו סביב רול (Rul), העיתונות המנשביקית ועלון האופוזיציה הטורצקיאני. ב-1928 הבטיח בחגיגות Le Monde שהופעת סטאלין כמנהיג ברית-המועצות פירושה ניצחון היציבות של "מלך הקולאקים" ("Le roi des Kulacks"). ב-1985, הפרופסורים של האקדמיה לשלום העולמי, שתוקצבה (ללא קשרים) על-ידי הכומר מון (Moon), ארגנו בזנבה כנס אקדמי מכובד מאוד, שכותרתו המקורית היתה "התמוטטות האימפריה הסובייטית". האנשים היחידים, כמעט, שלא מחו נגד הכותרת ולא שאלו עליה ולו שאלה אחת, היו המהגרים הסובייטים האחרונים שהשתתפו בכנס. כנאומיהם הם הבטיחו לנו בלהט שברית-המועצות נמצאת על סף התמוטטות, תוך התדרדרות כלכלית, שהיא אינה מסוגלת להתמודד עם דרישות ההגנה שלה או להתאים את הייצור שלה לשימוש מודרני, אינה מסוגלת להתמודד עם הפשע והשחיתות הנלווים, עם מתחים "מעמדיים" נוראיים ועם תסיסה, התנגשויות ומרידות לאומיים. האימפריה לא יכולה לשרוד, הם אמרו, היא לא תשרוד יותר משנים ספורות.

תועלת בקריאה מחודשת של אוטו באיר (Otto Bauer) ולהרהר בטבעה ובתפקידה של הלאומנות בשקיעתה של האימפריה העותומנית והאוסטרו-הונגרית.

מהן, אם-כן, הסיבות הרחוקות או הקרובות ליות יותר למהפכות? המרקסיזם הקלאסי מאגד ומושך את תשומת לבנו למה שמתייחסים אליו לפעמים כנטייה ולפעמים כמגמה. זוהי המגמה שבאה בעקבות תיאורטיקנים כמו תיאודור פון לאב (Theodore Von Laue), ואופיינה כמודרניזציה או התמערבות. זה כרוך בתיעוש וביצירת כוח עבודה המסוגל לקחת בו חלק ובאופן כללי בהתקדמות טכנולוגית. היא מייצרת מטוסים ומכשירי טלוויזיה, פלסטיק וזבל כימי, מחשבים וידיעת קרוא וכתוב. רבים קיוו והאמינו, שבתוך התהליך תיווצר חברה ממושמת ומסודרת יותר ובני אדם שלווים יותר ובעלי אופקים רחבים, בעלי אמון רב יותר ביכולתם, מונחים פחות על-ידי דעות קדומות ופחד. השאלה, האם אפשר לסמוך על תוצאות אנושיות אלה בטווח הרחוק — ברור שאין זה אפשרי בטווח הקצר — עדיין נתונה לוויכוח, והראיות עדיין אינן מושלמות. ברמה הטכנולוגית, המהפכות הקומוניסטיות, שהיו אמורות להאיץ את ההתפתחות הטכנולוגית בחיי המין האנושי, פעלו בסופו של דבר כמעצור; יתכן שכך גם עשו בתחום האנושי.

למרות זאת, כל התיאוריות הפונקציונאליסטיות על קומוניזם ומקומו בהיסטוריה, וההשקפה על הקומוניזם הלניניסטי כדרך אלטרנטיבית למודרניזציה ולתיעוש, עמדו בצורה הטובה ביותר במבחן הזמן. האם סטאלין היה הכרחי כדי להעביר יותר ממחצית האוכלוסיה של ברית-המועצות מן הכפר אל העיר וליצור השקעות חשובות בתעשייה? זהו ענין למחלוקת.

באופן אישי אני חושב, שהוא היה מיותר ובו בזמן גם בזבזן, בלתי מיומן בצורה מסוכנת, וקצר-רואי ביחס לקרמה כלכלית. תהיה האמת אשר תהיה, קריירת הקומוניזם במאה העשרים אכן מאשרת את הטענה, שהוא זוכה להזדמנות ול-גיטימיות חזקה בארצות הנתונות במתח של תיעוש מוקדם, ארצות שחסרים בהן המוסדות והמעמדות המסוגלים להוביל את המדינה קדימה מבחינה כלכלית בצורה הטובה ביותר, שתבטיח את עליית רמת החיים לכולם. צריך אבל לזכור, ששיטות קומוניסטיות (שנדחו על-ידי רוב תנועות העבודה) נוצרו בגלל העובדה שלקומוניסטים לא היתה לגיטימיות מספקת להשיג ולשמור על תמיכת העם בשום מדינה שהם שלטו בה, אפילו במדינה מהפכנית כמו ספרד הרפובליקנית. ברגע שנפרץ המחסום הראשון, והפיגור הכלכלי המתמשך בימי הקומוניזם נעשה בגדר עובדה, נשחקה לגיטימיות של הקומוניזם באופן הולך וגובר.

יעקב מישורי: 1982

רבים מאלה שהאמינו שקומוניזם היה דרך אלטרנטיבית לתיעוש בארצות שחסרו את היתרונות החקלאיים ואת המעמד הבינוני החזק, האמינו גם ב"המרה". הם חשבו, שמדינות קומוניסטיות תגמשנה את האידאולוגיות שלהן ואת הדבקות הנוקשה בתכנית כלכלית ועם הזמן תהיינה דומות לנו יותר, אפילו עד כדי שאיפה לצורת לגיטימציה דמוקרטית יותר. הם חשבו אז ששומפטר (Schumpeter) ואחרים (כולל מרקס) צדקו בראותם ובנבאם סוציאליזציה נמשכת של צורת קפיטליזם מתוך התעוררות הפרט או אפילו קניין פרטי ורוח הזימות, גידול עקבי ויציב במדינה ובפיקוח הציבורי. גם לכך יש ראיות רבות, למרות שבמזרח אירופה אנו עדים להשלכתה של הגמוניה קומוניסטית כפויה מבפנים ולא לתוצאות ההמרה.

התמוטטותו של הקומוניזם כהגמוניה

סובייטית וכשלטון מפלגה אחת שאיננה צריכה למסור דין וחשבון קשורה, אבל לא זהה, לשחיקת האמונה בהיבטים אחרים כמרקסיזם וסוציאליזם גם יחד: אמונתו בתיכנון כלכלי; דחייתו את הקניין הפרטי ומניע הרווח כיסודות המתאימים לחברה חופשית ומשגשגת; תמיכתו במרכז נגד פלוראליזם ויוזמה מקומית. המגמות כאן חובקות עולם, אבל לא מכריעות מבחינה היסטורית. יותר אנשים במדינות הקומוניסטיות-לשעבר העדיפו פיקוח של המדינה על מחירים ואפילו על השוק ועל התפוקה — על-פני הדיכוי הפוליטי הקומוניסטי, הצנזורה והשלטון של מפלגה אחת. עובדים רבים פחדו מקניין פרטי ואפילו מקשר של תמורה עבור תרומתם בעבודה; רוב העובדים פחדו עוד יותר מכך, שהחקלאות תשגשג ושהסחורות והמצרכים יהיו שונים ומגוונים יותר — על חשבון הצרכן. הם יכולים לראות עליית מחירים; הם לא מאמינים בהעלאת משכורות. עדיף לא לעשות עבודה אמיתית ולקבל מעט, מאשר לעבוד קשה ועדיין לקבל מעט.

גלסנוסט, בקיצור, הוא הצלחה, אפילו אם הוא שיחרר דרישות רדיקאליות לחירויות דמוקרטיות, לזכויות אנוש ול-ריבונות לאומית מהר יותר מהצפוי. וכמו כל חופש פוליטי הוא גם שיחרר כוחות של שנאת-זרים מרושעת ביותר — והוא מאוים על ידם או בגללם. הפרייסטוראיקה איננה הצלחה, לפחות עדיין לא, ומעטים הם המאמינים שתהיה. אפילו במזרח-אירופה קשה למצוא את החיוניות והדבקות, שיצרו את הצלחתה של תוכנית מרשל שלאחר מלחמת העולם השנייה, והנכונות לקבל אופנות מערביות עכשוויות אינה מהווה ערבות לכך שהן צודקות ושתחזקנה מעמד. ■

המשך מעמ' 7

לאידיליה כפרית, לעולם פאסטוראלי, ללא תימרות עשן של תעשייה כלשהי. הסוג השני הוא של אקולוגים מפוכחים יותר, אך גם אלה עיקר משנתם הוא הרי-סון, האיפוק, ההסתפקות המועט, היחס החשדני כלפי כל תנופה משקית (ומה שהם מגנים כחברה יצרנית בכל מחיר) וזלילה צרכנית ללא רסן. והנה, ערב הוועידה העולמית בריו, קמו מאתיים ושישים מדענים בעלי שם עולמי, ביניהם חתני פרסי נובל, ויצאו נגד ה"אקולוגים" הצרוף. הם טענו, בין השאר, כי הם רואים בתנועה האקולוגית, במהדורתה הקיימת, "אידיאולוגיה בלתי-ראציונאלית הקמה נגד הקדמה המדעית והתעשייתית". אחד הדימוגראפים המהוללים ביותר של צרפת טוען, כי "מבחינת המזון מסוגל כדור-הארץ להאכיל כארבעים, חמישים, מיליארד בני-אדם. הכעיה היא, אם אנו, המערביים, המייצרים יותר מדי, נהיה

מוכנים להעניק מזון לאפריקנים שאין להם כמה לשלם לנו". במשפט קצר זה טמון עיקר הפיתרון לבעיה טורדנית ומדאיגה זאת של הישרדות הטבע, האדם וכדור-הארץ גם יחד: הנשכיל, במעין "סדר עולמי חדש", ליהפך סוף-סוף ליצורים ראציונאליים, לנצל את הטבע תוך כיבודו ושמירתו, לתת תנופה לתעשייה "נקייה", ולצמצם פערים שהדעת אינה סובלתם בין עושר לדלות. אזי נוכל להעלות בקנה אחד את קידום האנושות וגידולה, ולהחזיר לטבע את מה שאנו שואבים ממנו. בינתיים, כותבת עיתונאית צרפתית, שליוותה את עבודות ועידת ריו, כי ארצות אירופה התחייבו להעניק מיד לעולם הש-לישי ארבעה מיליארדי דולארים, התחייבו למענקים שנתיים בסדר גודל של 0.7% מתוצרן הלאומי הגלמי ופתחו בכך תהליך של סולידאריות פלאניטארית ללא תקדים, הגם שהוא מצוי עדיין בראשיתו. ■

ברגע שנפרץ המחסום הראשון, והפיגור הכלכלי המתמשך בימי הקומוניזם נעשה בגדר עובדה, נשחקה לגיטימיות של הקומוניזם באופן הולך וגובר.

מה שהתמוטט לחלוטין הוא הטענה הקומוניסטית לכיסוס וקביעת שלמות והרמוניה חברתית המונהגת ומיצגת על-ידי המפלגה הקומוניסטית.

ביצים של דינוזאורוס

המגעיל הזה עם הטארנטה והדברים שעשה לה. איזה מזל שהוא הפסיק לבוא.

יומיים אחרי זה מצאנו את הביצה, היא היתה ענקית ממש, בגודל מלון. "אמרתי לך?" צרת עוזי "אמרתי לך?" שמנו אותה באמצע החצר ורקדנו מסביבה בעיגול. עוזי אמר שעכשיו צריך לדגור עליה, וככה דגרנו עליה בתורות יותר מחודשיים. בסוף היא נפתחה אבל במקום שיהיה בפנים דינוזאורוס קטן היה בפנים תינוק. היינו נורא מאוכזבים, ולא כל-כך ידענו מה לעשות. עוזי אמר שאין ברירה וחייבים ללכת לדבר עם אבא שלי. אבא שלי נהיה עצבני, עוד שניגשנו אליו, בכלל לפני שדיברנו. "מאיפה לקחתם את התינוק?" הוא רק צרח כל הזמן "מאיפה לקחתם?" וכל פעם שהיינו מתחילים לנסות להסביר הוא היה ישר צועק שאנחנו שקרנים. בסוף הוא התכופף אלי עוזי ולחץ לו על הכתף "תשמע עוזי, מילא יוסי", הצביע עלי "הוא לא מבין כלום, הוא טמבל, אבל אתם ילד חכם. תגיד לי של מי הוא, מי ההורים שלו?" "כעצם אנחנו, קצת." אמר עוזי "כי אנחנו דגרנו על הביצה שלו, אז אנחנו כמו האמא והאבא שלו". אבא תקע בעוזי מין מבט, כאילו הוא הולך לרצוח אותו, אבל בסוף הסתובב ממנו, ואני חטפתי את הסטירה.

אבא נסע עם התינוק לבית-חולים, ואמר לי שאחכה לו בינתיים בחדר ילדים. היה כבר צהריים, אבל רלי עוד ישנה במיטה. "את כל הזמן ישנה" אמרתי לה "את כמו היפיפה הנרדמת." רלי לא אמרה כלום ולא זזה, "את בטח תקומי רק כשיבוא הנסיך." אמרתי בשביל לעצבן "הנסיך על הטארנטה". השפתיים של רלי זזו, אבל מהפה שלה לא יצא שום קול והעיניים שלה נשארו עצומות. "רק בשבילו את תקומי," אמרתי "ואם יהיה לו פנצ'ר בגלגל, אז תשארי במיטה לתמיד." רלי פתחה את שתי העיניים ואני הייתי בטוח שתקום עכשיו מהמיטה ותפליק לי, אבל היא רק דיברה, וכשדיברה היה לה מבט קצת עצוב בעיניים. "בשביל מה אתה רוצה שאני אקום מהמיטה, הא ג'ו? בשביל לסדר את החדר? בשביל המגן בתנ"ך?" "חשבתי שתירצי לקום מהמיטה בשביל לראות את הביצה של הדינוזאורוס שעוזי ואני מצאנו" אמרתי "זה היה צריך להיות תגלית מדעית, רק שזה בסוף היה לא. חשבתי שתירצי לראות." "אתה צודק," אמרה רלי "בשביל ביצה של דינוזאורוס באמת שווה לקום." היא דחפה את השמיכה עם הרגליים, והתיישבה על הקצה של המיטה. "את עוד מקיאה?" שאלתי. רלי עשתה לא עם הראש ואחרי זה נעמדה. "בוא" אמרה "תראה לי את הביצה של הדינוזאורוס." אבל זה מה שניסיתי להגיד" אמרתי "שזה בסוף היתה ביצה מקולקלת והיא התפוצצה ואבא לקח אותה וגירש את עוזי הביתה ונתן לי סטירה." "טוב," אמרה רלי וליטפה לי את העורף "אז בוא נלך לחפש ביצה אחרת של דינוזאורוס, אחת לא מקולקלת." "עזבי," אמרתי "סתם אבא יתרגו. בואי נלך למילק-שייק." רלי לבשה סנדלים. "ומה יקרה אם בדיוק שנלך יבוא הנסיך על הטארנטה" שאלתי, רלי משכה ככתפיים "הוא כבר לא יבוא" אמרה. "ואם בכל זאת?" התעקשתי "אם בכל זאת אז הוא יחכה לי." "בטח שיחכה" אמרתי "איך הוא ילך? האופנוע שלו ממילא אף-פעם לא מניע." וישר שגמרתי את המשפט התחלתי לרוץ. רלי רדפה אחרי, אבל הצליחה לתפוס אותי רק בגלידה, ושם אני ביקשתי גביע גדול עם קצפת ורלי מילקשייק תות. ■

ווי בא אלי היום אחרי בית-ספר עם ספר על דינוזאורוסים. הוא אמר שהדינוזאורוסים כבר מתו, אבל בכל מיני מקומות בעולם נשארו הביצים שלהם, ושנחנו נמצא אותם וככה יהיה לנו דינוזאורוסים פרטיים משלנו שנוכל לרכב עליהם לבית-ספר ולתת להם שמות. עוזי אמר שאת הביצים של הדינוזאורוסים מוצאים לרוב בפניות של חצרות, ועמוק עמוק באדמה. אז לקחנו מעדר מהמחסן של הגנן והתחלנו לחפור בפינה שמאחורי המרפסת של נטקוביץ', איפה שבונים את הסוכה. חפרנו איזה שעתיים לפני שהתחיל החושך, בתורות, אבל לא מצאנו כלום. עוזי אמר שזה לא מספיק עמוק ושנצטרך להמשיך אחר-כך, הלכנו לשטוף את הפנים והידיים בברו בחצר. בזמן ששטפנו אותם הגיע החבר של רלי על האופנוע הטארנטה שלו שתמיד מתקלקל. "הי, חבר'ה" ניסה להתחנף "מה העניינים?" עוזי דפק לי עם המרפק, אז אמרתי לו שבסדר ושנחנו לא עושים כלום. "כלום עם מערד? טוב. איפה אחותך?" אמרתי לו שבטח בבית, והוא הלך אלינו לדירה. רלי אוהבת אותו, אבל אני לא סובל אותו. זה לא משהו שהוא עשה, זה משהו בפרצוף שלו. יש לו משהו בפרצוף שנראה כמו של הרעים בסרטים. "אנחנו חייבים להמשיך לחפור הלילה" אמר עוזי "ניפגש בחצר בשתיים עשרה אפס אפס, אתה תחביא את המעדר ואני אביא פנס." "למה זה דחוף היום?" אמרתי "כי ככה," התרגז עוזי "מי מבין בדינוזאורוסים אני או אתה?" דינוזאורוסים זה עניין דחוף. בסוף רק אני באתי בשתיים עשרה אפס אפס, כי ההורים של עוזי תפסו אותו על חם שניסה לברוח. חיכיתי לו המון זמן, לא יודע כמה, ובדיוק שכבר רציתי לחזור הביתה באו לחצר רלי והמגעיל. פחדתי שיראו אותי וישאלו שאלות. אם הייתי אומר איזה משהו על הדינוזאורוסים עוזי לא היה סולח לי אף-פעם. לא פחדתי שילשינו לאבא, כי אם רלי היתה אומרת לו משהו היא היתה חוטפת גם היא. רלי והמגעיל התיישבו על הספסל, בדיוק ליד הבור שלנו, ואז פתאום המגעיל התחיל לעשות לה דברים. הוא פתח לה את הבגדים ודחף את הידיים שלו פנימה, ועוד כל מיני דברים, והיא הסכימה. לא יכולתי להמשיך להסתכל, אז אמרתי לעצמי, זהו, על החיים ועל המוות, וזחלתי משם בחזרה בשקט עד למרפסת של הילדים ומשם לחדר שלי.

חפרנו רק ביום, זאת אומרת אחרי הצהריים. כל יום חוץ משבתות, שהמשפחה של עוזי היתה יוצאת לטיולים, ככה חמישה חודשים. היה לנו בור נורא עמוק, ועוזי אמר שכבר הגענו לאמצע של כדור הארץ ושאר-טוטו יבואו הביצים של הדינוזאורוס. אני די הפסקתי להאמין, אבל היה לי הרבה יותר קל לחפור מלהגיד. רציתי שמישהו יגיד את זה לעוזי, אבל לא היה לי אומץ לבד. רלי, שפעם היתה משחקת אתנו הרבה, כבר כמעט לגמרי הפסיקה לדבר אתי, וכשכבר דיברה קראה לי יוסי, אפילו שאני שונא. בהתחלה היא היתה כל הזמן עם המגעיל עם הטארנטה, ועכשיו בשבועיים האחרונים, שההוא כבר הפסיק לבוא, היא רק היתה יושנת כל הזמן ואומרת שהיא עייפה. כיום שלישי בבוקר היא אפילו הקיאה במיטה שלה כמו מטומטמת. "איכס, יא מגעילה" אמרתי לה "אותך לאמא." "אם אתה אומר על זה משהו לאמא זה הסוף שלך" היא אמרה לי בקול רציני, ואני קצת נבהלתי. רלי אף-פעם בחיים לא איימה עלי קודם. ידעתי שזה הכל בגלל, בגלל

מעשה מגונה

גדגן: מאברי המין של האישה, גוף קטן ומאורך המצוי בחלק הקידמי של הערווה, בראשו רשת עצבים, שגרוריה מביא להנאה והתרגשות מינית.

ושוב. יכולת לעזוב אותי אז, אבל נשארתי. ודווקא נוכחותך לידי, הגבירה עוד את כדירותי, פוערת בחזי חור שחור שאין לו שיעור, ואליו אני כולי נשאבת. ודווקא בזכות נאמנותך לי, אני מניחה לך עכשיו ללכת. מזוודתך בפתח, ואני נחנקת מכוונותיי הטובות האחוזות בתוך גרוני לפקעת מעיקה.

לעולם אני שבה לנקודת ההתחלה. אל האישי, שהדרת פניו השלווה מצוירת על חרדותיו כיצירת אמנות קטנה. חלוק לבן רכוס על חלציו, כתרמית שמלותיו של טרנסוסטיסט. והוא, בשם המדע, לובש כפפותיו וזומם בי מעשה. אני שבה אליו לדרוש אמת. אבל השקר הוא מהות כל קיומו עלי ארמות. הוא נלחם על חייו, ואני, חיי נדרסים תחת גלגלי הכיסא שעליו אני יושבת מאז. גופי מכווץ בתנוחה המבישה, המסגירה. ברכיים כפופות. רגליים פשוקות לימין ולשמאל. דפנות חלקלקות, רכות, סגורות עליי, אוסרות את גפיי לעצמם במהודק. דביקות משונה עוטפת אותי, וריח מנגו רקוב, מתקתק ומוכר מכה באפי גלים גלים. נחשול מראות וריחות סוחף אותי אליו, מציף, מטביע. שוב אני ילדה. ילדה גדולה. חידת נערותי נפרשת אלימה על תחתוניי. דם. למה. מאיפה. כמה. מתי ייפסק. מלאות משונה בכטני. משם, מסבירה לי אמי, ייצא ילדי. יצמח מגרעין קטנטן, ילופף עצמות, גידים, ושרירים. לבו החזק יפעם דם. ידחק ראשו אל המחילות וייצא אל האור. מאיפה. אצבעי מגששת בחשיכה, שם מערה אפלה, חלקלקת. כן, משם.

רחם: איבר שרירי, חלול, דמוי אגס, בגוף האשה שבו מתפתח העובר עד היוולדו.

אני ישנה עוד. אסור לי לישון. ראשי כבד ממים, ודגי זהב במצוקה מתרוצצים בו מדופן לדופן. בלילות אני חושבת ערפל, כימים אני חושבת חושך. רחשים עמומים, משונים, כשל תופים רחוקים, מרטיטים את גופי. כך חולף הזמן. בני יובל בוכה בחלומי, אבל אני איני קמה. נוזלי גופי ניגרים בין ירכיי, אבל אני יושבת. הטלפון מרעיש לשווא, ואתה מביט בי, בגופי המוטל על המיטה בתנוחה המשונה, יושב לידי ובוכה. אני שומעת אותך היטב, אבל לבי אינו נכמר, וידי אינה זעה ממקומה ללטף את ראשך.

לעולם אני שבה אל האישי. והוא אינו מודה שביצע בי. ואתה אינך מביט בי נכון, נבהל. מונה באזניי מלחמותיך. כוא סיסרא ואתקע יתד של עץ בין רקותיך. אני אשתך יעל שגופה הצפוד מעוות אל תוך עצמו, ואיש אינו יודע למה. איש מלבד האיש היפה בחלוקו הלבן, ומלבדי אני, הפשוטה על כסאו, רוטטת בתנוחה המעוברת. שוב ושוב אני אליו חוזרת, לדרוש בחרטותי, לטבול בטליחותיו, והוא אינו נכנע לי. דבר לא נגרע מהדרת פניו כשהוא נלחם בי במאמץ גדול. אבל כוחותיי שלי אוזלים בינתיים מתאוות נקם.

לאט לאט נעלמות הפנים המוכרות מביתנו, ואת מקומם מחליפים זרים. אשה שאינני מכירה מטפלת בבגנו הקטן יובל. אשה אחרת בחלוק לבן מעסה את גופי, קושרת חיתולי ענק לגווי. מזמן לזמן אתה מושיב אותי על הכיסא, עוטף בשמיכה ומגלגל אותי לביתה של אשה שאינני מכירה. סבר פניה נעים ורך, והיא שואלת אותי אם אני אוהבת את אמי.

לו יכולתי לענות לה, הייתי מספרת לה כמה כאב לאמי ללדת את בנה. צהרי יום שבת, אני זוכרת, היא ואני על המיטה. אני כה קטנה, אצבעונית, והיא כה גדולה. בטנה ככדורגל. היא מדברת לאט, וקולה ניגר לתוך שלוות היום. עפעפי נוחתים לאט ונפערים לפתע. אמי בוכה פתאום. היא נסערת. נבהלת.

ובתום השנה היא אמרתי לך שנולדתי מחדש. וכשאמרתי זאת לא התכוונתי למטבע הלשון השחוק שמשמעו "אני מרגישה טוב", וגם לא לאמירה המטאפורית שעכשיו אני אדם אחר, שונה מזה שהייתי. לא. התכוונתי לומר, שבדרך מסתורית שמבוכיה לא פתורים עדיין, נולדתי בשנית. ולא כעסתי עליך על שאינך מבין, ולא מנעתי ממך את החופש שביקשת לעצמך, מציב מזוודה גדולה בפתח, מועך את בגנו יובל אל תוכך. גם אני נטלתי לי חירות בלי רשותך. והחרות הזאת ארכה שנה אחת תמימה. השנה שבה נולדתי מחדש.

אלף פעמים שאלת אותי מה היה לי, ואני איני יודעת מה אשיב לך. אוכל לספר לך על המסע הארוך, המפרך, שערכתי במחילות הריריות, אל מקום שם מתרבים התאים מהר, בחמימות הרכה, הרטובה; אוכל לספר לך על התנהגות דגי הזהב בחושך, בתנאי צפיפות, במים הכבדים מדי; אוכל ללמד אותך סימני פיענוח אנינים של קולות תופים באים מן המרחק. אבל כל אלו, ככל שאאסוף אותם בקפידה לכף אחת, את השנייה שכנגד לעולם יכריע כפתור זעיר המוצפן היטב בין קפליי, פנינה חבויה בקונכיית אפלה, ואלה זורמות כל תשוקותיי, וממנה נובע חטאי שלא אני חטאתי. אך את האות אני נושאת על חזי לעולמים — קלון הכניעה לאושר האסור הנוהר בין ירכיי.

אספר לך שוב אם תרצה, על מה שאתה כבר יודע, מה ששוב לא תבין, והמראות יציפו את כולי. ואם לא אשמר לרגע, שוב אהיה נטועה לכסאו הבוטה של האיש היפה, השנוא. פלג גופי התחתון ערום, ורגליי כפופות לעבר כטני, פשוקות מאד לימין ולשמאל. ואם לא אנער את ראשי בחזקה, כבר יעמוד עליי בחלוקו הלבן, המכופתר, יבקש סליחתי בשם המדע וידחק אצבעו למקום שם רק לך מותר. לך ולו. קולו על עורי מלטף, קטיפתי ורך, כוח התנגדותי ניתק ממני ונושר תחתיו כפרי בשל מדי. שוב ושוב אני חוטאת כעונג הרוחף באיכריי, ואיני יכולה לעצור בעצמי (או שמא איני רוצה?). נחצפת, נחפזת אל האושר הנכסף, הנואש, המתנפץ אל חביוני, מרעידני במחק המר.

רואה אתה? איני יכולה לעצור בעצמי. ושוב אני ילדה קטנה. ילדונת. אמא עזבה זה עתה. הלכה להביא לי אז קטן. או למה היא בוכה? דמעויה מרטיבות את לחיי כשהיא מנשקת לי, ואני מבטיחה לה להיות ילדה טובה. רע לי, ואני רוצה לבכות, אבל זוכרת מה שהבטחתי. בלי משים אני תוחבת את ידי לתחתוניי. צחוק משוחרר מרחיב את שפתיי, משלח את קולי. איני יכולה לחדול מכך (או שמא איני רוצה?), אבל סבתא באה ומושכת את ידי משם. אסור.

נרתיקה: שפופרת שרירית עגולה, מבוא הרחם בגוף האשה. הנרתיקה מכילה מערכת של ורידים המתרחבים בשעת התעוררות מינית.

למה דווקא עכשיו אתה עוזב? לא, אל תסביר לי. אני יודעת. איני עוד אותה אשה שידעת, שאהבת. אינני יכולה להוכיח שכן (או שמא אינני רוצה?). די לי בכך שליווית אותי בשנת החושך, מטפל בבגנו יובל, מסיע את כיסא הגלגלים שלי הנה

על הידיים. אח שלי. היא ישבה באמצע החדר על כיסא וחלצה מפתח בגדה שד עגול, כהה פטמה. תחבה את שדה לתוך פיו והביטה עליי. עמדתי בפתח מבווישת. היא נראתה לי שונה. זרה. שעה סתור ופניה חיוריים. כואי, חייכה אליי, ואני געיתי בבכי פתאום, נמלטת. כשחזרתי כבר היתה החבילה הלבנה מונחת על המיטה, אמי ישבה על הכיסא עדיין, ועל ברכיה יונק מפטמתה שכב אבי. אחר כך ינקתי גם אני.

צואר הרחם: המעבר הצר שבפי הרחם.

המונית הגיעה. נהג פעלתן אוחז במזוודתך, קושר במהירות לגנון. הזמן קצר. עלינו להיפרד מהר. עלינו לעשות זאת בנוכחות הנהג. אינני בוכה. תהיה לי שהות לעשות זאת אחרי שתלך. בלילות הארוכים שסדיניהם טובעניים מזיעת הבדידות. שנינו מבטיחים זה לזה להמשיך לאהוב, להיפגש מדי פעם, להתחרט לעתים. לא עברו ימים רבים מאז החל גופי מפשיר לאט, רגליי מתיישרות על המיטה, ידיי נמסות על הסדינים. הקירות החלקים, הרטובים, סוגרים עלי. הלחץ גובר והולך. הקירות זזים לאט, ואני נדחפת החוצה, נעה שלא ברצוני באפלה הלחה, ידיך מלטפות את גופי, וגופי עדיין לא נענה אליך. שקועה במאמץ האחרון, הנואש, אני מתקדמת במחילות, ומרחוק, מרחוק, מנצצת נקודת אור.

כוחותי חוזרים לאט. ושוב אינני זקוקה לכיסא הגלגלים. אני מחכה. יש לי סבלנות. בזהירות אני הולכת בין החדרים. מלים נוטפות מפי זהיר ורך. את בני יובל אני לוקחת אל הגן. אני ממתינה. יש לי סבלנות. לאט מצטבר כי הכות. אני אוצרת אותו בתוכי וממתינה.

כשרגליי נטועות איתן, וידיי חזקות, וכבר מניפות בקלות את בני יובל. אז אני שבה אל האיש. בפניו היפים, הקשים, מתבקעים ערוצי חרדה. חלוקו הלבן נשבר ונופל מעליו, מתנפץ לשברים קטנים על הרצפה. עכשיו הוא עומד מולי ערום ועריה. עכשיו אין לו ברירה. ידיו הרועדות מכסות על איברו והוא מודה שזמם בי. והוא מודה שביצע בי מעשה מגונה.

המונית הנושאת אותך ממני מתרחקת לאט, משתלכת בזהירות בתנועת הכביש הסואן. אני עומדת עוד שעה ארוכה ומביטה אחריו. כאב נורא זולג מאפי ומשתי עיניי, אבל רגליי כשני גועי ענק נטועות עמוק באדמה, וכני יובל שבזרועותי עוד מכביד אחיותן. ■

ככיי שלי משתלח מאליו, מהיר ורם. "זהר, זהר," היא קוראת לאבי ואוחזת את בטנה בשתי ידיה. לפני שהיא הולכת להביא לי אח קטן, היא מחבכת אותי, מבקשת שאהיה ילדה גדולה. ואני מסכימה.

ילדה גדולה. ילדה טובה. צייתנית. שומעת בקול המבוגרים. עושה מה שאומרים לה. כל מה שמבקשים סמוך ככל האפשר לזמן הבקשה. ללא דיחוי. הגדולים יודעים מה טוב לה. עליה להאמין בהם ובחכמתם. עליה להאמין בכוונותיהם הטובות. עליה להניח להם להוביל אותה למקומות בהם כוח התנגדותה פוחת. כוח הגיונה נחלש. שם ידם על העליונה. יום אחד תגדל ותהיה לאשה טובה. תניח לאהובה להוביל אותה למקומות בהם כוח התנגדותה פוחת, כמעט נעלם.

כל שביקשתי מהאיש היפה, שהדרת פניו משורטטת על חלוקו הלבן בדיו אכזב, הוא מנת מבוכתי על כסאו, שלמוני היותי אשה, סבל לידת בני יובל. לא ביקשתי ממנו את מה שנתן לי. באיזו זכות הוביל אותי למחוזות אסורים בהם העונג חריף כלהבה, מר מתשוקה. ולמה הובילתי אני בידו האמונה אל אוברן חושיי ונסחפתי אל התאוה הזורמת מכל גופי, כמעלה ירכי, מתערבלת אל חביוני, מטביעה אותי רוטטת בתוכה. לעולם אני שבה אל האיש, והוא אינו מודה שביצע בי מעשה.

ועכשיו הקלון. אינך מבין איך נהפכת אשה רגילה לחרק במצוקה, השוכב על גבו ואפילו אינו מנפנף ברגליו. אתה מסתיר אותי בבית, הצפן היטב. המטפלים הבאים והולכים גם הם מרחמים עליך, ואני מכבדת את עקשותך. כל ערב אתה משכיב אותי לצדך, עוטף בשמיכה נפרשת על ידיי ורגליי הכפופות, המפושקות, כעל רהיט מכוסה בחדר מגורים נטוש לרגל תופשה. אתה מדבר אליי. מספר לי על בננו הקטן יובל, על עבודתך. על געגועיך אליי. וקולך פועם בראשי לשווא לשווא. דגי הזהב במים הכבדים, גם הם עומדים על מקומם.

שוב ושוב, אתה מוביל אותי אל ביתה של האשה הנעימה. יושב איתי שם, מתחנן:

"ד"ר, כמה זמן זה יימשך, היא תבריא? מה יש לה, היא שומעת אותי?"

והאשה מחייכת אליך בחמלה, ואותי היא שואלת אם אהבתי את אבי. לו רציתי, יכולתי לספר לה שאמי חזרה מבית החולים, אמא אחרת. הכדורגל שהיה בבטנה נהפך לאח קטן. צרור לבן

דורית ישראל

ירדתי אל תחתיות

ירדתי אל תחתיות רצונך
 כחול בעל שבע נשמות,
 פעם צד זה ופעם האחר.
 פנינים מתות נצצו בתוך צרפות-חשך
 וכל מאגרי הסמץ לא יכלו להנשים
 את הגויות מכסות הבץ, שהיו הפוכות על גבן.
 לא מצאתי יפי בעלים הפרקקים
 ואף המים לא צננו מבוכי גופי.
 נרק לשפו נקבוכיות פני
 כאותו מחזר עקש, שלא יודע רגע
 והמגע בקצוות מעביר עקצוץ רגשני בידי.
 חבק אותי בתריסר מחושיך,
 תן לי להרגיש את המאום, לפזר חששות בדרך
 עם עקבות הזוחלים באבקת הלס המדברית.
 הרוח לא מתקה עשתונותיה מול
 הססף הזורם של רגשותיך,
 ואני שאפתי אור, מעפוש ככל שיהיה,
 אך עדין מקנה חיים.
 אם לא היו הריריות מאימות להסתם —
 היינו מזהים את הנוטר,
 נמלטים מתוך מצוקת אכלים,
 מבקשים נחמה על החול.

סיכים של פחד מתהפכים בתוך ארבות גופי החלול,
 מנסים ללכד חרקי אשר,
 מתחמקים ממלכדת אנושית.
 כמו על פלך סובבים, הופכים עסה חלקה,
 והקולות העמומים נשמעים —
 אך האזן ערלה.
 מי יציץ פנימה אל באר תשוקתי,
 ינער טפות אחרונות, ייבש תקנתו באור.
 אולי יקח אותי למחוזותיו
 (אם פי רגלי נשארות אחרות, נמתחות עד קצה),
 אולי נראה שם פריחה לבנה, השתקפות אדמה בפנינו,
 אולי נחליט על אהבה.

רקדנית שחורה בלהקת יחיד

שחייתי לאריקסון, החלטתי לזרוק את כל התרופות. ארזתי אותן בשקיות זבל שקופות וירדתי לפחים בידיים מלאות סדיסטל, היסמנל, אסיוול, פניברין, פפורין, קודאין, וואבן, אופטלגין, (בטיפות ובכדורים) ודרלין. הכל זרקתי. שיהיה לחתולים מה לאכול, חשבתי, כשהיצורים החנפנים האלה הסתובבו לי בין הרגליים, מלאים בתקווה לבשר או שאריות פרודוקטיביות אחרות. לא רציתי שאריקסון יידע. שנים צחקו עלי אבנר ואילנה וכל מי שידע על המחלות הסודיות שלי. "מה שלומך היום?" היו שואלים ועונים במקומי: "אל תעני, הבטן הלכה, המעיים מעוותים והלב במצב של טרום התקף. הערכבי קצת צפורל עם קשקול והכל יעבור."

תמיד כשלעגו לי ככה, הייתי נזכרת בדוד מישה, שהיתה לו הבריכה העגולה הזאת בחצר, וכל הילדים היו מתרחצים בה בקיץ, והגדולים יותר קראו לה "הבריכה של פישה" כי הקטנים השתינו במים, ובגלל זה הם היו חמים אפילו בחורף. דוד מישה תמיד התלונן על כאב פה, כאב שם. בסוף, כשגסט ממחלת ניוון שרירים איומה (אלוהים ישמור!) עדיין התייחסה אליו המשפחה בציניות סלחנית. כמובן, הוא מת ממחלתו הדמונית, ומאז אני אומרת שאפילו אם צועקים "ואב-ואב" מליון פעם, צריך לנסות ולהציל, כדי להימנע מטעויות. אבל נחזור לאריק, שנכנס לחיים שלי כמו תרופת פלא. פגשתי אותו בטיול בהולנד.

אמא כעסה עלי, ואמרה שילדות בגילי (אני בת עשרים וחמש) לא נוסעות לטייל לבדן, מה בכלל יש לי לחפש באירופה הזאת שמכוסה עדיין כדס של המשפחה שלה, והיא בטח תהרוג את עצמה מדאגה, אבל לי זה לא אכפת. למרות שהיה אכפת לי דווקא, נסעתי.

ארזתי כמות רצינית של תרופות וסירופים, וגם משחה לעור, ומשחה נגד פטריות, ושום, נגד עין הרע, שאמא דחפה לי לתיק, ומעט בגדים, ובשתיים כליליה נסענו אני, אמא ואבא לשרדה התעופה במונית, כי המטוס המריא בארבע (המונית איחרה, ועד שהגענו כבר הייתי צריכה לקחת "וואבן" מרוב לחץ).

אבא שלי חיך כל הזמן חיוך, כמו שעושים אצל רופא שיניים כשמראים לו שאפשר לסגור את הלסתות כמו שצריך אחרי סתימה. "הכל בסדר" סינן מהשיניים הסגורות שלו, "הכל בסדר." לאמא שלי מותר להיות עצבנית, ואפילו להראות את זה, אז היא מחאה כף אל כף, ואמרה כל חמש דקות: "אוי אלוהים, אל תשכחי לצלצל."

כשעליתי במדרגות הנעות למקום שרק לנוסעים מותר להיות בו, שמחתי להיפטר מהם סוף-סוף. היתה לי הרגשה שהם מחכים כל הזמן (ביחוד אמא) לשמוע שקרה לי משהו נורא, אולי איוו מחלה קשה, או תאונה. אבל כשהייתי לבד יכולתי להשתחרר מהגורל האיום הזה.

ישבתי ליד החלון הקטן במטוס והסתכלתי למטה, על אירופה, שהיתה מונחת בתוך ים של מים, והרגשתי בפעם הראשונה "תחושת-התעלות" כאילו השארתי את כל הבעיות הקטנות של החיים למטה, ומכאן, מעל לעננים, הכל נראה קטנוני וחסר חשיבות.

הגעתי לאמסטרדם בשש בבוקר. היה לי טוב, הבוקר החדש, היתה לי הרגשה כאילו אני מתחילה את החיים שלי מהתחלה. שכרתי חדר במלון קטן ברחוב LEIDSEKADE ליד תעלה מוזנחת, קרוב לכיכר LEIDSEPLEIN (בטעות קראתי לה LED-ZEPPELYN, כמו הלהקה). המדרוך של "אירופה ב-20 דולר ליום" הבטיח שהמלון הזה נקי, ונעים, ואם זקוקים לעזרה רפואית דחופה, בעלה של בעלת המלון הוא רופא בנסייה. כל זה היה מרגיע מאוד.

בעלת-הבית חיכה אלי חיוך פרתי, והודיעה לי את זמני ארוחת

הבוקר בחדר האוכל הפצפון, שהזכיר לי את החדר הסודי של אנה פרנק, כולו מצופה בעץ, ובלי חלונות בכלל. היא נתנה לי מפתח לדלת הראשית, אם ארצה לחזור אחרי שתיים-עשרה בלילה, שעת הנעילה של המלון.

יצאתי לשוטט. למטה, בתחתית הבטן, התחלתי להרגיש את הפחד המטורף הרגיל שלי. זה טיפס קצת למעלה, עד לקיבה. מה יהיה אם אפילו, חס וחלילה, התקף-לב? כבר שמעתי, אגב, שאפשר לחטוף התקף-לב אפילו בגיל שתיים-עשרה, אז הטיעון הטיפשי של גיל צעיר מדי, לא עובד עלי. אבל התרופות שהיו מונחות בחגורת הבטן, ליד ה"טרולורס-צ'קס" הצליחו להרגיע אותי, ולהשאיר את הפחד ברמה קבועה ולא מתפתחת.

הכיכר היתה כמעט ריקה. היו שם שלושה פנקיסטים עם כרובלות צבעוניות, שנראו שפוכים מעייפות, ונדמה לי שאפילו ישנו על המדרגות, ליד המזרקה. הסככות הריקות של בתי-הקפה. הזכירו לי את חוף הכרמל בחורף, וכל הכיכר נראתה כמו אחרי מסיבה, כולם כבר הלכו, והשאירו את הכוסות הריקות והמפיות זרוקות על הרצפה. לא היו מפיות, אבל היו עיתונים מפורזים, והם עפו ברוח לכל הכיוונים. חשבתי שעוד מעט כל הכיכר תעוף כמו הבית של דורותי ב"קוסם מארץ עוץ", אבל הרוח לא היתה די חזקה.

בפינה אחת, מסביב לשולחן, ישבה חבורה של שלוש בנות צעובות, ושני בחורים, אחד שחרחר, שני צהוב גם כן. כנראה שלא ידעתי לאן בריוק ללכת, בכל-אופן הם קראו לי פתאום. "Hey you, come here join us to drink". הסתכלתי עליהם, הם חיכו חיוכים אמיתיים. "נסעתי לבד כדי לעשות משהו, ולא כדי לפחד כל הזמן". אמרתי לעצמי, והתיישבתי לידם. הם שתו בירה "HEINEKEN" בכוסות ענקיות. השחרחר הזמין גם לי. לא אמרתי כלום, אבל פחדתי לשתות. אף פעם לא שתיתי משהו שעלול להוציא אותי משליטה. "Drink, drink", צחקה אחת הבנות. הם חיכו אלי שוב. זה שכנע אותי. אני נוטה לפתח תלות באנשים שמראים לי אותות חיבה.

הסתבר שאריקסון היה הבחור הצהוב. "All the people in Holand are nice". אמרתי. "We are from Sweeden" ענו לי ושאלו מאיפה אני. "ישראל" עניתי. שתיתי לגימה קטנה של בירה. יחסית, זה היה דווקא טעים. אף פעם לא טעמתי, אבנר ואילנה אמרו לי פעם שלא כדאי לי לשתות כי יש לזה טעם של כדור שנוגסים בו נגיסה כי קשה לבלוע אותו, וכל המרירות שלו מתפשטת בפה כמו עשן. הטעם של "היינקן" לא דמה לזה של תרופה. הוא היה אפילו טיפ-טיפה מתוק.

אריקסון הסתכל עלי. שאל אותי אם אני לבד. עניתי שכן ושתיתי עוד קצת. חשבתי שנראה מה יקרה לי אם אצטרך לקחת פתאום גם איזה "וואבן" להרגעה, והוא יתערבב לי עם הבירה. אבל לא

הייתי צריכה שום "וואבן". הייתי רגועה כמעט לגמרי. אריקסון הזמין אותי לכוא איתם ל"MEIKWEG" בערב. "It's a kind of club הסביר. שמחתי שעכשיו יהיה לי עם מי להיות, ואריקסון נראה בסדר. הוא התחיל לשיר משהו שנשמע כמו שיר ימאים, כולם הצטרפו אליו, והם נראו כמעט כמו החברה מה"נוער העובד", רק יותר שיכורים. נזכרתי שאמא שלי אמרה לי לא ללכת עם זרים, וכבר התחלתי לפקפק בהכל, אבל בירה זה כמו גרעינים, אי אפשר להפסיק, אז שתיתי עוד לגימה ועוד לגימה, וכל פעם אמרתי לעצמי שנהגה, זאת הלגימה האחרונה, עד שגמרתי הכל, והכוס היתה ריקה.

אני לא זוכרת על מה דיברנו, אבל צחקנו המון, והרגשתי שיכולתי להיוולד שוודית, הייתי אתם כל-כך בבית.

אריקסון ואני החלפנו מבטים. אף פעם לא היה לי שוודי. האמת שלא היה לי כמעט אף אחד, וכשאריקסון אמר שהוא הולך להסתובב אתי בעיר, קפצתי מהכסא.

בחדר הקטן שלי אריק נהיה פתאום רציני, כנראה שנהיה מחורמן מכל השתייה, והסתכל לי בעיניים, עמוק עמוק, כמו פסיכיאטר, ואחר-כך התקרב אלי והוריד לי את החולצה והמכנסיים, לאט כמו שמפשיטים ילד קטן לפני האמבטיה, עד שנשארתי עירומה לגמרי, חוץ מהחגורה עם ה'טרולרס-צ'קס' והתרופות. אמרתי לו להסתובב וליתר ביטחון (בכל-זאת הוא היה איזה גוי שבקושי היכרתי). דחפתי את החגורה מתחת למזרון. ושכבנו. היה בסדר. מה אני אומרת "בסדר", היה נפלא! הוא מילא אותי בנושיות קטנטנות, כמו בונבונירה, ונגע לי בגוף כאילו הייתי חלה של שבת, אבל לא מאלה הרגילות שמונחות על המדף בערימה, אלא חלה מתוקה ממאפיה מיוחדת. הוא עטף אותי בגוף שלו שהיה מלא אהבה, והסתכלתי על הפנים שלו, שהיו זרות לי לגמרי בבוקר, וראיתי איך התענוג שוטף אותם, כמו גשם, והרגשתי איך אני מצטרפת לתענוג שלו. החזקתי אותו חזק בין הרגליים שלי, כמו מתנה ליום הולדת שסוף-סוף קיבלתי, אחרי שחיכיתי המון זמן.

לא שהיה לי למי להשוות. בסך-הכל עשיתי את זה פעם אחת, בגיל שש-עשרה עם שלום, שפגשתי ב"טק-טק". אילנה סיפרה לי שהיא עושה את זה עם אבנר קבוע, וכל הכנות לחשו אחת לשנייה דברים על מין, אבל לי לא אמרו כלום, רק צחקו וקראו לי "שדה-תעופה" כי לא היו לי ציצים, והייתי שטוחה לגמרי. אחת, מגעילה במיוחד. גם אמרה שבטח אין לי בכלל וסת עדיין. דווקא קיבלתי בגיל שתיים-עשרה, בטח הרבה לפני, אבל הרי זה לא "ביג דיל" בכל מקרה, כל הדם, והכאבים. השלום הזה הזמין אותי לרקוד כמה פעמים, כשבאתי ל"טק-טק", במקום ללכת ל"נוער העובד". רקדנו "סלואו" צמוד, ונתתי לו ללטף לי את הצוואר ולנשק לי את השערות. אחרי שאילנה סיפרה לי עליה ועל אבנר, החלטתי לדעת מה הסיפור, ועל מה מדברות הכנות האלה כל הזמן, ובפעם הבאה שהלכתי ל"טק-טק" ניגשתי ישר לשלום, ולקחתי אותו ביד. השמיעו כדיוק את "אלין" של כריסטוף, שזה "סלואו" מופלא. שאלתי אותו בלחש אם בא לו לבוא אתי לשירותים של הבנות. הוא נראה די המום, אבל נכנס אתי. על הרצפה הייתה שלולית של שתן, והיינו צריכים להיזהר לא לדרוך בתוכה. סגרתי את המכסה של האסלה, והרמתי את החצאית המשובצת שלבשתי, (אמא קנתה לי ב"משביר", כמוכן, לכבוד היום הולדת, למרות שביקשתי שאם כבר היא קונה לי דווקא בגד, אז שזה יהיה משהו שאני רוצה, כמו ג'ינס, למשל. אבל היא אמרה שהחצאית הזו במבצע, והיא חמה, ותהיה טובה עליי גם בשנה הבאה. תמיד הכי חשוב, שהכגד יהיה טוב בשנה הבאה, כשאגדל, ואהיה גבוהה יותר. אגב, אמא עדיין לא איברה תקווה בענין הגובה שלי, ומאמינה שאגיע יום אחד למטר ושישים...). הורדתי את הגרביות והתחתונים, וכנראה, עשינו את זה. לא הרגשתי כלום, חוץ מרטיבות מגעילה על הרגליים. שלום לא הזמין אותי

הלכנו בכל הרחובות הקטנים של אמשטרדם, ליד התעלות. הכל נראה לי כל-כך יפה. לא הייתי צריכה לחפש את היופי בפניות קטנות של בתים כמעט הרוסים, זה היה מול העיניים. אכלנו במסעדה אינדונזית חשוכה, אוכל חריף מהמון צלוחיות קטנות. אמא אמרה שבחוץ לארץ עדיף לאכול במסעדה כשרה כי זה הכי נקי, וככה אני אשמור על הבריאות שלי, אבל אריקסון נראה לי בריא מאוד למרות האוכל הטרף שאכל, אז החלטתי שמה שטוב בשבילי, טוב גם בשבילי. כשיצאנו משם, לקח את היד שלי והחזיק אותה בשלו. זה גרם לי לשכוח את החרדות שלי וכשנזכרתי בהן, חשבתי שאריקסון יכול בהחלט להנשים אותי, אם אתעלף פתאום.

אריקסון ואני התקרבו מאד אותו יום, למרות ששתקנו רוב הזמן. בערב הלכנו מחובקים ל"MELEKWEK". לא פגשנו שם את החברים שלו. הוא אמר שכנראה הלכו ל"PARADISO", זה דיסקוטק, הסביר לי. הוא קנה לי במזנון שתי עוגות קטנות, טעימות נורא, וגם עוד בירה, ואחרי שאכלתי ושתיתי הרגשתי כייפי כמו שלא הרגשתי בחיים. צחקתי כמו פסיכית, ואפילו סיפרתי לאריקסון על החלום שלי להיות רקדנית שחורה בלהקה של אלון איילי (פעם ראיתי הופעה שלהם בטלוויזיה). אמרתי שאני משתגע ממיץ השכושיות האלה וזאת בתוך הגוף שלהן, בחופש מושלם. הוא צחק, ונגע לי בשפתיים באצבעות הוויקינגיות שלו (שבדים, נורווגים, הכל אותו דבר). המוסיקה הייתה כל-כך חזקה שהרגשתי רעד בבטן. על הקירות והתקרה הקרינו שקופיות של עיגולים פסיכודליים כמו בוודסטוק. (את "וודסטוק", הסרט, ראיתי בהקרנה ב"טק-טק" כש"החזקתי את הנר" פעם לאילנה ואבנר). נדמה היה שהעיגולים על הקירות יבלעו פתאום את כל האנשים לתוכם, וימשיכו לבעבע כאילו שום דבר לא קרה.

תפסתי אומץ מהסרטים, וקמתי לרקוד, לגמרי לבדי. כשהסתובבתי על רחבת הריקודים העגולה, כמו זירה של קרקס, ראיתי את אריק מחייך אליי מרחוק, חיוך מלא אלכוהול, וצחקתי בקול רם, אבל הצחקו שלי נספג במוסיקה, וכבר לא הייתי בטוחה שזו אני שצחקתי או שזה היה על התקליט.

לידי רקדו לאט, לאט, מנסים לעצור את הזמן, שני בחורים צעירים נורא, אולי בני חמש-עשרה, הם היו מאופרים מאוד והתנשקו. לידם עמדה אשה גדולה, שהחזיקה בידיים תינוק, חשבתי שאמא הייתה אומרת מי מביאה תינוק למקום כזה, צריך לשמור עליו בבית בלילה, עטוף כמו שצריך, כדי שלא יתקרר. היא יודעת מה קרה לתינוקות שלא שמרו עליהם, היא ראתה. אבל הוא היה דווקא מרוצה, והזין את הראש לפי הקצב. הם נראו כמו המדונה וישו הקטן שלה. אמרתי לאריקסון שאצלנו אין דברים כאלה. אני מכירה "קופת-חולים", ה"נוער-העובד", מקסימום הלכתי לרקוד ב"טק-טק" שזה מין מועדון בקריות, וגם אז הרגשתי כאילו בגדתי בתנועה, אף על פי שגם ב"טק-טק" כולם לבשו חולצות כחולות או לבנות בדיוק כמו ב"נוער-העובד", וגם שם כולם נראו אותו דבר. פתאום נזכרתי שהבטחתי לאמא שלי להתקשר אליה, אבל דחיתי את זה לאחרי-כך, וחשבתי שרק הבוקר הגעתי, יש זמן. אריקסון בא אתי לחדר שלי במלון, כאילו זה גם החדר שלו. הגענו הרבה אחרי שתיים-עשרה בלילה והייתי צריכה לפתוח את הדלת במפתח.

הוא לחש לי באוזן כל מיני מלים בשוודית. לא הבנתי, אבל היה לי נעים לשמוע. הרגשתי כמו מישהי שמשחקת בסרט כמו "תותי-בר", או "פאני-היל". שתינו הרבה, בירה וגיין הולנדי לבן, טעים, ועוד דברים שאני לא מכירה. ידעתי, שעם אריק אני בטוחה ויכולה לעשות הכל, אף-על-פי שהוא היה שיכור לגמרי. אבל היה בו משהו זר וחזק שנתן לי הרגשה שלא יקרה לו שום דבר.

הוא המשיך ללחוש לי באוזן לחישות מתוקות של שוקולד מעורב בגיין ובירה, והרגשתי אפילו סכסית, למרות שהטריינינג שקינתי ב"משביר" לא היה מי יודע מה, לעומת כל ההולנדיות המדהימות בבגדים הצבעוניים שלהן. אבל אולי אריקסון חשב שאני אקזוטית או משהו (ישראל, צבא, וכל זה, אף-על-פי שלא הייתי צבא, השתחררתי על סעיף קיבה ועצבים).

יותר לרקוד אחרי זה. אבל אחרים כן הזמינו, ורצו גם לבוא אחי לשירותים, אבל לא הסכמתי. סיפרתי על זה לאילנה, והיא אמרה שאני פסיכית, כי ככה לא עושים את זה. זה כיף להודיין עם מישהו כייפי, אמרה, ולא הסבירה. כששכבנו, אריקסון ואני, די הבנתי למה היא התכונה.

אריקסון אמר אחר-כך, כשרבצנו אחד ליד השני, הרוסים, ומזיעים כמו אחרי ריצת שישים מטר, שיקח אותי למחרת לטייל ברובע הזונות. אמרתי לו שאני צריכה להתקשר לאמא שלי. היא בטח כבר אכלה חלקים גדולים מעצמה מרוב דאגה.

בבוקר, כשירדנו לחדר-האוכל, ואריקסון שילם לבעלת הבית ארבעה פלורנינים, עבור ארוחת-בוקר, כדי שתחייך שוב את החיוך הפרתי שלה, חיכה לי על השולחן מברק מאמא שלי. איך היא יודעת תמיד איפה אני, השתגעתי. היה כתוב שם ככה: "ילדה שלי יקרה."

אני אוכלת את עצמי מרוב דאגה. (מה אמרתי?! למה את לא מתקשרת? תתקשרי. אל תשכחי. שלחתי מברקים לעשרה בתי מלון, ליתר ביטחון. יעלה כמה שיעלה. העיקר שתתקשרי. נתתי לך אסימונים (היא דחפה לי ליד איזה עשרה אסימונים בשדה-התעופה. הסברתי לה שבהולנד הם לא שוים כלום. אבל היא אמרה "שיהיה"). אז תזכרי להתקשר. חיכיתי שתתקשרי איך שאת מגיעה. אל תשכחי את אמא שלך שדואגת לך כל הזמן. אלוהים ישמור עלייך, אל תלכי עם זרים למקומות מסוכנים ותתקשרי.

אמא. גם אבא מוסר שתתקשרי. הטלפון שלנו: 234457 אם במקרה שכחת.

אמרתי לאריקסון שאני מוכרחה להתקשר לאמא שלי. "תתקשרי אחר-כך," ענה לי. "מה בוער?" בין הסנדוויץ' עם הגבינה הרכה, והקפה עם שמנת הולנדית אמיתית, שכחתי את הטלפון.

כשיצאנו, שמתי ליתר-בטחון את התרופות בחגורה, אבל הרגשתי שאיזה "HEINEKEN" יעשה את העבודה אותו דבר. הרבצנו שתי כוסות בירה, כל אחד, בפאב ככיכר. אחר-כך הלכנו לזונות.

הייתי המומה מהזונות האלה. יושבות בחלונות הראווה, מראות כל מה שיש להן. הן נראו כמו גיבורות מה"פנטהאוס" שיצאו מהחוכרת. (לאבא יש כמה חוכרות כאלה באמבטיה, מתחת לסל של הכביסה, כדי שאמא לא תגלה. הוא בונה על העובדה שאמא אף פעם לא מרוקנת את כל הסל, כי היא שונאת דברים ריקים, ומשום-כך גם יש במקרר המון סירים גדולים, שמכילים אולי כף אחת או שתיים של אוכל. אחרי זמן מה כשזה מתחיל להסריח, אבא זורק את האוכל הישן לפח, ומיד היא מבשלת חדש וממלאת את הסיר. ואולי בגלל הפחד הזה שלה מהתרוקנות היא קנתה לי דירה, ומילאה אותה ברהיטים ואותי מילאה בתרופות. פעם חיפשתי חולצה מתחרה לבנה שהרגשתי אתה כמו כלה והיא הלכה לי לאיבוד. רוקנתי את הסל וגיליתי את ה"פנטהאוסים" מסתתרים מתחתיו). אמרתי לאריק שהזונות בארץ נראות יותר מתאימות למקצוע שלהן. אריק החזיק לי את

היד, וסיפר לי בין זונה לזונה, איך עזב את ההורים הדייגים שלו בכפר קטן ליד שטוקהולם, ונסע לטייל בעולם. בעצם הוא אדריכל, אמר. ההורים שולחים לו כסף מאיזה חיסכון שיש לו, וככה הוא חי. חוץ מהצ'ק פעם בחודש, אין ביניהם שום-דבר. "אתה לא מתקשר אליהם אף פעם" שאלתי אותו, ונזכרתי שאני צריכה להתקשר. "I never call, so they never wait" אמר אריק.

בחלון ראווה ורוד כמו קונכייה צבועה, ישבה זונה אחת מדהימה. סיניתי, עם עיניים מלוכסנות, וגוף של איילה. היא לבשה תחתונים שחורים, וגופיה קרועה שהסתירה לה רק את הפטמות. היא נראתה כמו חלום רטוב שהתגשם. ישבה על כסא ברגליים ממושקות וגב זקוף, ועל הפנים היפהפיות שלה היה חיוך מלא סוד, כאילו היא יודעת משהו שאף אחד לא יודע.

עמדתי והסתכלתי עליה. אריקסון שאל פתאום אם אני רוצה לזייין אותה. אמרתי לו שאף פעם לא חשבתי על דבר כזה. אני פשוט אוהבת להסתכל על יופי, מכל סוג. "Why not?" שאל אריק. "מה פתאום", עניתי. וחשבתי שאני פעם בחיים כאן, וכל זה קורה למישהי אחרת, לא לי. הרי אני אף פעם לא הייתי מעיזה. נכנסתי. הסיניתי נכנסה אחריי. אריק נכנס אחרינו. בפנים כבר לא היה ורוד, כמו בחוץ. המיטה הענקית היתה מכוסה

בכסוי ירוק, דהוי, ועל הקירות התקלפו טפטים ישנים עם ציורי חיות, שגרמו לי להרגיש שאני נמצאת בחדר ילדים, ומשחקת באיזה משחק. התחבקנו. היא נישקה את אריק על השפתיים. אחר-כך נישקה אותי. היה לה טעם של עוגיות מזל, ושל עוד משהו לא מוגדר. אחר-כך התפשטנו. עוד פעם הייתי צריכה להסתיר את החגורה עם הכסף והתרופות. בעטתי בה מתחת למיטה. אריקסון שכב פעם אחת אתה ופעם אחת אתי. הסתכלתי עליה כשהיתה בין הידיים שלו. היא נאנחה אנחות סיניות קטנות, והיתה יפה כל-כך, העור שלה היה צהוב כמו להבה חיוורת של נר. אפשר היה בקלות לשכוח שהיא זונה, ועושה את זה בשביל כסף. אהבתי אותה באותו רגע. בשבילי היא היתה חד-פעמית, למרות שבשבילה הייתי עוד יום עבודה. כששילמתי לה, אחרי הכל, היא חיכה אליי את החיוך הסודי שלה, ולקחה את הכסף. כשסיפרתי לאריק על הסוד בחיוך שלה, אמר לי שלכל הסינים יש חיוך כזה, והציע שנמשיך לטייל. הכל היה יומיומי ופשוט בעיניו. אמרתי לאריק שעכשיו אני מוכרחה להתקשר. מצאנו טלפון ציבורי, שלשתי כסף, ואמא שלי ענתה ל"הלו" שלי בצד השני של השפופרת, ואמרה: "סוף סוף את מתקשרת. מתי תתקשרי עוד פעם?" ושוב הזהירה אותי לא ללכת עם זרים למקומות מסוכנים. "שמעתי שאמשרדם מושחתת עד היסוד." אמרה. "הבן של גב' הרשקו, השכנה, היה שם, והתארח אצל קרובים שאמרו לו לא להוציא את האף מהבית אחרי שבע בערב, כל-כך מסוכן". עניתי לה שבסדר, ואריקסון בינתיים ליטף לי את התחת ולחש לי באוזן Crazy Israely. בסוף סגרתי באמצע הדברים שלה, כאילו השיחה ניתקה, כי לא יכולתי לקבוע מתי אתקשר בפעם הבאה, וזה היה כל מה שהיא ואבא רצו לדעת.

אריק בא לחדר שלי גם בלילה ההוא, ועשינו אהבה. וככה לילה אחרי לילה, וגם יום אחרי יום.

הזמן נגס מהחופשה שלי, נגיסות גסות, עד שהיא נגמרה. כלילה האחרון אמרתי לאריק שהגעתי לסוף הטיול, ואני מוכרחה לחזור הביתה. אריקסון, כמו בכל הסרטים על אהבה, תפס לי את הפנים, ואמר לתורם שיש לו עוד כמה דברים לגמור פה, באמשרדם, אבל תוך חודש הוא בא אליי. קבענו אפילו תאריך, ה-5.9. שזה יצא יום שני. הוא ליווה אותי לחשמלית שנסעה לשדה-התעופה, ואני ישבתי בתוכה עם בקבוק "HEINEKEN" אחרון, וגמרתי אותו בלגימות גדולות של בנאדם נרדף, אבל זה לא עזר. הפחד הישן עלה לי מהבטן והגיע כמעט עד הלב.

עצרתי אותו בכל הכוח שהיה לי, ולחשתי לעצמי כל הזמן "אריק, אריק, אריק" וזה עזר כי לא חטפתי למזלי, שום התקף, עד שהגעתי חזרה לדירה שלי, שהיא שני רחובות מהדירה של הוריי, שם כבר הייתי פחות או יותר בטוחה.

"תודה לאל שחזרת בשלום, את רואה, טוב ששמתי לך את השום הזה בתיק." אמרה אמי בבית, ואני נתתי לה את השעון קוקיה שקניתי להם בוולנדם. כשנסעתי לשם עם אריק. היא עיקמה את הפה ואמרה "נו טוב, נשים את זה במטבח". והוסיפה: "בשביל זה היית צריכה לנסוע?"

למחרת, התחלתי לחכות לאריק, וזרקתי את כל התרופות, וגם את כל התשובות של הבדיקות של EEG, AKG, C.T, JFK, וכל השאר. כל התוצאות היו "ללא ממצא פתולוגי", טפו, טפו, טפו). התחלתי לעבוד בתור קופאית בבית מרקחת במרכז, וחיכיתי. לא שמעתי ממנו שום דבר, אבל הוא הזהיר אותי שהוא אף פעם לא כותב ולא מתקשר.

בלילות, שכבתי במיטה שלי שהיתה בעצם ספה נפתחת, ("זה יותר פרקטי מסתם מיטה", אמרה אמא כשקנינו). חשבתי על אריקסון ולפעמים גם על הזונה הסינית היפה, וליטפתי את עצמי מתחת לפיג'מה, כאילו הייתי הילדה הקטנה של עצמי, שזקוקה לנחמה, וחשבתי על אריק, ומה יהיה כשיגיע.

ביום ראשון בערב, ה-4.9, אמא שלי התקשרה. אמרתי לה שזרקתי את כל התרופות, ושארקסון יגיע למחרת. היא צעקה שילדה חלשה כמוני, שכבר בגיל חמש עשו לה משקפיים, ושנשארה עשרה ימים בבית החולים אחרי הלידה בגלל צהבת והקאות, צריכה כמה תרופות בבית ליתר ביטחון. ואולי, הוסיפה, כדאי לי להתייעץ עם דוקטור אונטר, הרי גם הקיבה שלי לא בסדר, שלא אשכח. אמרתי לה שתרד ממני, מה היא רוצה, לשמור אותי כל הזמן חנוטה בצלופן, כדי שאשאר בריאה ולא

חיכיתי, חיכיתי ואריקסון לא בא. אחרי הצהרים החלטתי להתקשר למלון שלי באמשטרדם, אולי יידעו שם משהו עליו. פתאום קלטתי שאני אפילו לא יודעת איפה הוא גר. אז התקשרתי, והם לא ידעו שום דבר, כמובן. חשבתי שעכשיו הייתי לוקחת איזה "וואכן" או "אסיוול", כי אין לי עצבים לחכות, אבל זרקתי הכל. בערב הוצאתי את ה"אקמולים" מהארון תרופות. הפחד התעורר והפחיד אותי, כאילו ידע כל הזמן שאריקסון לא יבוא. שלפתי את הכדורים מהקופסאות, ושמתי אותם בערימה על השולחן במטבח. זה נראה כמו קצה מושלג של איזה הר בשוויצריה. בשוויצריה, אגב, יש חברת תרופות מעולה, "CIBA", אבל אני הרי גמרתי עם תרופות. הוצאתי עוד בירה מהמקרר. (הכנתי לי ולאריקסון די הרבה שתייה). וגמרתי אותה ואת הפחד, סופית. "אני לא הולכת להתאבד עם כדורים נגד כאב-ראש", אמרתי לעצמי בקול רם, ודחפתי את כל הכדורים והקופסאות הריקות לפח הזבל. אחר-כך שמתי בטייפ הקטן שכמעט אף פעם לא השתמשתי בו קסטה של ארת'ה פרנקלין, בפול ווליום, נעמדתי באמצע החדר, והתחלתי לרקוד. ■

אמות לה כמו שאר המשפחה שלה. עזבתי את הבית, ויש לי דירה. "אני כבר לא גרה אצלך, הבית שלך ריק, ריק, ריק ממני!" צעקתי. ואריק הרי מגיע והכל בסדר. "שיילך לעזאזל הגוי הזה", אמרה, "לבת שלי מגיע משהו יותר טוב". התרגזתי ואמרתי לה שתלך היא לכל הרוחות, והיא התחילה לילל ואמרה שמאז שחזרתי מה"סדום" הזה, אני מתנהגת איום ונורא, והיא במקומי היתה מתייעצת עם מומחה. כדי לגמור כבר את השיחה אמרתי בסדר, והיא אמרה לטיוס שאבא מוסר לי בהצל... סליחה, שאזהר.

אחר-כך פתחתי את הדלת של הארון תרופות, וראיתי שהוא ריק לגמרי, חרץ מארבעים קופסאות של "אקמול" שלא ויתרתי עליהן. "אקמול" תמיד צריך, אמרתי לעצמי.

הוצאתי בקבוק של בירה "מכבי" שלא דמה ל"HEINEKEN", אבל בכל-זאת שתיתי אותו עד הסוף, מול הטלוויזיה. עכשיו, תסתלק! אמרתי לפחד ששכב בתחתית הבטן שלי, מקופל, כמו עובר. גמרתי עוד בקבוק, והפחד באמת נבהל, ונעלם.

ב-5.9 לקחתי חופש מהעבודה. ניקיתי את הבית, ואפילו בישלתי כדורי-בשר בסגנון פחות או יותר שבדי.

צפורה חנה לידר

שקט על שולחן הניתוחים

■
 לתול ירח
 במגפי שמש שחרים
 כוכב אחד ביהיר
 השמים היו כלוב
 עכברים
 תולה פצמון
 הצעקה בצנאר חתול
 ירח

■
 לשכת בשולי קדרת ירח עננים
 קררו פני השמש יער
 גינגל העינים צומח פרא
 לשמע שריקות עדר
 כוכבים ירח דבש
 השתיקה לקטף שושני
 חרדה בין שפתי הרעדה
 שושנת רוחות הצל
 לא נס לחי האור.

■
 קרונית משאית שמש
 עומסת להפליא גב זכרון
 שמים גורדי אצות שתקים ירקים
 עומדים דם בצפרים
 קש העינים הבוערות
 ששבר את גמל
 גב התרדות פתיחי כפור
 פני כוכב אזוכי שיר.

■
 פרחי אבק המדבר
 הדממה עיני נודף ריח זכרון
 גופי היום לטחב השנים מצהיב
 כמו דפים
 של עתון לשון פתח
 גיגית הר השמש.

■
 שקט על שלחן הניתוחים.
 נורה לפנות.
 גופת העלטה וגופת האור
 התאחדו בשקט.
 צפור החי
 נושא את הצפור
 מת

■
 מטעם עץ דמעות
 לח גרות
 עינים דולקים שביל חלב
 רך מלמול
 צפרים שכל ענן
 אפר אצבעות שמש
 קרות
 נודדות מגלות הכפור
 אל גלות האור.

■
 הירח היה צל
 מכונית תפת
 תחנות השמש טוחנות אור
 טפין טפין רמזור
 כוכב אפל
 בא

■
 מרכ יער של זהיות
 לא רואים עץ
 אור מצל צפור לבנה.
 ירח צל
 מכונית תפת.
 שלולית שמש אדמה.
 עינים שואגות לו פמדבר.

שם משפחה כפול

ה העניין, אמרתי לו, מדוע המשפחה הכפולה שלי מביכה אותך? בסופו של דבר, נטלתי את השם שלך — הנה הוא מתנוסס בכל הכבוד על הדרכון: ווֹדְבִיזְנֶקְסְקִי, בעל צליל מהוגן בהחלט. מה? אומר אני שהוא שם משפחה טוב, בעל צליל נעים ויש בו משהו סלאבי, כנסייתי. פקח עין ושים לב, איך אתה נוסע, אמרתי לו, שאם לא כן, תיתקל באיזשהו עץ... נכון, שם המשפחה של אמא אינו מרשים כמוהו, אבל עליך להבין: בכל זאת, אמא היא שחינכה אותי. ואם אתה רוצה לדעת, הייתי מדביק לי גם את שם המשפחה של ויקטור, ורק חושש אני שלא יספיק המקום על הטור. וגם זה: מי יכול לזכור שם משפחה משולש. רק תחשוב על הצבא — תאר לעצמך, איך קוראים לי לצאת מן השורה, או שמא משלחים אותי לצינוק! אין לך מה להצטער, אמרתי לו, מהוגן בהחלט. קְרִיִקוֹב־וֹוֹדְבִיזְנֶקְסְקִי.

מה אתה מתנפח? אתה חש לא בנוח? מגוחך? מדוע מגוחך? מעט שמות משפחה כפולים אתה מוצא? גוֹלְנִישְׁצְ'ב־קוּטְשׁוֹב, רִימְסְקִי־קוּרְסְקוֹב, מוּסִי־פּוֹשְׁקִין ואחרים! אכן, הרביתי לקרוא. יש לי חולשה כזאת, חולשה שאינה חטא, ויש אומרים אפילו מעלה...

מובן שהשתניתי, אמרתי לו, שהרי שלוש שנים לא התראינו. אני הרי גדל, אבא, אמרתי לו: בעיקרון, אני ממשיך לחיות... ושלא ידאיג אותך שם המשפחה הכפול שלי. האם אינך יודע כי במערב, לכל אדם כמעט, יש שם משפחה כפול, ואפילו משולש. מדוע לצפצף על המערב, אבא, אין צורך לצפצף אף לא על אחד, כי זה לא נאה. שכן אם אתה מצפצף, או יורק, אתה יכול לפגוע אפילו באחד כמו אָרִיף מאריה גִימְרֶק, או פֶּדְרִיקוֹ גארסיה לורקה, או גבריאל גארסיה מארקס ואתה נקלע מיד לאינדיעמיות... האם אני אוהב את המערב? מובן שאוהב אני, אבא, אבל אני אוהב את הכל: את המערב ואת המזרח, את הצפון ואת הדרום.

אני לא מתחצף, אמרתי לו, אני רק מתווכח. וחץ מזה הלא אני בגיל המערב, כך שאין לך מה להתרגש. ואנא, שים לב, שאם לא כן נעלה על עמוד חשמל... הרי, אל תשאל, אל תזרה מלח על הפצע הפתוח. בקושי רב הזדחלתי על המשוכות. באלגבריה — 3, בפזיקה — מבחן תזר. אמא מקווה שבקיץ הזה אתה תלמד אתי. אני אפילו חושב שזה מה שהכריע לטובת הנסיעה שלי אליך. הלא אתה יודע שהיא לא אהבה את הנסיעות האלה.

גם בכימיה יש לי שלישייה... אתה יודע, אמרתי לו, אני תמה, ממי ירשתי את הקהות הזאת? בכל זאת, אמא — מהנדסת, נקבה שמוח לא חסר לה, ואילו אתה אצלי, בכלל, מה יש לדבר: ממציא בעל עיטורים, בעל פאטנטים — מלוא חופניים. ואילו אני — רק אני רואה את טורי הנוסחאות האלה, ומיד אני מרגיש בחילה. מבטי נתקע במספרים האלה ואיני מבין שום דבר. כל האורגניזם שלי מכריז מחאה. לשם מה חייב אני לזחול לעבר התעודה המטופשת הזאת, לשם מה?!

לגופו של עניין, אמרתי לו, יש כאן אלימות מרובת שנים נגד האישיות... מה זאת אומרת איזו אישיות? מובן שנגד אישיותי! אין פה מה לצחוק — זה רציני ביותר. כל הפסיכיקה שלי מעוררת.

נו, מובן שבספרות, בהיסטוריה, יש לי חמישיות, אמרתי לו, אבל מה התועלת?! זה לא כבר הרציתי הרצאה, לפי תביעת המורה להיסטוריה: "ההשתקפות של תולדות הממלכה הרוסית על בדי הציירים הרוסיים".

זה התקבל לא רע. רדוד קצת, כמובן, כללי ביותר, אמרתי לו, האם אפשר להקיף נושא כזה בשעה וחצי... את הרפרודוקציות נתן ויקטור, הלא זה השטח שלו; יש לנו בבית אלבומים בשפע.

מובן שעשו מזה עסק שלם בכיתה. אספו את מרבית הכיתה, המורה להיסטוריה התישבה על הספסל האחורי — הלא מחשבים לה בשביל זה שעות נוספות... כללו של דבר, אמרתי לו, הכל שטויות...

אבל זה — בשום אופן לא! לעשות את זה למקצוע? להיות כמו ויקטור, חוקר אמנות, או חוקר ספרות איזוטרית? "מה אתך, אבא? האם אין אתה מכבד אותי? אמרתי לו, לאנוס את האמנות כל החיים רק משום שאני מצליח לא רק להדביק מלה למלה ומשום שאני מתמצא לא רע באמנות הציור?... זה לא! תודה רבה. מותר לך להתקיים מאמנות בצורה מכובדת רק אם אתה יוצר משהו משלך. ומה שנוגע להבנה — האם אפשר לעשות מהבנת אמנות מקצוע? כשאתה שומע את המלים האלה "חוקר אמנות" זה נשמע לי מצחיק. אני מתאר לי את הטיפוס הזה, "החוקר", כמין מנהל המהלך עם צרור מפתחות בחגורתו. זה לא בשבילי. לא ולא!

לצערי, אמרתי לו, לא התברכתי בשום כשרונות... לא רוצה להיות שום דבר, לא, באמת לא רוצה להיות שום דבר. אתה הלא שואל אותי ברצינות, אז אני עונה ברצינות. לא, לא הבנת אותי נכון. אין אני מתכוון לשכב כל הזמן ולירוק על התקרה. אני רק לא רוצה להיות קשור למשהו כל החיים: למקום עבודה, לדירה שיש לה כתובת פלונית, לאשה שרשומה בדרכון שלי. במהותו, זה לא שונה משיעבוד, מין זכויות צמיתות, כמו על האיכרים בעֶבֶר... מה אני מתאר לעצמי? הנה כך, אמרתי לו: אני — חופשי-חופשי, נע לכל מקום שאני רוצה, מתי שאני רוצה, מרוויח את המינימום ההכרחי ללחם, תפוחי-אדמה, ספרים, חי כמו שמזדמן: באותו מקום שבו אפרוק את מטעני, שם אמצא לי עבודה בעישוב ירקות... טיפוסים כאלה הם בבחינת מכת מדינה אצלנו, והחוק רודף אותם, אבל בצרפת למשל, אתה יכול בנקל להשכיר את עצמך לעונה, וגם בהולנד — לשתילת צבעונים.

מדוע, אבא, אמרתי לו, תקעת לך לראש שאני "צופה למערב"? אני מביט סביבי, ולא רק למערב. לא רק בכיוון שאותו הראו לי מילדותי. עם ההורים עוד אפשר היה איכשהו להסתדר, אמרתי לו, אבל הנה אוחזים בצווארך ודוחקים אותך לקרון הכללי, ומריצים את כולם בכיוון אחד: בהתחלה סמל-כוכב האוקטוברי, אחר-כך 'הקולקטיב המלוכד של הכיתה', אחר-כך התא הקומסומולאי במכון, וכך עד סוף החיים. בחיך, הפחדת אותי: אינדוידואליסט! אני מקווה, אמרתי לו, שאני אכן אינדוידואליסט. כל מה שנעשה באמנות, במדע, נעשה על-ידי אינדוידואליסטים.

טוב, טוב, אמרתי לו, אל תחשוש. המראה שלך, אבא, כל-כך נבוך. לבטח אתה חושב שנפלתי לידי אויבינו. אין צורך שתתרגש, אם אני קצת מרבה להג, אמרתי לו, זה גיל ההתבגרות, אל תשכח, וגם שלוש שנים שלא התראינו. במהלך הקיץ הזה אתה תקציע אותי ותלטש אותי עד שאבריק כמו ראי. שים לב לדרך... חֶפְזָה חדשה קנית? פטיש... אתה זוכר, באגמים הכחולים ראינו אנפה שהיתה דומה לקיריל סאניץ' שלך! איזה צחוק! נכון, אבא, שאצלי הקול התיצב — באס של ממש? מדוע סבור אתה שזה בריטון? זה באס אמיתי, אמרתי לו, באס טבעי. בטלפון, לעיתים קרובות, מבלבלים ביני ובין ויקטור, משום-מה. אומרים: הקולות דומים. לדעתי אינם

דינה רובינה היא סופרת עולה. נולדה בטשקנט. כהיותה בת עשרים וחמש פרסמה את ספרה הראשון, ולאחר מכן הוציאה ספרים נוספים שבחלקם תורגמו וראו אור בשפות שונות. רובינה גרה בישראל מ-1990, והיא כלת פרס אגודת הסופרים העברים. קיבוץ סיפורים שלה, שמתוכו לקוח הסיפור המתפרסם כאן, לקוח מתוך ספר העומד להתפרסם בקרוב בעברית בהוצאת הקיבוץ המאוחד.

דומים כלל וכלל... ומה שייך ויקטור לכאן...
איך בבית? העניינים כרגיל... אמא? אתה הרי יודע, אמרתי לו,
אמא תמיד חולה...

...ובאמת, אינני יודע למה נטפתי אליו, עם שם המשפחה
הכפול שלו. פשוט, באותו רגע שהוא הפגין בגאווה את הדרכון
החדש הקטן המגוהן, עם שם המשפחה דמוי הרכבת, לפתע
הבזיק בי: הוא יודע הכל!

אלי, איך ציפיתי לו! איך בציפניי משכתי משם — בצלצולי
טלפון, במכתבים, במברקים. שיגרתי אליו להוצאות הדרך את
מלוא הפרמיה שלי, אף שתמורת הכרטיס די היה בחלק
החמישי שלה. עד אתמול עוד לא הייתי בטוח שהם יניחו לו
לנסוע, שהרי במשך שלוש שנים ידעו להמציא סיבות מסיבות
שונות.

אין דבר, אין דבר, הכל כשורה, פשוט הייתי קצת עצבני.
לא ישנתי שני לילות, מן הבוקר התרוצצתי בשוק כדי להשיג
פירות, שיפצתי את המאורה שלי וכל הזמן רק חשבתי: הוא
כבר בחור מבוגר, מבוגר. הלא שלוש שנים לא התראינו.
ובאיזו גאווה של גור-כלבים הוא הראה לי את הדרכון עם
שם המשפחה הכפול, יקח אותי השד. איך נטפתי אליו ברוב
טפשותי, שוטה זקן ועלוב שכמוני!

אמנם כן, נבוכתי. אבל בעצם, מה עניין שם המשפחה הכפול
לכאן? אכן, זה נגע בבשר החי. במחשבותי, במשך שנים
רבות, ריחמתי על ויקטור, אבל מעולם לא עלה בדעתי לרחם
על עצמי. במלים אלה חשבתי: "ויקטור המסכן". ואילו עתה,
כאשר באמת ראוי היה לרחם על ויקטור — נבהלתי. לראשונה
הרגשתי מה פירושה של זיעה קרה.

... תהיה זו תמימות לחשוב שהילד יחיה את כל חייו בלי
לדעת את האמת. אין זה צודק כלפיו. יבוא זמן שניאלץ לספר
לו, להציב כל אחד מאיתנו במקומו, להבהיר את הסיטואציה
המוזרה הזאת, לא להותיר אבן מחומת הכזב שהוקמה למען
שלוותו. ומה אומר לו? אם יודמן לי אומר לו כך:

אתה רואה, בחור, כיזכנו לך — למענך, הייתי אומר לו.
למענך, שלושה אנשים מבוגרים שומרים על יחסים תקינים
בטלפון, מסכימים ביניהם על ענייני יומיום שונים, דנים על
האופי שלך ועל תוכניותך לעתיד — שלושה אנשים מבוגרים,
אשר כבר מזמן היו רוצים לשכוח זה את זה...

אתה מבין, בחור, הייתי אומר לו, יש להתחיל את הסיפור לא
ממך, אלא מזה שבמשך שמונה שנים לא היית כלל, ועם כל
שנה נוספת נמוגה והלכה התקווה, שתופיע אי-פעם. אמא היתה
תמיד אדם חולה-כליות, לחץ-דם גבוה וכיוצא בזה, ובעיקר
אותם איברים שנועדו לתכלית זו, נו, אתה כבר מבוגר, מבין
בעצמך... שמונה שנים...

כן, הייתי אומר לו, נכון, יחסינו, שלי ושל אמך, לא היו מן
המשופרים. זה לא בא בבת-אחת, כמובן, אבל את התקווה
ההולכת ודועכת שלנו טיפחנו כמו ילדה המוטלת על ערש-דווי.
אתה הרי מבין שדבר מעין זה מערער את היחסים בין הגבר
והאשה. כמובן, אני יודע שיש משפחות המתקיימות יפה מאוד
ללא ילדים, את פה מדובר במקרה שונה.

בקיצור, כאשר התקווה להופעתך דעכה לחלוטין, הפציע פתאום
השחר בשבילי. הרופאים שיכנעו אותנו כי המקרה שלנו הוא
אחד מאלף. ואז הרהרתי שילדי הוא ככל הנראה בר-מזל
לעילא, אם עלה בידו להיווצר ולהישרד כאשר דבר זה נמנע
מאלפים אחרים. ילדי יהיה בר-מזל, שהרי המזל כבר האיר לו
פנים. התחלתי לחכות לברואך.

חיכיתי לך כסירוף, בחור, הייתי אומר לו. כבר אז לא היית
עבורי גושון כבור מבשיל והולך, אלא בן-אדם של ממש,
אישיות, אשר כבר עשתה מעשה בכך, שבהיותה עדיין תא
זעיר, נצמדה לחיים, על הגבול של האין — ושרדה.

אתה יודע, בחורי, הייתי אומר לו — הכל השתנה אצלנו אז.
אמך נעשתה לפתע רכה מאד כלפיי. העצבנות האופיינית לה
נמוגה בתוך הציפייה המשותפת שלנו. הייתי אומר לעצמי:
משמע זו אמת שהאשה נעשית יותר רכה ועדינה בתקופה זו.
אתה בחור גדול, בני, הייתי אומר לו, מוטב שתמיד תפחד
מגילויי עדנה פתאומיים מצד אשה. עדנה כזאת — עדנת

נחשים היא.

איני שונא את אמך, הייתי אומר לו. פשוט, יש בינינו חשבון
ואין זה עניינך.

אכן, נכון שלא שכחתי ולא סלחתי לה מעולם, אבל לא על
הבגידה אני מדבר — כולנו בשר ודם, והכל עלול לקרות לו
לאדם... מה שלא סלחתי לה, הוא העדנה הזאת, המחושבת.
וגם בהמשך חיי לא סלחתי דבר כזה לנשים שפגשתי. וזו
הסיבה שנשארתי לבדי, הייתי אומר לו...

... כאשר לאמא? נו, אתה הרי יודע — אמא תמיד חולה,
ולפיכך תאריך ימים יותר מכולנו. זו גסות-רוח? — לא בהכרח.
אני לא גס-רוח, אלא ביקורתי. אני אוהב את אמא, היא גידלה
אותי... אבל אני מעריך את המציאות באופן אובייקטיבי. מי
שבאמת קרס לאחרונה — זה ויקטור. דומה שכתבתי לך שלפני
חצי-שנה הוא חטף אינפארקט קטן. מה? אני לא מתבטא
בעדינות הראויה? הנח לזה, אבא, אני מחמיר וקורא לדברים
בשם, אין זו גסות. ביקשת שאספר איך בבית, ואני מספר.

ובכן כאשר לוויקטור... אחרי האינפארקט הזה הוא הזדקן,
וכמו התעייף מן הכל בבת-אחת. הוא אדם מהוגן ביותר, אתה
הלא יודע שתמיד הסתדרתי אתו מצוין. אבל בזמן האחרון הוא
נעשה קודר, רגזן... כמה פעמים היו לנו אפילו היתקלויות...
אז מה אם הוא חולה? — זו לא סיבה לצרות.

לפני כמה ימים, למשל, ישבנו במטבח, אכלנו ארוחת-בוקר.
איני זוכר באיזה הקשר אמרתי לאמא: איזה מין שם בחרתם
לי, את ואבא — פיליפ! המחנכת בכיתה כבר התחכמה על
חשבון זה יותר מפעם אחת. לא השכלתם לתת לי שם נורמלי
כמו סאשה או דימה?

על זה אומרת לי אמא, די בשלווה, שלעומת זאת, בכל כיתה
יש לפחות חמישה דימה וסאשה, ואילו אני יחיד ומיוחד בכל
בית-הספר...

הוי, אבא, בבקשה ממך, שים לב לדרך שבה אתה נוסע,
אמרתי לו, מה אתה לוטש בי עיניים כל רגע! אם כך, אני
אומר לה, אם כך, הייתם צריכים לננות אותי אוסטיאוכונדרוז,
ואז הייתי יחיד ומיוחד על פני כל כדור הארץ. לא רע, מה?
אילו כך, אמרתי להם, היה לכם אוסטיאוכונדרוז גיאודגייז'ין?
קריוקוב'וודבין'נסקי... העניין הוא, שאמא המציאה לעצמה
מין חולי חדש ומלבב שנקרא אוסטיאוכונדרוז, וכל הזמן אתה
רק שומע: אוסטיאוכונדרוז פה, אוסטיאוכונדרוז שם, כמו איזה
מין שם חיבה משפחתי. אתה הרי יודע, שכשאמא מתלהבת
מאיזו מחלה חדשה היא עושה זאת בהתפעמות ובמסירות-נפש.

לא, חלילה לך לחשוב כך, אמרתי לו, אני מרחם על אמא,
אבל יותר מכולם היא בעצמה מרחמת על עצמה. טוב, טוב,
תן לי לגמור לספר ואחר-כך תאמר מה שתרצה על השתתפות
בצער וכר וכר.

מיד אחרי שהתבדחתי על השם, התעורר ויקטור פתאום והלם
באגרופו על השולחן, בלי כל סיבה נראית לעין. אחר-כך התחיל
לקשקש כל מיני קשקושים על כיבוד-אם, על הכרת-תודה,
והכל בלי שום קשר לנושא הנדון, בעיקר לא בתחום שהוא
מתמצא בו; כמו איזה מין מוסר-השכל חינוכי לקוח מסרט
טלוויזיוני גרוע. ממש הוכיחתי בתדהמה. ואלו מלים התעופפו
שם — אנחנו מאכילים ומלבישים אותך, ואתה... ממש מתועב.
נכון, אבא? ומה גם, שאתה שולח בשבילי סכום כסף הגון.
מובן שהתקוממתי, ואת הכריך הנגוס שלי תחבתי היישר מתחת
לאפו בצורה הפגנתית... דרך אגב, נסעתי משם מבלי שהשלמנו.
ויקטור קצת התייסר, אפילו התחנף אליי קצת ביום האחרון
וניסה ליישר את ההדורים. אבל זה לא עזר לו, מפני שאני
אדם מחמיר וקשוח.

בחיך, אבא, אל תבלבל את המוח! מרוע אני צריך לסכול
אי-צדק? האם רק מפני שהאיש הגריל לעצמו אינפארקט? טוב,
בסדר, לא הייתי צריך לומר "הגריל" אמרתי לו. ויקטור עם
הכרס שלו והקרחת — אף אחד לא מבקש ממנו שיתהולל.
אתה — זה משהו אחר; תמיר כמו איזה אמריקני, כחוש,
מתוח, ממש פצצה; רעמת שיכה, קמטים עמוקים חורשים את
המצח. כשאני מביט בכך, אני חושב בגאווה על דמותי בגיל

מאה... לא התכוונתי לומר: בגיל מבוגר... דרך אגב, אבא, מה קורה אצלך במישור האישי? אין חדש? טוב, תסלח לי... העיקר — שים לב לדרך, אני מתכוון לחיות עוד שנים רבות...

... לכן אני לכדי, בני...

ככל זאת, יש אשה אחת, אני תמיד זוכר אותה בעדנה רוויית כבוד של איש זר.

אפילו את שמה לא ידעתי. בכלל לא ידעתי עליה דבר. רק בלילה ראיתי, כאשר היתה מדליקה את המנורה כדי להניק את תינוקה.

אתה, כמובן, אינך זוכר את דירתנו הישנה. דירה קטנה של שני חדרים, כמו שבנו לפני שלושים שנה. את הבתים בנו אז צפוף, דחוקים אחד אל השני. החלון שלנו וזה שבדירת האשה פשוט הביטו זה אל זה.

בזמנים ההם מניתי את הימים שנותרו להולדתך. אתה הרי יודע, אני אוהב לעבוד בלילות. — משהו חריף, חפיסת סיגריות, לוח שרטוט ומחברת לעשיית חישובים — אכן, יש ערבים שבעבודה אני חש עצמי מאושר. ובאותם חודשים, בחורי, ההצלחה האירה לי פנים, ככל, בצורה יוצאת מהכלל, לרגעים האמנתי שאני באמת מסוגל למשהו מיוחד...

סמוך לשעת חצות, הואר החלון שממול באור שקט. לא היה עליו וילון, ואני ראיתי אשה ששערה חלק, לבושה כותונת, נעה באיטיות מנוממת בחדר, כמו דג באקוואריום.

לפעמים, אחרי שהיניקה את תינוקה, היתה משכיבה אותו מיד בעגלת התינוקות ומכבה את האור. אבל לעיתים היתה מרדימה אותו שעה ארוכה, נעה עמו כסהרורית בחדר. מעולם לא ראיתי מישהו אחר באותו חלון. האשה היתה תמיד לבדה, היא והתינוק.

תחילה חשבתי כי מזור שבציפות מגורים כזאת לא עלה על דעתה לתלות וילונות. הרי כל החדר, עם מיטת הברזל העלובה, היה חשוף מקיר אל קיר. אחר-כך הבנתי: דעתה לא היתה נתונה לזה. כאשר מדי לילה את מתעוררת מהבכי הרעב של תינוק, קורעת במאמץ את ראשך הכבד מן הכר, וגופך כמו עופרת ובה כעת — כמו צמר-גפן, וכשזה חוזר על עצמו מדי-לילה במשך חודשים רבים — את הופכת אדישה לגמרי, ומה שרואים או לא רואים השכנים דרך החלון מעניין אותך כמו השלג דאשתקד, ואם הם אכן רואים משהו, את חושבת, אז שיילכו לכל הרוחות.

הבנתי את זה כעבור חודשיים-שלושה, כאשר אתה נולדת והחלונות שלנו הוארו כמעט באותה שעה לקראת מפקד כל הקיניקים. אלא שאותה שעה, בהבדל ממנה, לא נהנית מברכת שדיים שופעי חלב, ולפיכך הייתי נגרר, תוך היתקלות במפתני הרלתות, נאנק מרוב עייפות, אל המטבח, כדי לחמם את הבקבוק. אבל כל זה היה מאוחר יותר, הייתי אומר לו, אחרי אותו צלצול טלפון.

היום שבו נולדת, כאשר ציפייתי באה אל קצה... טוב, לא כדאי להתמוגג, אבל פטור בלא כלום אי-אפשר, הייתי אומר לו. אתה מבין, אותו יום מלאו לי ארבעים. בשביל גבר, זה לא ענין של מה-בכך. הייתי בן-ארבעים, במקצוע שלי — הייתי משהו, והנה עכשיו נולד לי בן.

עד היום אני זוכר את קולה של האשה במודיעין של בית-היולדות, קול מזמר בעל הטעמה אוקראינית "ב-ן יש לך..."

כן, בחור, הייתי אומר לו, אין צורך להתגרות בגורל — חוויית את הרגע ההוא. במשך יומיים מלאים לאחר מכן עוד היה לי בן. היה לי בן, בחורי, שני ימים מלאים. לכן הזה שלי הספקתי לקנות כל מה שדרוש לו לחיים מאושרים — חיתולים מכל המינים, עגלת תינוקות יפהפיה בצבע גלי הים.

ואחר-כך קיבלתי צלצול טלפון... בערב הקודם הלכתי לישון מאוחר — עד שעה אחת הדבקתי טפטים בחדר שנועד לך. כל הלילה חלמתי על הפינוי שלנו לטאשקנט, על אמא ועל שווקים שחורים לוחטים מן השמש. אמא נואתה עירנית להפליא ושבעה. כל הלילה בחלום התגלגלה, כמו סחרחרת, לידות קשה, עכורה, מעיקה על הלב. בשבע וחצי העיר אותי

צלצול. גיאורגי? שאל קול אשה חפוז וקטוע, אתה יודע שהילד שאשתך ילדה הוא לא שלך? זה היה המשכו של החלום הרע. את טעית במספר, אמרתי.

לא טעיתי, לא טעיתי! הזדעקה. המלים יצאו מגרונה כמו צרורות קטועים. דומה כי בכתה — אָלִי, על מה אתה חושב?! אינך יודע לספור? אחרי בילוי במקום מרפא, אשה יולדת לאחר שמונה חודשי היריון, ילד במשקל ארבעה קילוגרם, והבעל כמו שוטה ומוכה בסנוורים, מהלך שמח וטוב-לב! איזה מקום מרפא? שאלתי, משפשף בכף-היד את הלב שקפא — מה את מקשקשת?

מה זה חשוב היכן? נו, אותו מסע-סיום, לקיב או למינסק, אני יודעת? האם יש הבדל... היא בכתה.

מי את בכלל? שאלתי. שאלתי, אף כי כבר לא היה איכפת לי מי האשה, שכן לפתע, בבת-אחת, הבנתי סופית, בחורי, שהכל אמת.

הלא אני אשתו של ויקטור! איזה ויקטור? שאלתי. קולי נשמע באזניי רגוע מאוד, קפוא וחסר רגישות.

האם אתה דובר מתוך שינה, או מה?!? צעקה האשה. האם תפסת מה אמרתי לך? האם אתה מבין מה התרחש בחיינו?! היינו אצלכם בשנה שעברה. אינך זוכר? ביום ההולדת! אינני זוכר דבר, אמרתי.

באנו יחד עם הטארוסקיציים!

אינני זוכר דבר, חזרתי בשקט. אתה מבין, בחור, מי בא יחד עם הטארוסקיציים, מתי באו ולשם מה — כל ההבלים האלה כבר לא עניינו אותי. העיקר היה שנטלו ממני את בני.

מה אתה שותק?! צעקה האשה — האלו! אתה חש ברע? אתה שומע אותי? אני אשתו של ויקטור. שלשום נטש אותי והלך. אמר שהוא אוהב את אשתך. עלינו למנוע זאת, אתה שומע?! עליך לעשות משהו. הרי אתה גבר!

היא התייפחה והוסיפה בקול שקט יותר — אבל אל תכה אותה, שכן היא תאכד את החלב.

הסולידריות הארורה של הנשים, אפילו כסיטואציה כזאת — עברה המחשבה במוחי.

למה חתרה, מה ביקשה להשיג האשה הזאת, שניסתה להרוס משפחה אחרת, כשהיא עצמה ניצבת על חורבות משפחתה שלה? אבל מה יכול להיות כושר השיפוט של אשה מטורפת מרוב צער...

הורדתי את השפופרת. אחר-כך, במשך כל היום, דימיתי שכשארים אותה שוב — יתפרץ ויפכה מתוכה בכי קטוע.

ארזתי את מזוודתי. במקצוע שלי ועם הראש שעל כתפיי יכולתי להסתדר בכל מקום, ויכולתי לנסוע לכל מקום שארצה, ככל שארחיק — מוטב. במצפון נקי יכול הייתי, כמו שאומרים, לפתוח דף חדש בחיי. היתה לי כוונה לעשות כן. הייתי בן ארבעים, הייתי טוב במקצוע שלי, והייתי בודד וחופשי, בודד וחופשי. וזה לא מעט, לא כן? אין צורך להתעמק יותר מדי ברגשותי, הייתי אומר לו. כאמת לא צריך לפשפש בחוויותי מאז. מה קרה בסך הכל — מישהו בגד במישהו, יותר נכון אולי, התמיד לבגוד זמן רב ובמחושב. בחיים קורים דברים גרועים מזה, בחור, החיים — עסק נוראי.

מה שנותר לעשות — להוציא אותה מבית-היולדות וגם את התינוק. הלא היא היתה בודדה במוסקבה, ולהתרוצץ בעיר בחיפוש אחרי ויקטור המפורסם, כדי שיאסוף אליו את נכסיו... לא, מזה — אנא תפטרו אותי... דעתי לא היתה נתונה לאותו ויקטור. איך שלא יהיה, חיינו יחד אני ואמך, כמעט תשע שנים, אין זה דבר של מה-בכך. האם אפשר להסתפק בפתק על השולחן? מילדותי הורגלתי להבהיר יחסים פנים-אל-פנים. זה היה עשוי להיראות מוזר, לנסוע בלי לדבר. לומר את האמת, לא היתה לי כוונה להיכנס לפרטי הסיפור: היכן נפגשו, מתי וכמה פעמים — שיילכו להם לכל הרוחות.

אבל שאלה אחת הייתי שואל אותה. הייתי שואל אם לא קשה היה לה לשאת ברחמה עובר של גבר אחד, ולהתחבק עם גבר אחר. קשה בוודאי, הייתי אומר, לדבר בעדנה על "הקטן

פנים-אל-פנים, כשהיית בן שבוע. לא עברה שעה עד שהתחלת לצרוח, לתבוע את שדי אמך. התרתי את חיתוליך. כיווצת אל בטנך זוג רגליים אדומות, עקומות, אגרופיך הקטנים רטטו ואתה צרחת מרעב. מה יכולתי לעשות בשעה שתיים-עשרה בלילה?! החנויות שבהן ניתן היה להשיג את תמיסות החלב לתינוקות היו נפתחות בשמונה. לא היית מת ברעב עד לאותה שעה, אבל בוודאי שעד הכוקר היית מוציא לי את הנשמה בצריחתך הנוראה.

התהלכתי בחדר, מחזיק אותך בזרועותיי, מנסה לנער אותך בקצב, וקרוב לפרוץ ביללה מתוך המודעות לחוסר התועלת שבי. והנה, בשעה זו הואר החלון שממול. כבר ידעתי כי האשה מדליקה את האור להנקה של חצות. אותו ליל חשוך, נדמה לי האור האפל של מנורת השולחן כזוהר רקיע מתפרץ. קיבלתי החלטה. הינחתי אותך צורח במיטה, ירדתי למטה במרוצה, חציתי את החצר החשוכה, ועליתי לקומה השלישית. לחצתי על כפתור הפעמון.

מי שם? שאל מעבר לדלת קול נשי רדום. פתחי, אנא, אני מתחנן, קצת חלב! — הזדעקתי בדברים חסרי טעם, מנסה לעצור בעד נשימתי הקולנית.

היא פתחה מיד את הדלת. עד היום איני יכול להבין כיצד לא חששה אשה בודדת לפתוח את דלתה בלילה, בתשובה לקריאות אוויליות של אדם זר. אבל היא פתחה ושאלה מתוך נכונות: מה קרה?

כך היא עמדה, כפי שהייתי רגיל לראותה בחלון — בכוננות לילה, סתורת שיער, לא כל-כך צעירה, עם חותם של עייפות כרונית על פניה.

מה קרה לך? ילד... אמרתי ברטט טפשי בקולי, זוכר כל הזמן שאתה שוכב שם, יחידי, זעיר, צורח, חף מכל חטא, תולעת קטנה. ילד... בן שבוע... אמא בבית-חולים... מצב של חוסר מוצא... אני מתחנן...

הבא אותו לכאן, אמרה האשה בשלווה, החלב אצלי אינו שופע אבל לאפרוח שלך יספיק. חזרתי, חטפתי אותך אדום מצווחות, עטפתי אותך בשמיכה, חציתי את החצר האפלה ועליתי בריצה לקומה השלישית. האשה עמדה בדלת באותה כותונת, אפילו לא עטפה את כתפיה בחלוק, נטלה אותך ואמרה:

ראו נא את הפעמון הזה, הרעשן; את כל האגף הערת. היא ישבה על המיטה ובלי כל מבוכה מנוכחותו של גבר זר, חלצה מתוך הגלאי העמוק של כותונתה שד מחורץ ורידים כחולים. אתה תפסת בחמדנות את הדרד והתלעלעת, פרצת בשיעול, מותח את צוואר האפרוח הדק שלך.

אריה, קראה וסטרה באצבע על לחייך, ממחוזות הרעב הגעת! חטפת שוב את השד והתחלת למצוץ ולבלוע בקולניות. לבסוף בלעתי גם אני את רוקי והחלקתי על ברכיי בידיים מיוזעות. את הצלת אותנו.

שלנו...", קשה, קשה מאוד לחייך כאשר הגבר נוגע בכרס הגדולה, היקרה לו, על מנת להבחין בתנועות של התינוק הזר. בקיצור, ביום המיועד, ארזתי בחכילה את החפצים הדרושים לתינוק, מסודרים כהלכה, והלכתי אל בית-היולדות. דרך אגב, אפילו פרחים לקחתי. מה שלא יהיה, חשבתי, הפרחים מגיעים לה. בכל זאת התייסרה, ילדה יצור אנושי — שלי, לא שלי — מה הבדל, הכאב אותו כאב.

המתנתי באולם שאליו היו מביאים את היולדות אחת אחת, עם הצרורות המתוחרים הצבועים בגוונים עדינים. ישבתי עם זר הציפורנים שבידי, והמתנתי שיוציאוה.

הייתי עייף מהכל, עייף עד בלי די. מן הריקנות השחורה שהמירות חרכה בקרבי. כמו חלל בתוך חלל. ישבתי והקשבתי באדישות ליללות שהשמיעו התינוקות, כשהלבישו אותם מעבר לדלת. מה לי ולילדים האלה, כאשר בני שלי לא קיים בעולם? לבסוף הוציאוה. היא נראתה מיוסרת, צהובה בגון השעורה, כחוושה, אפילו בר-מינן יפה ממנה, כמאמר הבריות. לבי התכווץ לפתע. האלוהים לבדו יודע מה היו מחשבותיה באולם היולדות, כשהסתכלה על תינוקה. דומה שלא היה לה קל — שהרי אינה דומה נשיאתו בכרסה, כאלמוני, להצצה אל פניו: הנה הוא מוטל בחיתוליו, נושם, מוצץ, איש קטן, כעבור זמן קצר או ארוך הוא יפתח את פיו וישאל משהו.

דומה שהפרצוף שלי העיד עליי, שכן במשך כל זמן הנסיעה במונית שאלה אמך בחרדה: "מה אתך? קרה משהו?" אך כשראתה בפרוודור את מזוודתי הבינה את הכל: התכווצה, ראשה נדחק אל הכתפיים, הפכה פעוטה וגוצה.

הנחתי את הצרור במיטה, התינוק החל לנוע בצורה משעשעת, התעטש פעמיים כמו מבוגר... את האף אי-אפשר היה לראות כלל — שני חורים קטנים.

מלא חשיבות, אמרתי, כמו מנהל. בוודאי דומה לוויקטור. אני נשבעת לך! הצטעקה בקול עלוב וצורמני, אני נשבעת שאלה דברי רכילות! זה שקר! אני נשבעת שהוא שלך! על-פי ההתעוותות שלה, על-פי הצעקות, כמו של ציפור שנער מולק את ראשה, שוכנעת סופית שהכל אמת. וגם זאת: היא קירבה את גופה הכחוש אל המיטה — לסוכך כביכול על האפרוח שלה, כאלו עלול הייתי להסב לו איזשהו נזק.

התעוררו בי רחמים עליהם — עליה וגם על התינוק הזר הזה. הלא היו בודדים שניהם בכל העולם, חסרי-ישע; הם היו שייכים זה לזה כמו שהגלעין שייך לשויף, והיתה ככך אמת אדירה של החיים, וכל השאר, לרבות רגשותיי, לא היה אלא הבלים והבל.

ואז אבר לי החשק לבקש הסברים ולהציג שאלות. המראה שלה היה כה מיוסר והרוזן הנורא — עם מי עליי לבוא חשבון, את מי להעלות לגרדום? מה התחולל שם בנשמתה, במצפונה, שבגללו אכלה את עצמה בתוך שבוע אחד? רק האל יודע...

אחרי-כך הילד פרץ בככי והמשיך לייבב זמן רב, וצריך היה להאכילו; אחרי-כך הרטיב וליכלך כמות אדירה של חיתולים וצריך היה לכבסם ומיד לגהצם — אותה קתרת המצויה בבית שיש בו תינוק בן-שבוע, אשר בנוסף לכך אינו מפסיק לייבב.

הבינותי שעליי להישאר ליומיים-שלושה, כדי לעזור לה להתעשת ולהסתדר, שכן היא היתה נבוכה לגמרי, וכעבר שעה כבר כשלו רגליה. מדי-פעם, כשהתינוק היה מוציא את נשמתו ביללה חסרת מעצור, היתה פורצת בככי.

לקראת הערב התברר שיש לה חום גבוה וכאבים בחזה. בערב החלה ללהג ללא קשר ולבכות בקול דקיק.

הזמנתי עזרה ראשונה. רופאה בריאתי-כשר ורחמנית בדקה אותה והורתה להעבירה לבית-חולים. אמך נעה והיטלטלה כמיטתה, תפסה את הרופאה בשולי חלוקה והתחננה להישאר, וזו דיברה על לכה: מה אתך, חמודה, אין צורך לפחד ולהצטער, הלא את משאירה את התינוק עם אביו, לא עם איזה דוד זר.

כאשר תמכו בה תחת הזרוע והוציאוה אל המכוננית, הפנתה את ראשה וזרקה בי מבט כה רדוף ומיוסר, עד כי אני הדפתי ברגלי את המזוודה תחת השולחן, והיא ראתה זאת.

כן, בחורי, הייתי שח לו — כך נשארנו אני ואתה,

אין דבר, היא הפטירה, מתכוננת כך, יעברו שבועיים ואתה תוכל לסכול ביתר קלות את בכיו וצריחותיו. ומה עם האם? דלקת השדדים, לפני שלוש שעות לקחו אותה לבית-חולים. אה! מלמלה מנוממת, עיניה הולכות ונעצמות, אין דבר, הכל יסתדר... הכל יסתדר אצלכם...

היא היניקה אותך בעיניים עצומות, מתנדנדת קמעה, לוחצת בבוהנה על החזה מעל לאפך. התינוק שלה ישן בשקט בעגלתו ליד הקיר. היא לא ידעה ששום דבר לא יסתדר אצלנו, שום דבר...

האור הצהבהב של מנורת השולחן האיר רפות ועיגל את כתפה, את השד ואת הכיפוף של המרפק שעליו הניחת בנוחיות את ראשה. וזה היה יפה ומרטיט וקדוש. כמו בצירורים של רמבראנט הזקן. כמו מכושף עקבתי אחרי הידיים הדקות, העצבניות, ובגרונני... מה אומר, אתה עוד צעיר מדי, הייתי אומר לו, לא תבין דבר... אתה צעיר ושוטה, כיאה לגיל-ההתבגרות שלך.

...סוף-סוף שיחררת את השד, כשאתה מבליט בתוך כך בדרך מצחיקה את השפה התחתונה הזעירה שלך. מזווית הפה ניגרה על פני הלחי מחרוזת חלבית. המצח היה מבריק מזיעה. ישנת. ככה זה, אמרה האשה, זה כל מה שדרוש בשביל האושר. כן, אמרתי, בעוד שש-עשרה שנה יהיה הרבה יותר מסובך להבטיח לו את האושר.

זרקנו מבטים איש לעבר רעותו. ואיך קרה שידעת עלי, שאלה פתאום, איך ידעת שאני מיניקה? אני רואה אותך בחלון מדי-ערב, אמרתי, שולחן הכתיבה שלי ניצב מול חלונך.

כן... היא הצטחקה. היה עלי לתלות וילונות, אבל היד אינה משגת. בקרוב אני עוקרת מפה, הוסיפה. חברתי שנסעה הניחה לי לגור כאן שלושה חודשים. אתה יודע מה? הציעה, השאר את הבחור שלך אצלי עד הבוקר. הרי בערך בשעה שש הוא שוב יבקש לזלול. אני אשכיב אותו פה לידי.

מתקבל על הדעת, הסכמתי. אני אסיר-תודה לך כעד הכל. איני יודע כיצד להודות לך.

אין צורך, הצטחקה. גם אני הוקל לי אחרי שראיתי אבא טוב. מסתבר שיש גם כאלה...

שבתי הביתה, ישבתי ליד שולחן הכתיבה והתכוונתי להמתין לבוקר. האור בחלון שממול כבה, אך אני לא יכולתי לאלץ את עצמי לשכב ולהירדם. הייתי פוסע על פני החדר, על פני העגלה הריקה שלך. לא יכולתי להתעשת מכל הדברים שירדו עלי לפתע. המיטה הריקה הזדקרה מול עיניי, ואני, גבר בריא וחזק, דישרשתי ליד המיטה הריקה שלך כשעה וחצי, ולא יכולתי עוד להתאפק.

חציתי שוב את החצר האפלה ונחפזתי אל הקומה השלישית. שוב צלצלתי כדלת. בפעם הזאת היא לא פתחה במשך שעה ארוכה, ואני גירפתי את עצמי ככל הגידופים שידעתי, אבל המשכתי ללחוץ על כפתור הפעמון. לבסוף פתחה.

למען השם, סלחי לי שאני מענה אותך, אמרתי בחיפזון ובאשמה, את יודעת, מוטב שבכל זאת אקח את הילד. איכשהו איני יכול למצוא לעצמי מקום מול המיטה הריקה הזאת... מוטב שאביא אותו אלייך בשש בבוקר.

אני מבינה אותך, היא אמרה ללא כל רוגז. שב, המתן קצת, עד שאסנן חלב לבקבוק. בבית תוכל ולהאכילו עם מוצץ...

...הנה כי כן, ילד זר, השבתיך אל מקומך החוקי בביתי ונשמתי לרווחה. אתה ישנת, לפניך היתה, כמו קודם, הבעת פנים של מנהל, אבל הם לא הביעו רוגז, אלא חשיבות שבהשלמה. רכנתי אליך ובמשך זמן רב סקרתי את המצח הבולט ואת העפעפיים הסגורים. אחרי-כך נגעתי קלות באצבע על אפך הכובתי, הנוצץ. לפתע רטטה זווית אפך וחיוך מבודח עלה על שפתיך. על אילו מלאכים חלמת באותו ליל חרדות בכיתנו? אותה שעה התעורר בי צער גדול על שאין אתה בני, שכן מצאת חן בעיניי. אבל בעצם, האם מעט ילדים זרים בעלי לחיים תפוחות וחוטמים דמויי כפתור נקרו לנו בחיים? לא, אתה היית בן של זרים, מה שהוטל עליי זה להשגיח על הילד הזר הזה, עד שתשוב מבית-החולים אמו, אשתי לשעבר...

בבוקר רצתי לחנות וקניתי אבקות חלב, ובשבילי קניתי נקניק ותפודים — כדי שלא אצטרך לצאת מן הבית. בשוכי צילצלתי לעבודה וביקשתי חופשה לשבועיים. קיריל סאניץ' אישר לי את החופשה על חשבונני. הוא תמיד התיחס אליי טוב.

העיקר, גיאורגי, אל תתרגש, שאם לא כן החלב יאכר. ופרץ בצחוק להלצתו הטפשית.

ובכן, בחור, בישלתי לך זלילה למשך כל היום, האכלתי אותך לשובע, כדי שתישן טוב ולא תבלבל לי את הראש כשאני מכבס לך את החיתולים ועוסק במשק הבית. וכך חיינו בשלום עד לארוחת-הצהריים, כאשר הופיעה, כרעם, אחות הילדים, קולנית ומרבה המולה.

ובכן כך, היא פתחה מן המפתן, מנגבת במרץ את נעליה בסמרטוט שעל-יד הדלת — שלום, אבא, ברכותיי לך לכבוד הבן, או הבת?

ילד, גמגמתי, נבוך מן ההתפרצות שלה. מצוין! היא שחה ועברה כרוח לחדר-האמבטיה, שם פתחה עד תום את שני הברזים, ותוך כדי רחיצת ידיה השמיעה בדיבור מהיר: — את החיתולים להשרות כדלי עם תמיסת מנגן ואחר-כך להדיח, וזה הכל! אחרת לא תצא מזה!

מחדר-האמבטיה פרצה לחדרך, בלי שתשתק לרגע: כמים אתה משקה אותו? זה טוב! האם הוא מרבה להרטיב? אריהו רגזנים אנתנו! הראה נא לדודה, נו התהפך נא! הנה כך! מצוין. את הטבור אתה מורח במשחה? טוב. איזה קול מצלצל יש לו! נו, ועתה הבה נתגלגל על הבטן...

פתאום נשתתקה ורכנה עליך. הוציאה משקפיים מכיס החלוק והרכיבה אותם. המשיכה לבדוק איזה פצעון מוגלתי על הגב האדום המקומט.

משהו לא בסדר? נדרכת. ועוד איך! מילמלה. הנה עוד אחד, תחת בית-השחי... וגם מאחורי האוזן... כל אלה דומים מאוד לאינפקציה של סטפילוקוקים. והיכן האם?

בבית-החולים, עניתי בקול דאוג. האם זה מסוכן? כן, השיבה נמרצות. אבל אתה, אבא, אל תיתפס לבהלה. אנחנו נאשפו את התינוק ובבית-החולים הוא יקבל כמה זריקות אנטיביוטיות.

היתה זו כביכול הקלה גדולה בשבילי — למסור אותך לאחריותו של בית-החולים ולאחריות הממלכתית. אבל מה אומר ומה אדבר — לא חשתי אותה, את ההקלה הזאת. לבית-החולים? שאלתי, לכדו?

לבדו, לבדו, אישרה האחות במרץ, אתה רוצה שגם אותך יכניסו לשם? הוואל נא לקחת את עצמך בידיים! אתה הלא גבר. איך נפלו פניך! עוד מעט יבדוק הרופא שלנו את התינוק ואחר-כך נידע בבירור כמה מדובר.

היא התעופפה מן הדירה ואני חיתלתי אותך, התישכתי ליד המיטה והתחלתי מתכונן כך. התחלתי לדמותך, הפעוט, על מיטת בית-חולים גדולה, כאשר מחט גדולה של מזרק נתקעת בישבנך הזעיר, ואתך צורה תוך כדי כך צריחות מעוררות חמלה, בלי להביין את פשר הכאב וטעמו.

הרופאה האזורית שלנו התברכה, למרבה המזל, כאישיות שקטה יותר. היא בדקה אותך, השתהתה מעט, שאלה על האם, ולבסוף אמרה:

כרופאה אזורית, עליי לעמוד על-כך שיאשפזו אותו. אבל בתור אם לשלושה ילדים וסכתא לחמישה נכדים, אני מיעצת לך מאוד להתנגד לכך ולהשאיר את הילד אצלך. אני ארשום לך אנטיביוטיקה והאחות שלנו תבוא אליך להזריק זריקות, ארבע פעמים ביום. היא עושה את הזריקות מצוין. יהיה עליך לשלם לה, שכן אין זה מחובתה, אבל היא תעשה זאת ברצון. נקווה שהתוצאה תהיה טובה. ומשום מה הוסיפה: כמוכן שאצלנו התברואה הטובה ביותר בעולם, אבל הורה אמיתי, הוא ככל זאת הורה אמיתי. אתה מכין אותי?

הם כולם כמו נדברו לשכנע אותי שיש לי אליך קשר בלתי אמצעי לעילא. אבל יותר מכולם שכנעת אותי אתה עצמך: בפין הצרחני הרעב, בידך הקטנה הטופחת על זרועי כאשר האכלתי אותך, בכמות האדירה של חיתולים רטובים שאותם הייתי צריך לכבס ולגהץ במשך היום...

זה טוב לגבר, להטיל עליה בבת-אחת את כל המשא הכבד הזה, של כיבוס החיתולים, הבישול, בנוסף לכל שאר הדאגות העליזות המלוות גידולם של תינוקות. טילפנתי אל קיריל סאניץ' והוצאתי ממנו בתחוננים עוד שבוע חופשה על חשבונני, וכאשר עבר השבוע, ואתם התחלתם אט-אט להתרגל איש אל רעותו, יצאתי לעבודה. אבל כיום הראשון שוטטתי מדוכן לדוכן, מוללתי בידי את הסיגריות ודימיתי בעיני רוחי את מעשיך באותו רגע – האם אתה ישן בליווי המלמולים הגרוניים שלך, או אולי אתה מוצץ מן הבקבוק, לוטש בתוך כך את עיניך הכהות התכולות. עם ערב נחפזתי הביתה, משוכנע שאני ממחר כדי לעזור לאמך לכבס את חיתוליך. כיוצתי לעצמי: נחפזתי לפגישה עמך. הייתי מתחיל לדבר אתך כבר ביציאה מן הרכבת התחתית.

אני בא, אני בא, פועט שלי, מילמלתי, אני רץ... הנה אני כבר על המדרגות... הנה אני מוציא את המפתחות... כאשר מלאו לך חודשיים אמרתי לעצמי: מספיק ודי. עשית כל מה שנדרש ממך. אל תהיה סמרטוט. אתה יודע שאין בכוחך לסלוח לה אותה עדנה ארוכה, אותו כוב מתפתל. בין כה וכה ידיך מעולם לא ילטפו את כתפיה, את שדיה. לפיכך – קח את המזוודה ותרגיש סוף-סוף בן-חורין. כך, בחורי, עודדתי את עצמי כל הבוקר. התקלחתי, התגלחתי וכיבסתי כפעם האחרונה את החיתולים המטונפים שהצטברו במשך הלילה. מה יש, חשבתי, מעתה תצטרך לעשות כל זאת בעצמה, כמו שעושות אלפי נשים אחרות. ארוזתי לבנים וכותנות במזוודה. אתה ישנת, ואמך היתה ישובה בכורסה, גבה אליו וכתפיה מורמות במאומץ, כאלו ציפתה למהלומה מאחור.

היא שתקה, שתקה בעקשנות ובהכנעה. ואני – לא התכוונתי לזיום דין ודברים והסברים ביום עזיבתי. מה יש פה להסביר, בחור, כשהכל כבר ברור ואני כבר מזמן מעבר לכאב. עתה, שום דבר לא קשר אותי אל הבית הזה. שום דבר, לבד מן המיטה שלך. אבל במה שנוגע לך – איש אחר היה עלול לתבוע את זכויותיו עליך בכל רגע. הכל היה ברור, איפוא. בעת אריזת המזוודה התעוררת, ואני נכנסתי כדי להיפרד ממך, וגם כדי להתגבר על הפחד המדכדך שקינן בלבי. שכבת במיטה, רדום עדיין, חם, ולטשת בי את עיניך כמו מתכוון לנזוף בי על משהו. הנחתי תחתך חיתול יבש, אחזתי בידי זמן-מה עֶקֶב מְשִׁי בְּעֵטָן, רכנתי אליך וציציתי בלשוני. ופה קרה דבר שלא ייאמן: אתה חייכת אליי בבת-צחוק רחבה, חסרת-שיניים ומפעימה. אתה חייכת לראשונה במודע, דווקא אליי, והוכחת שמעתה נהפכת בשבילך, מיישות משרתת לייצור חי, חשוב וסימפטי עבורך. נטול-מחשבה קטן, אתה, כמו הרגשת, שאני מתכוון לנטוש אותך, והצגת את הקלף הראשי היחיד שלך.

משכתי בחוזקה את הדלת ונכנסתי למטבח. שם, כדי לא לפצוח בלילה כואבת, ניפצתי לרצפה שלוש צלחות בזו אחר זו. ארוך אתה, אמרתי לעצמי, לעזאזל הכל, מדוע אני צריך לעזוב את ילדי?! אדרבא, שיעזו משהו לומר לי שזה לא הילד שלי! של מי, אם לא שלי! אני ארסק את העצמות למי שייכנס לכאן ויתבע את ילדי! ומה גם שאין רואים באופק משהו אחר מלבדי שהילד הזה נתון לו! אחר-כך שבתי לחדרי, פתחתי את המזוודה והתחלתי לתלות את חולצותיי בארון. וכל הזמן הזה הוסיפה אמך לשבת בכורסה, דמומה, בגבה אליו, והגב הזה דיבר אליי רבות. וכאשר לזה, שלא ראיתו באופק... ובכן, בחורי, מסתבר שבמשך כל הזמן הזה הוא היה על ידינו. היה רץ אל בית-החולים, לאמך, התענה והתייסר... אבל זה נודע לי יותר מאוחר, הרבה יותר מאוחר...

מה שלום נזנקה? בספטמבר מלאו לנונקה אחת-עשרה. היא בסדר. משעשעת. רק טפשה לא קטנה. העיסוק האהוב עליה – כתביעת לאופנה. אינה קוראת ואינה יודעת כלום. אבל מה – עסקנית ציבור: "קֶן-הכיתה". אבל מטומטמת לעילא! זה לא כבר התפרצה למטבח, לוטשת עיניים, צועקת להורים:

לאחר מכן הגיעו ימים רעים, בחור, הגוף הקטן שלך נהפך למכה טרייה. החזקתי אותך לא מחותל, כדי שהמגע של האוויר הקר יקל, ולו במקצת, על יסוריך. לא עוד צרחת, אלא נאנקת, כמו מבוגר, ואני חשבתי שדעתי תיטרף עליי, בגלל האנקות האלו. בלילות הייתי נושא אותך בזרועותי ומזמר משהו הדומה לשיר ערש. לא ידעתי שום שיר ערש, ואינפפתי הברות קטועות בנוסח "נומה-ניס-בן יקר, ברי-ברי, קר-קר-קר". וכל הלילה הילכתי עמך מפניה אחת לשנייה וחזרה. כאשר הואר החלון שבבית ממול – חשתי חמימות מה, והחיים לא נראו נוראים כל-כך. אלא שכעבור כשבועיים האור פסק להידלק, ואני הבינתי שהאשה ותינוקה עזבו את המקום.

הייתי נושא אותך בזרועותי על פני החדר עד לשעות הבוקר, עד לבואה של האחות הנמרצת עם הזריקות, שלה ציפיתי ובה האמנתי. במשך ימים אלה, הייתי מזמין, על-פי המלצת מכרים וידידים, רופאי ילדים בתשלום, רופאים שונים – גם כאלה ששכרם עשרים וחמישה רובל, וגם חמישה עשר רובל, ולא שמעתי מהם שום דבר חדש. רק אנטטיביוטיקה וטיפול בתי מסור. "האורגניזם חייב לגבור". שכנה אחת יעצה לאַקְבֵט אותך במישרת הטינון, שכנה אחרת הציעה את הפפונג. ואני ניסיתי את שתיהן. הייתי מוכן לאמבט אותך גם במישרתו של שֶׁד קָרָם, ובלבד שיעזור ויקל על יסוריך. כאשר הנורא ביותר חלף, ואני שמתי לב שאתה רגוע יותר כמים, התחלתי לרחוץ אותך באמבטיה שלוש פעמים ביום, מוסיף מדי-פעם מים חמים לאמבטיה.

האורגניזם חייב לגבור. ואכן הוא התגבר, ואחרת הן לא יכול היה להיות. הרי פעם אחת כבר שרדת במקום שאלף אחרים נספו. כבר היה לך ניסיון של הישרדות, ולבד מזה, נולדת כאישיות.

אכן, בחור, עלה בידי לחלץ אותך, הרופאים אמרו אחר-כך שחישלתי אותך בכך שנמנעתי מלחתלך. מאז היית שוכב במיטתך, ורוד, עירום, תפוח ולא סבלת מקור. כאשר עברה שנה הורדתי אותך על הרצפה, ואתה התחלת לרשרש ברגליים

יחפות על ריצפת הפַּרְקֵט. הלא גם כיום אתה מהלך יתף בבית במשך כל השנה, למרבה אימתן של כל חברותיה של אמך... היא שבה מבית-החולים כעבור חודש וחצי – שקטה, חלושה, כמו מוכה. אותה שעה כבר התחזקת והתיישרת. תחת הננס הנכפה שהיית – נהפכת לעולל אדמוני, תכול-עיניים ומתוק.

היא שבה כשאתה ישנת, ידך האחת לחוצה באופן מצחיק אל החזה, והשנייה מושלכת אחורה. היא נעמדה על מפתן החדר והביטה עליך שעה ארוכה, בלי שתמצא בלבה עוז להתקרב. כך עמדה ובכתה חרש וגבה הצנום מְרִיטו. אחר-כך ניגבה את הדמעות בכף-היד ואמרה בלי להסב את הראש: – כל חי אהיה חייבת לך.

אין דבר, נתחשבך, עניתי ביבושת, הרי הכל נשאר בתוך המשפחה...

ברגע זה, בחור, היה עליי להוציא שוב את המזוודה שלי. שכן מילאתי את חובתי, חובת בן-אדם הגון – לא הנחתי לך למות, לך – לילד זר. כן... אלא את זה שהנך ילד זר קלטתי רק בשכלי, בחינת משהו עיוני ומופשט, אבל, בחיי, ביום שאמך שבה מבית-החולים, עוד היתה לי נכונות להוציא את המזוודות ולהתנדף לארבע רוחות השמיים.

אמרתי, לעצמי כמוכן, כי אין להכחיש שקיים אצלי קשר כלשהו אל הפעוט, אבל אין להתפלא על כך. אם אתה מתגורר בבית-מרגוע, בחדר אחד עם אדם טוב, אתה חש צער בהיפרדך ממנו. אין דבר, שיכנעתי את עצמי, ככל שיתרחק – יישכח. כלום מעט ילדים זרים מצויים בתבל...

אלא שהתברר, בחור, הייתי אומר לו, שלא יכולתי לנסוע. התברר שאמך פוחדת ממך. היא לא ידעה מאיזה צד לגשת אליך, והתבוננה בחשש איך אני הופך אותך בזריות וברגילות, איך אני רוחץ אותך, מאכיל אותך. כאשר היתה מנסה לקחת אותך בזרועותיה, צרחת ותבעת אותי.

בכלל, בחורי, יש לומר שהיא היתה חלשה, מבוהלת, מדוכדכת משום שלא הכירה אותך כלל. לא יכולתי לנטשה אותה שעה; היה עליי לעזור לה להכירך. ולבד מזה דימיתי שלא יהיה

1. הילדה כילבלה את שמו של המלחין הנודע רימסקי־קורסקוב עם האפיפיור ("רימסקי פפא").

2. בתרגום מילולי – מגדל חזירים.

"אתם שותים לכם את התה בשקט ולא יודעים כלל שהרגו את האפיפיור רימסקי־קורסקוב!" מה דעתך על החוכמה? למי היא דומה? היא דומה לוויקטור, אמרתי לו, הידידה של אמא, זו, הדומה להיפופוטם, מרגריטה סמיונובנה, טוענת בתוקף שאני גנוןקה דומים "כשתי טיפות מים". אבל היא סתם נקבה טפשה! איך אנחנו יכולים להיות דומים, כשלונוקה אב משלה, ולי – אב משלי? נכון שכך, אבא?

לדעתי, כל הנשים, אפילו החכמות שבהן, הן טפשות גדולות. אינך חושב כך? אתה סבור שזו הכללה שלילית? לא נכון, אני פשוט מיטיב להתבונן. לא, הן לא עשו לי כל רע, אבל אולי עוד יעשו... האם פגשת אפילו גבר אחד, אמרתי לו, שנשים לא עשו לו דבר רע?

אני לא מאוהב באף אחת, תפסיק כבר, אל תנדנד! להיפך, יש אחת שמאוהבת בי... כן, אמרתי לו, אחת מהכיתה המקבילה. אבל לפני שנסעתי היתה לנו מריבה, ולכן אני חושב שאני חופשי, מהבחינה המוסרית...

מדוע אתה מחייך? לא, לא, ראיתי אותך מחייך! לא נכון שאני מתייסר, אמרתי לו, פשוט – לא נעים כשמסדרים אותך... לא מתחשק לי לספר... טוב, אספר, אבל בבקשה ממך, נו, אתה כבר מבין בעצמך...

אתה מבין, תפסתי אותה "על חם" עם רומניוק. יש אחד כזה שהכנות מחבבות אותו, מהכיתה העליונה. נחשב לספורטאי... ראיתי את שניהם יוצאים מחדר מדרגות של בית, דרך אגב, הבית לא שייך לעניין... שניהם לבד. אם תשאל מה עושים שני אנשים בחדר מדרגות של בית זר? זה ברור: מתנשקים... אני אישית, אבא, לא אסבול בגידה. לעולם לא ולא משום צד. את זה החלטתי נחרצות... אתה מתאר לך איך היא הזילה דמעות! ואני הראיתי שאני גבר רציני. הייתי צונן ואדיב, כליווי קורט לעג. היא השקתה אותי בדמעותיה, ואילו אני אמרתי שאני מצטער, מצטער מאוד, ושאיני מבין את הייתרון שהיא מעניקה לשריירים המרשימים של רומניוק. מה גם, אמרתי, שהשריר הכי מרשים של רומניוק מצוי באותו מקום שאצל אנשים אחרים מצוי המוח... לא רע, מה? אני נשבע שזו היתה אימפרוביזציה.

דרך אגב, שאלה עדינה: מי היא הגברת שתארח לנו חברה בקיץ הזה? לא, באמת, אם יש אחת כזאת, עליי לדעת איך לקרוא לה – בליווי שם האב, או כמו לפנים – דודה ואליה, דודה אוליה?

מדוע לא תהיה? אם אתה חושש שאתייחס לזה כאל משהו שאינו כשורה, שכן כבר התבגרתי וכיוצא בזה, אתה טועה. לא, באמת, אבא, אני איש רחב־אופקים, אמרתי לו. אתה יכול להרגיש את עצמך חופשי בנוכחותי... אחרי הכל, זה עניינך הפרטי. לא אתנגד אפילו אם תרצה פתאום להתחתן. בכל הרצינות, אני אתיחס לזה באורח לויאלי ביותר, אמרתי לו... הלא אין אתה יכול להיות בודד כל החיים.

אמנם, לדעתי, חיי המשפחה הם עסק מחורבן, אבל איך אומרתי השכנה שלנו, צריך שיהיה לאדם, לעת זקנה, משהו לשתות עימו כוס תה...

הנה אני מתבונן בזקנים שלי: לפעמים הם צהובים זה לזה, בייחוד כאשר הם במצב־רוח ירוד. אם לדון ממה שאתה שומע, היא קלקלה לו את החיים, וגם הוא שבר לה משהו... כך במשך היום; ובערב היא מכינה לו כדורי הרגעה ואילו הוא מצמיד לה אספלנית במקום כלשהו. ממש אידיליה! ובכן, אבא, אם אתה נמשך לכזאת עיסה – אדרכה, התחתן. באשר לי – אני לא אתחתן לעולם. אמת לאמיתה, מדוע אתה מחייך? ראוי, ככל זאת, שתסתכל על הכביש כשאתה נוהג, איני זוכר אותך משתולל כל־כך...

דרך אגב, האם אינך סבור שכבר הגיעה העת להחליף את המכונית מהדגם העלוב הזה, לרכב יותר משופר? למשל מהסוג "ז'יגולי", או אפילו "וולגה". אין לך כסף? תפסיק להעמיד פני אביון. תמציא שם איזה פרפטואום מובילה, הרי לך זה עניין של מה־בכך, ותקבל פרס כסך עשרת אלפים ו... אל תלגלג, אני לא מדבר על "מרצדס". אני פטריוט ותומך במכוניות מתוצרת המולדת...

אתה יכול לקנות "וולגה", לדוגמה, ואת הישנה שלך מסוג

"זאפורוןץ", כדי לא לזרוק כך סתם, אתה יכול לתת לי. אני אעשה לך טובה ואקבל את הגרוטאה הזאת. חה־חה, אני צוחק. בעצם, אני יורק על כל מנעמי הציוויליזציה. כן, כן, אמרתי לו, בכלל לא איכפת לי מה לאכול, מה ללבוש ובמה לנסוע. והעיקר – לא איכפת לי מה יאמרו עליי.

ניקה למשל, את שם המשפחה הכפול. כלום אתה מתאר לעצמך איך צהלו הגלמים אצלי בכיתה? מעניין: יש לנו בכיתה ילדה, ששם משפחתה סווינאר, ובחור שמפחתו קנוח – ולאיש לא איכפת. ואילו שלי, בגלל המקף, הביא אותם לכלל התפעלות של עגל...

לא, אין אני חש רגש של בוז כלפי הכל, אמרתי לו. אני פשוט לומד יחד אתם מן הכיתה הראשונה ואני מכיר את כולם, כמו היו עירומים, וכולם נמאסו עליי עד בלי די. זה כמו במשפחה נורמלית – אהבה לחדוד ומריבות לחדוד. אנשים נמאסים האחד על השני מהר מאד, נכון?

אגב, כאשר למשפחה: הסיפור עם שם המשפחה הכפול שלי זיעזע את אושיות המשפחה החכיבה שלנו... השד יודע למה. מכל מקום, שררה שם עצבנות רצינית, אמרתי לו.

אתה הלא יודע, אמא היא אישיות עצבנית... כחודשיים לפני שמלאו לי שש־עשרה, היא החלה לבדוק את הקרקע בנוגע לעניין הזה – נו, איזה שם אקח לי. לא־לא, בזהירות, ככה היתה נוגעת בנושא המסוכן הזה, כאילו ניסתה לנדנד שן חולה...

אתה יודע, אמרתי לו, לא רציתי לספר לך, אבל אמא כבר הרבה זמן רומזת לי בזהירות שוויקטור דאג לחינוך שלי, ושהוא מתייחס אליי כל־כך יפה, ומה יאמרו אנשים מסוימים על שם משפחה כפול, וכל מיני שטויות והבלים כאלו...

לא, לא, חלילה לך לחשוב, אמרתי לו, הלא אינני חזיר, ואני אסיר־תודה לוויקטור, מפני שכל השנים האלו הוא לא נכנס לי לנשמה, והוכיח את עצמו כאדם הגון מאד. הלא יכול היה להיות יותר גרוע. אבל מה זה שייך לדרכונן שלי ולשם המשפחה שלי? הלא אין אני יכול לייחס לעצמי שמות משפחה של כל ידידי המשפחה, לא כן, אבא? הלא יש לי אב פרטי ושם משפחה פרטי ואני, תאמין לי, מרוצה משניהם...

זה מה שאמרתי לאמא, כשהיא נידנדה לי עם הרמזים שלה. צריך היית לראות מה הלך שם! דמעות, טיפות ארגעה, מישוש הדופק: בכל מה שנוגע להיסטריה – היא מומחית גדולה.

טוב, איפוא, חשבתי, אם כך, אסדר לי שם משפחה כפול! הלכתי וסידרתי. והנה אני מביא הביתה את הדרכונן, מראה להם אותו, ואז מתחילה המערכה השנייה של הטרגיקומדיה, ובתפקיד הראשי – מי אתה חושב, אם לא ויקטור! באמת שלא חשדתי, שאיכפת לו איזה שם משפחה אשא – שלך או שלו.

הוא נסגר בחדר־האמבטיה וישב שם תציי־וס. צריך היית לראות את התמונה הזאת: אמא קיפצה ליד דלת האמבטיה כמו תרנגולת, מקרקרת: "ויטיה! ויטיה!" – ובתגובה נענתה בנהמה שאליאפינית: "אנני מתגל־לח!"

בדיחה שכזאת... מה אתה מביט עליי כך? לא, לא, פשוט פניך משונים כאלה, אמרתי לו... ואבא, נהג בזהירות, אני הלא רוצה להגיע חי הביתה...

...ובכן, בחורי, בנוגע לאותו איש שלא הופיע באופק. בפעם הראשונה הופיע ביום שמלאו לך שלוש שנים. בזמן ההוא כבר שכחתי שדמי אינו זורם בעורקיך. כלומר, לא שכחתי באמת... אבל המחשבה הזאת, שהזמן טשטש, היתה צפה בראשי כמו איוו אינפורמציה מרוחקת. כמו, למשל, ידיעה על פגישת שני ראשי מדינות באירופה, או על בניית תחנת־כוח גרעינית אי־שם בשוודיה – משהו שללא ספק קיים, אבל שאין לו כל קשר אליי ואלו־לך. אהבתי לסחוב אותך עמי לכל מקום – לחנויות, לעבודה, למרפאה. היית ילד חברותי, משעשע, היית קושר מיד היכרות עם כל מי ששם אליך לב. תמיד נמצאה שם איוו דודה חובבת ילדים, שהקסם שלך העביר אותה על דעתה. מיד רואים – הבן של אביו, היתה מציינת בנדיבות, כשהיית נצמד בתנופה אל ברכיי.

יש דמיון, מה? הייתי שואל בגאווה המלווה קורטוב של זלזול, מלטף בידי את קופצות שערך המקורזלות.

שתי טיפות מים, היא היתה עונה בביטחון. בנכבי לכבי מצאו המלים שלה הד כצורת כאב מתקתק ורוגע...

ביום שבו מלאו לך שלוש שנים, השתוללנו עד לעייפה בלונה-פארק של הילדים, מנצלים עד תום את כל האטרקציות שהיו שם. בדרך חזרה נכנסנו לשוק העופות וקנינו את המתנה העיקרית: שני דגי אקוואריום יפהפיים משני סוגים.

כבר מזמן היה עליך ללכת לישון, היית עייף מיום ההולדת השמח המייגע, ונגררת אחריי, כשאתה משמיע יבבות קלות מרוב עייפות והתרגשות-יתר. כאשר פנינו לעבר החצר שלנו, עצרתי כדי לקחתך בזרועותיי... אותה רגע ראיתי על הספסל, ליד ארגז החול, אדם מוכר לי משהו. מבטי החליק על פניו וסר הצדה, אבל בבת-אחת סטר לי זכרוני סטירה צורבת על לחיי, ונזכרתי בכל: אותה יום-הולדת, משפחת טארוסקין, ואותו זוג בלתי-מוכר, שנודמן לחגיגה.

בקיצור, זה היה אביך. הוא הביט בך בלי לגרוע עין. אינני יודע איך זה קרה: נראה שכפות-ידיי נמלאו זיעה — והצנצנת החליקה מידי והתנפצה על האספלט.

הם פירפרו על, על דילוגי הגסיסה שלהם, ולפתע פצחת ביללה, בקול באס סמיך ומתמשך. אכן, בחורי, אז היה לך באס, לא עכשיו. מה שיש לך עכשיו זה בכל-זאת בריטון...

חטפתי אותך בזרועותי והתחלתי ללכת, כתפיי מסתירות אותך ממבטו של היושב על הספסל. למרות שיש לי כתפיים רחבות למדי, הרגשתי את עצמי כמו דגיגון המפרפר על האספלט בעויות גסיסה.

כשהגענו הביתה ואתה נרגעת סוף-סוף, אכלת והושכת במיטתך, נכנסתי לחדרה של אמך ואמרתי לה בקול אדיש וחסר-צבע, שאני מבקש להזהיר את מי שצריך: אם אראה עוד פעם בחצר שלנו... וגם לא שלנו, אפילו אם אראה באקראי, בקצה האחר של העיר... בקיצור, אמרתי כל מה שנוהגים לומר אנשים במצב של חוסר-אונים וחוסר-זכויות, כמו מצבי שלי באותו זמן...

מאז אותו יום חשתי את עצמי כמו חיה נרדפת. עצם המחשבה על כך היתה מביאה אותי לידי רטט ולידי חמת זעם של חיה שנוטלים ממנה את פרי-בטנה. אז עדיין לא הייתי מודע לכך שאביך כלל איננו צייד, אלא חיה נרדפת ורדופת גורל, כמוני אני.

בפעם השנייה היכה אותי הגורל הזה במעון קיץ. אותו קיץ לח וסגרירי מלאו לך חמש שנים. היית משועמם, ללא חבריך מהחצר, ומאז שעות הבוקר, כשנעשה ודאי שגם היום לא ישתפר מזג-האוויר, ישבת על המרפסת, מרכיב בליאות תמונות של מגנלים מקוביות, ומצפה לשובי מן העיר.

את הקיץ העגום הייתי מחייה בשבילך, בעזרת סיפורים אינסופיים על היערן מיכאיל' והחיות הנאמנות שלו. אותו מיכאיל' יצא אצלי כמיין תערובת של קאובוי נועז עם הסבא מאזאי, וכל סיפור הזכיר תבשיל של מסע, ושאליו זורקים מכל הבא ליד — ירקות כבושים, שימורי-דגים, נקניק, איטריות, אבל אתה היית בולע את התבשיל בהתלהבות תמידית.

עד מהרה יצא לי מיכאיל' מהאף, אבל בערב, בעוברי את סף המרפסת, היית מתנפל עליי כיבבה עליזה, צופה מראש את המנה התורנית של ההרפתקאות. אחרי ארוחת-הערב הייתי משכיב אותך על מיטה מרובעת, מכוסה במצעים צבעוניים, שוכב לידך שחוק אחרי יום עבודה, אחרי תורים וחגניות וחשמליות, ותוך שנאה עזה למיכאיל' והחיות שלו, ומנסה בליאות להמציא מקומות וסיבות, כדי לשלוח את הגיבור למקומות לא-נודעים.

ביער הזה שהמצאתי פעלו, לכד ממיכאיל' ונכדתו הפקחית מניה, גם ערב-רב של חורשי-יעה — מכשפים, מכשפות, שדייבית, שדיינהרות וכן גם נציגי עולם-החי מכל קו רוחב שהוא, החל בדוב הלבן וכלה בתנין.

כבר אינני זוכר עכשיו את כל התלאות שנפלו בחלקו של הגיבור, אבל אחרי כשבועיים יצא ממני כל האוויר, וכל יום היה עליי לקבץ מחברי בעבודה איזה נושא חדש בשביל

מיכאיל', לערב.

באותו יום ראשון, כשאתה עוררת אותי בלי רחמים, כטיפחות כף-יד על החוטם, על השפתיים, על העפעפיים הסגורים, חוזר שוב ושוב: "אבא, אני כבר קמתי, התעוררתי, פתח את העיניים, הטיפוח על החלון התייבשו" — באותו יום ראשון הופיעה השמש לאחר ימים רבים. לקראת צהריים היא ליקקה ברעבתנות את הלחות מהשיחים והעשבים, ייבשה את מדרגות המכוני, והיתה מחממת את הגגות המצולעים של בתי הקייטנות. הלכנו לטייל, ומרוב שמחה שוטטנו ארוכות, והגענו לתחנה השכנה. יצאנו אל השוק וקנינו אצל איכרה מסודרת שני מלפפונים חמוצים גדולים. חזרנו הביתה רעבים, עייפים ומרוצים מאד מן החיים. אמך האכילה אותנו בארוחת-הצהריים ויצאה לתחנה לקנות מצרכים ושנינו שכבנו לישון. לא לפני, כמובן, שתיכנונו את שוד ביקתתה של מכשפת היער, שהיתה אכזרית מאין כמותה, אך לא נעדרת חן.

אתה יודע מה אני הכי אוהב? מלמלת כבר חצי-ירדום, לישון, לטייל ולאכול...

לבסוף נרדמת, ואני שכבתי סמוך לך, נשען בלחיי אל העורף הכהיר המקורול שלך, הבטחתי בחלון והרהרתי על עניינים שאיני זוכרם עתה.

תוך כדי שינה שמעתי את חריקת הפישפש, וקול צעדיו של מישהו על פני הדשא. איני יודע באיזה חוש חייתי הרגשתי שמהו לא בסדר, פקחתי את עיני וסורבתי ראשי אל החלון. ראיתי את אביך סמוך אל שמשות החלון, מנסה להציץ פנימה. על פניו היתה איזו תוגה חמדנית. במשך שתיים-שלוש שניות הסתכלנו זה בזה. הדם עלה לי לראש והקפיץ אותי אל הדלת. הלמתי עליה באגרוף ופרצתי החוצה לחצר.

אביך נמלט במשעול המוליך אל הפישפש. אני פרצתי ברדיפה כדי להשיגו... להלקותו? להורגו? איני יודע. תודה לאל שלא השגתי. ריצתו היתה מהירה להפליא, בהתחשב במבנהו המגושם. כתמי זיעה נצנצו על כותנתו. קרחתו, הסמוקה מן המאמץ, הבריקה.

כשיצאתי אל הרחוב הראשי של כפר הקייטנה התנגשתי בשכנתו, וההבעה הנדהמת שעל פניה, עיכבה אותי מלהמשיך. פתאום נוכחתי לדעת שאני לכוש בתחתונים וכגופיה ודולק אחרי איזה דוד קרח... עצרתי ופניתי לאיזו סימטה ושם, ליד גדר של קייטנה ירוקה ועליזה, קרסתי. ישבתי שעה ארוכה, מנסה להתעשת.

תוגה ופחד ניצבו משני צדדי, תוגה ופחד... היה עליי להשיגו ולנער ממנו את נשמתו העלובה, אמרתי לעצמי, שלא יהפוך זאת להרגל, לשוטט ולהתגנב לקייטנות זרות ולחפש בנים זרים. התוגה והפחד נטלו אותי בזרועותיי והובילוני אל הקייטנה שלנו. אבל היה עוד רגש אחד שהציק לי והפריע לי. לפתע הבנתי שמדובר ברחמים כלפיו, כלפי הקרחת הסמוקה בגלל המאמץ, כלפי הדמות המסורבלת, האווילית, במרוצתה.

אתה חרא, אמרתי לעצמי, אתה הוא הנר פה, ואילו הוא כא להציץ, לפחות בעין אחת, על האשה שלו, על ילדו. כביכול אתה האדון המנופח השולט במצב, אבל במציאות שום דבר אינו שייך לך. הכל אצלך כזב וזיוף, כמו אצל הקאובוי המזויף מיכאליץ; אשה מזויפת, בן מזויף...

אלי, מה זה קורה לחיים שלנו? מי הפך אותם עם הראש למטה ומדוע, רוצה אני לדעת!...

על המרפסת היתה אמך מתעסקת עם כלי-האוכל. חושש להביט בה עברתי אל החדר ושכנתי לידך. לבי הלם כה חזק עד שפחדתי להעירך, וזוהי הצדה. אותה שעה הופיעה המחשבה והעיקה בכוח על החזה, מחשבה אשר במשך כל השנים האלה הרחקתי ברוב פחדנות. זה הסוף, אמרתי לעצמי, עוד יום, שבוע, חודש — באחד הימים נאלץ להיפרד, אני ואתה. ואכן זה מה שקרה.

הקיץ המשמים התגלגל לסתיו כבד כעופרת. חזרנו העירה, ועד מהרה, באחד מהערבים, ערב פרידה משמים, התקיימה לבסוף שיחת הביורור היחידה ביני וכין אמך.

אתה כבר מזמן ישנת, ואני הייתי עסוק בעבודתי בחדר השני, מעשן סיגריה אחרי סיגריה. דבר לא עלה בידי באותו ערב, וכך היה כל אותו סתיו. מצבי-הרוח היה כבד, כאילו ציפיתי לאסון.

לכן, כשדפקה אמך בדלת ונכנסה לחדר, הלם לבי בהלמות כבודה, כהולם טיפות הגשם הסתווי על אדן החלון.

ישנתי מבלי שאפנה אליה, כמו שישבה היא ביום שבו התכוונתי אני לנטוש את הבית הזה. לפי השקט שבו נכנסה, כמו מכינה אותי, הבנתי הכל, בחור. ואני יכול לומר לך, על דברתי, שלא היה כדאי אפילו להתחיל אותה שיחה חסרת תועלת. אבל אמך התחילה בה. היא אמרה: סוף-סוף, הכל הסתדר אצלנו ובה על מקומו בכורח הנסיבות. הנסיבות גוזרות שהמצב הבלתי נסבל הזה, שקיומנו המיוסר הזה, יחדלו להתקיים.

היא דיברה בקול עמום, בשקט ומתוך ליאות. צליל קולה פגע רפות בגבי והחליט על הרצפה.

אני מצפה לילד שני, היא אמרה. את ויקטור מזמינים לעבודה בהוצאה בנובוספינסק, מציעים דירה, שני חדרים בינתיים, אנחנו נוסעים מחרתיים. כרטיסים כבר קנינו. מחרתיים, חשבתי, מחרתיים...

את הגט היא תסדיר בבואה לשם. אתה רק תשגר את המסמך בחתימתך. הם יבצעו את הגירושין ללא דיחוי. הלא אני מצפה לילד. אין לך מה לדאוג, זה לא יגרום לך שום טירדה. לא, חשבתי, שום טירדה.

ועוד משהו אמרה באותו קול לאה, אפור: אל תחשוש, פיליפ יישאר בשביל כולם הבן שלך. שם-המשפחה שלך, "שם-האב" שלך. אני אפילו יכולה לשלוח אותו אליך מדי-פעם לכל הקיץ. אין צורך ליצור תסביכים אצל הילד. הוא אוהב אותך, חושב שאתה אביו, שיהיה כך — החלטתי... ויקטור מסכים, הוא מסכים לכל, ובלבד שנמהר לנסוע מכאן וכל הסיוט הזה יישאר מאחורינו...

הה, הוא מסכים, אמרתי בלי לפנות לעברה, כשאצבעותי מכופפות בחימה סרגל שהיה מונח על השולחן, מה יש לדבר, הוא מגלה טוב-לב למופת כלפיי. והיכן היה המיטיב הזה לפני חמש שנים, כאשר בנו היה גזוע על זרעותי, התעניינתי. היה עליי לשלוט בעצמי במאמץ על-אנושי כדי שאשמע רגוע, ה"מחרתיים" הזה היה הולם ברקותיי וכמו דופק מסמרים בגרוני.

אתה אינך צורך, משום שאין אתה יודע דבר, אמרה אמך. ויקטור סבל והתייסר מאד, הוא ביקש לקחת את הילד באותו יום שבו לקחו אותי לבית-החולים, אבל אני לא התרתי לו: תנאי המגורים שלו היו גרועים, הוא שכר חדר במקום כלשהו... אסרתי עליו להופיע בחיינו...

אה, עכשיו אני מבין, אני הייתי מועמד יותר מתאים לתפקיד האב, בגלל תנאי המגורים המשופרים שלי, ציינתי באדיבות. נו, ואחר-כך, כאשר יצאת מבית-החולים?

כאשר יצאתי מבית-החולים, היא אמרה בשקט, ראיתי שהתקשרת לילד וחששתי לפגוע בך.

צחקתי, בחור, צחקתי ברשעות, משום שמצא חן בעיניי התמרון

הנשי הטהור הזה: להרוג אדם, אבל לחשוש מלפצוע אותו. כמו קודם, נמנעתי מלפנות אליה, חששתי פן אהרוג אותה, פן אלפות את הצוואר העלוב, הצנום הזה. מה קרוב הייתי לרצח אמך!

אשה מאוסה, חשכתי, בת-זנונים שפלה, המחפשת לעצמה מקום טוב; כל השנים האלה היא ישנה אתו, ואני חשכתי את בנם... אהבתי אותו, אהבתי יותר מחיי... הוי, אלי, בגלל האהבה הזאת היא רכבה עליי, אני חסר-ישע, אני סמרטוט... ובמשך כל הזמן הזה חשתי ברקותיי את המקדח שקולו דופק באוזני: "מחרתיים".

ואתה ישנת מעבר לקיר, מלא ביטחון שהחיים הנפלאים שלי ושלך לא ייגמרו לעולם, כפי שלא נגמרים מעולם השמיים, האוויר, העצים... החיים שלנו יחד היו חייבים להסתיים מחרתיים.

זכרתי את הקרחת הסמוקה ממאמץ של אביך, את דמותו המטורבלת... "אני אסרתי עליו להופיע", ויקטור מסכים, הוא מסכים לכל... לראשונה חשבתי: אומלל שכמותו...

לבסוף פניתי אליה. נקבה פתיה ואכזרית, אמרתי בקול נמוך, מה זה עוללת לו ולי. מה עוללת לשני גברים!

ואז היא קפצה רועדת כולה. היא התחילה לצעוק. היא צעקה בלחש, מביטה כי בעיניים מזרות-שנאה, נחנקת בדמעותיה, פולטת חימה וזעם.

לא! קראה, זה אתה, אתה אשם בכל, אתה במוידיך עשית כל זאת! אתה דחית אותי, דחת אותי ברגל מזלזלת, כמו כלב-חוצות! הה, אתה טהור, רם-מעלה, איש-עקרונות, אתה סקרילי כמו מגבת כירורגית! ארוור תהיה! עם העקרונות האציליים שלך דרסת אותי! במשך כל חמש השנים נתת לי להבין בכל רגע שאני יצור שפל ובוזי, שאינו ראוי להיות לא אשתך ולא אמו של פיליפ.

לעולם לא אשכח, לעולם לא אשכח, איך כל השנים האלה דחקת ממני את ילדי — במבט עין, בקול אדיב מנוכר, מנומס ומלא בוז. הוא היה צריך להבין שאתה חשוב פיימאה ממני, שלא יוכל לחיות בלעדך. בעקשנות ובדבקות היית נוטל את בני ממני! הוא מעריך אותך, מעתיק את תנועותיך, את ההילוך שלך. עשית הכל, כדי שההליכה מפה תהיה בשבילי משהו מפחיד, כדי שאחשוש לנתקו ממך! נכון, מערתי, אמרה בקול קטוע, זו היתה הפעם היחידה שבגדתי בך — זה היה אוילי ומטופש, כמו שקורה בנסיעות. ומיד שנאתי אותו, את המכר האקראי הזה, והעיקר — שנאתי את עצמי משום שאהבתי אותך ורק אותך כל חיי.

אבל הוא נדבק אליי כמו מסטיק, ולא זו ממני, וכאשר חזרנו למוסקבה היה מופיע בעבודה שלי כל יום. לא יכולתי להיפטר ממנו!

היא דיברה בחופזה, מועדת בלשונה מדי-פעם, בוכה. מצחה היה לח והבריק בחדר החשוך למחצה. ואני כל הזמן רק חשבתי: מחרתיים, מחרתיים...

מה אתה יודע, היא אמרה, על האַימה החשכה שהתנסיתי בה כאשר הבינותי שאני בהריון. התחלתי להתרוצץ אצל הרופאים, ואפילו בקצה מחשבתי לא עלה הרעור ללדת ילד בעקבות אותו קשר שנקשר במסע, שכן במשך כל השנים האלה אהבתי רק אותך, וחלמתי על ילד, ילד שלך...

אבל כל הרופאים אמרו לי בקול אחד, שהמזל האיר לי את פניו באורח יוצא מגדר הרגיל, וכי זה מקרה שקורה פעם אחת לאלף, ואם אחמיץ את הסיכוי, לא יהיה לי למה לקוות עוד... היא הוסיפה לדבר תוך כדי בכי — דיבורה היה חפוז, עלוב, כאלו פחדה שאפסיק אותה ולא אניח לה לסיים, לסיים את הבכי שלה, את הצער.

שנאתי את כרסי, היא אמרה, ואת זה ששכן שם. לא תיארתי לי אותו כמו תינוק שלי, דימיתי שאני נושאת בקרבי חיה קטנה ואכזרית, הזוללת את נשמתה ואת עצביי.

מעולם לא שיקרתי לך, וגם עתה התכוונתי לספר לך הכל, לספר הכל ללא רחמים, לפי סדר, יודעת שאני הולכת לאבד אותך לנצח.

אבל מיד כשפתחתי בשיחה הזאת, מיד כשאמרתי שאני מצפה לתינוק... לא, כל חיי אזכור את עיניך באותו רגע ואת שפתיך

התקשיתי בקשירת השרוך של כובעך, לא רק משום שידיי רעדו, אלא משום שמעולם לא ידעת לעמוד בשקט על מקומך. עמוד בשקט, בן, ציוויתי עליך בקול מרוסק. אז דימיתי כי זה מוזר, או אף מעליב, שאינך חש במאומה. אבל הרי מלאו לך רק חמש שנים.

סוף-סוף נקשר הכובע, הרמת את ראשך והסתכלת עליי ארוכות במבט ערמומי. אבא, האם אתה יודע לנפח אוויר מן הבטן ישר אל הלחיים? שאלת ברצינות.

חיבקתי אותך בשתי ידיי, ואת פניי תקעתי בתוך הפרווה החומה, הרכה, של כובעך. עברו שניות אחדות לפני שהצלחתי להתעשת וליטול את עצמי בידיי.

אמך עמדה בדלת, חיוורת, פניה מיוסרים, המזוודה בידה. כאשר הושבתי אתכם במונית, בחצר, היא פרצה פתאום בבכי ורכנה כלפיי — אולי כדי לחבק, להיפרד כדרך אנשים... לא נעניתי למחווה שלה. אחר-כך, מביט אחרי המכונית היוצאת מן החצר, הרהרתי, שהיא בוודאי צדקה כשכינתה אותי "אבן". אין לי צידוק, אם כולנו יוצאים אומללים...

הנה כך, בחור, הייתי אומר לו, זה מצב העניינים... מכל זה עליך להסיק, ואתה הלא תסלח לי, שלא תירש ממני, לא את רעמת השיבה, ולא את התמירות האמריקנית. היכון לך לכרס ולקרחת של מולידך, הייתי אומר לו, והמלה "מולידך" היתה בוודאי חורכת את גרוני...

לא. לא! לא! איש לעולם לא יאלץ אותי לומר את המלה הזאת! איש לא יאלץ אותי לספר לו את האמת! בצפרניים אחזיק את הכוב שלי.

מה?! מה פתאום ויקטור?! — אומר לו. איזו שטות עלתה על דעתך! הסתכל כראי, בני, כך אומר לו, הלא אתה דומה לי עד לגיחוך — האף, העיניים, הגבינים, ההרגל הטפשי להסיר את השיער מן המצח... מה יש כאן לדבר?! איזו בדיחה מטופשת, אומר לו. אתה הלא בחור פיקח, אתה מבין לאיזה צורך הם כישלו את הגירסה הזאת! כן, כן, בדיוק כן! מי שפוט אותי בגלל זה! לא יעלה בידיהם ליטול אותו ממני בפעם השנייה. אני אעמוד על שלי עד הסוף, והכוב הצודק שלי יגבר על האמת הרקובה שלהם!

... אני מחזיק את ההגה בידיים מאומצות, ומדי-רגע מעיף מבט על הפרופיל שלו. הנער הסתפר לפני צאתו, ומשעשע לראות, איך באופן מורגל הוא מותח את שפתיו ומסיר בנשיפה מן המצח את קווצת השיער שכבר לא קיימת שם.

... אני מאושר. הוא נמצא אתי, אתי. הוצאתי אותו משם ונבלה ביחד קיץ שלם. ראשית, נקפוצ' לקארליה, לאגמים. אחר-כך כמו תמיד — לקוקטבל. אחר-כך... כבר נראה, נחשוב על

הפעורות כשל ילד. אתה היית המום מאושר, והלשון כפי פשוט לא היתה מסוגלת לבטא... ואז ירדה עליי הארה. הבינתי שאני צריכה לשכוח הכל, לעקור מזכרוני את הנסיעה ההיא, הבינתי שעליי לשכנע את עצמי שזה ילדך, הילד שלך! וזה עלה ביד. כמעט...

גירשתי את ויקטור, אסרתי עליו להופיע. אבל מדיייום הוא היה בא אל הכניסה של המכון והיה הולך בעקבותיי, במרחק-מה, עד הבית. יותר מכל דבר בעולם פחדתי פן ייודע לך הכל. האם יכול אתה להבין, היא אמרה, כיצד נחצתה נפשי לשניים באותם חודשים. אלו סיוטים ראיתי בחלומותיי, כמה פעמים ייחלתי למותו של התינוק הזה. אבל הוא לא מת, הוא צמח בקרבי, הוא חפץ להיוולד ולחיות!

מה אתה יודע?! היא אמרה — כאשר הביאוהו אליי לראשונה ראיתי שהילד יצוק בדמותו של ויקטור... אז ידעתי שכל חיי הוא יצרום את עיניי בפנים המקריים האלה שאינם פניך, ורציתי למות, הה, אלי, כל-כך רציתי למות! האם תוכל להבין אי-פעם איזה עצב, איזו אימה הרגשתי, איך ייללתי, איך הרוויתי בדמעותיי את הכר הממשלתי, שם באולם בית-החולים, בקרב הנשים הזרות! לאחר מכן, כאשר ראיתי על פניך שאתה כבר יודע הכל — אז פרצה אל חיי האימה האמיתית.

נכון, לא נטשת, היא אמרה, אבל גם לא נשאת, וזה היה הנורא מכל — כל חמש השנים, האלה, מדיייום-כיומו הוצאת אותי להורג. יום-יום חששתי שתלך. בתחילה עוד קיוויתי למשהו. דימיתי, שאם אתה אוהב כל-כך את הילד, אז באחד הימים תבין ותסלח לי, לאמו, תבין ותסלח.

בלילות הייתי שוכבת מתוחה, לבי ער וקופא, מקשיכה לצעדיך בפרודור, מצפה שהנה, הלילה, תיכנס אליי סוף-סוף, ואני אתנפל על ברכיך מייללת, ואיילל ואזחל עד שתסלח לי, ואז הכל יחזור אצלנו למוטב.

לא! תמיד פסחו צעדיך על דלתי, וביום היית דופק לפני שנכנסת. דפקת באדיבות... הה, אתה איש מנומס ומחונך, יקירי, היא המשיכה. במשך חמש שנים היתה הדירה שלנו מעין מעון משותף. ואני כל הזמן המתנתי והייתי מגרשת את ויקטור. דחיתי אותו מעליי כמוקצה מחמת מיאוס, ארבע שנים, כל עוד קיוויתי למשהו. אחר-כך נכנעת.

כן, אני חלשה, צעקה. אין אני מסוגלת להישאר לבדי! אתה חזק, אתה גאה, אתה אצילי, לא אדם, אלא להב סכין ממורט. חמש שנים הרגת אותי מדיייום-כיומו, אבל אני רציתי לחיות! אתה מבין? רציתי לחיות, כי אני אוהבת את החיים! קשה לי לנשום, היא אמרה. אינני אוהבת אותו, אבל על-ידו אני מרגישה את עצמי כאשה, לא ככלב מצורע. לכן אסע מפה ואקח אתי את פיליפ. הלוואי ויכאב לך, אבן! אולי באחד הימים תבין מה היו חמש השנים האלה בשבילי...

...לא אמרתי לה מלה והיא השתתקה. בדמדומים ישבנו בחדר, איש בפינתו, איש עם אסונו, וכל אחד הרגיש, ככל הנראה, שגם אם תימשך השיחה עוד שבוע השני לא יבין אותו, לא ירצה להבינו. אמרתי לעצמי: מה יש? הלא קורה שהילדים נוטשים את ביתם כשהם גדלים, ומתגוררים בערים אחרות. הבה נניח שגדלת מהר מדי, שנטשת אותי מהר מדי, הבה נניח...

היא התרוממה כדי לצאת, ואני שאלתי, בלי להפנות את ראשי: כלומר, אני רשאי לקוות...

אני מבטיחה לך, היא אמרה, הילד לא יידע דבר. זה יודע לו כאשר אחד משניכם ימות.

אותו רגע, בחורי, הבזיקה בי המחשבה, או אף הביטחון, שהיא תקבור מישהו מאיתנו. טוב, איפוא, הרהרתי, במקרה כזה, אין זה רע כל-כך להגיע לשם ראשון...

...כעבור יום נסעת מכאן. אמך לא הרשתה לי אף ללוותך: היא חשבה שפגישה ביני לבין ויקטור בשדה-התעופה תהיה מיותרת.

בפרודור הלבשתי אותך כפעם האחרונה — את המעילו, את כובע הפרווה, הנעלתי את הנעליים, ואילו אתה ניפחת את לחיך ופערת את שפתיך כדי להשמיע פיצוץ קולני. אתה לא ידעת שאתה נוסע לתמיד. בישלו בשבילך איזה סיפור על נסיעה למשך שבוע אל דודתה של אמך.

משהו...

ובעוד שנה אמשוך אותו למוסקבה, שיירשם לאחת האוניברסיטאות בכירה. הוא יכול לנבוח את נביחותיו, הכלכלב שלי, אבל בסופו של דבר הוא ילמד במקום אליו אכוון אותו. אנצל לטובתו את כל קשריי. יש לי הרבה ידידים, תודה לאל. הוא יישאר אתי, הוא חייב להישאר אתי, מפני שמלבדו אין לי איש בעולם...

אני מאושר... טוב, אומר אני לעצמי, לעזאזל המשפחה הכפולה. בכל זאת, אמו העניקה לו את חייו והיא גם אוהבת אותו, אין סיבה ששם משפחתה לא יירשם ברכון שלו... ירדת מהפסים, חמור זקן, אמרתי לעצמי, החלטת לחטוף את הילד, והוא הרי כבר מבוגר, יש לו הזכות לבחור בדרך החשיבה העצמית שלו, וגם יש לו הזכות להיות עכשיו כלכלב שוטה... טוב, איפוא, אני אומר, שיהיה כך... גם מוסין-פושקין, גם רימסקי-קורסקוב, ומי עוד שם מן הדור הישן... יהיה כך, לא בזה העניין.

אני מביט בדרך ושומע את קולי שלי — קצוב, משעמם. עליך להיות יותר רך עם אמך, אני אומר. היא אדם מצוין, רק שאינה בריאה ועברה הרבה בחייה... וגם ויקטור אדם טוב מאד, אני אומר, איש נבון, מושך בעול, ספרו האחרון על האינקוויזציה הרוסי במאה הארבע-עשרה הוא ספר יוצא מן הכלל... וכך כל הדרך, מרוב שמחה, אני מלהג דברי הבל חינוכיים,

והוא משיב ומתגונן, ועל-פי נביחות הכלכלב שלו אני יכול לחוש שגם הוא מאושר. שהרי שלוש שנים לא התראינו! אני פונה אל חצרנו, מחנה את המכונת ומכבה את המנוע. סוף-סוף! אומר הילד, סוקר בהתרגשות את החצר המוכרת, ארגו החול, מתח, ספסלים ליד הכניסות — בכל זאת גרה אוננו עד כאן הגרוטאה...

אנו מוציאים את המזוודה מתא המטען, נועלים את דלתות המכונת ועולים במדרגות. הוא צועד קצת לפני, מספר לי משהו, ובתוך כך מניף את כף-ידו, בדיוק כמוני. לנוכח הקולות שלנו, מציצה מן הדלת השכנה מאותו חדר-מדרגות, הסבתא החביבה, נינה סמיונובנה.

פיליפוק הגיע! היא קוראת ופניה הכמושים קורנים. סוף, סוף... פרשת כנפיים, פיליפ גיאורגייביץ'. יש פה מברק כשבילך. הדוור רק עכשיו היה פה. אני חתמתי.

הנער נוטל במבוכה את הטופס, פותח אותו, ואני רואה כיצד קופא העורף שלו ומחווירה לחיו. הוא מנסה לומר משהו, אבל מצליח להשמיע רק מין געיעה, כמו של חרש-אילם, ותוקע את המברק לידי.

אני חוטף מאצבעותיו הקשויות את הטופס האפור, ולפני שאני קולט את משמעות המודפס, אני מביט כמה שניות במבט קהה על המשפט הקצר, שהוא כמו יללה של פגו מתקרב:

■ "חזור מיד. אבא נפטר."

תחנת הסיבירים

א

רוני האנורקטית עלתה;
לכן ירדתי בתחנת הסיבירים,
לא לחזות בעיפות העור התלויה עליה
מדבקת ביד אמן מתחיל
(חזון היה לאלוהים
אם כף התחיל
ואחר כך פחלץ
אותנו בחיים),
חמקתי מתחבף בסרחונים.

פלש בק

קול חסר ישע היה לה,
שער אדם עטר את גופה המרהיב
אשר כמו יד חמה
נח על מיתרי הקול
של כל מי שלמד אותה.
שיטות מחקר והשתברות קרני האור.
בשוק הפשפשים בפריז ראיתי
זקנה ששערה השתבב כף למוטה.

ב

שערה של רוני צהב —
תגוט זה אלפי שנים.

ג

הסיבירים נפרים בגלידי הלכלוף
שעל חטמם.
ותיקים שביניהם מדפדפים בשכבות;
הן ספר קורותיהם,
ענן של יקרה —
מסבאות הבירה משקות בחנם
את אלוף גלידי הלכלוף,
שלושים ושתים שכבות

שחורות על אפו
ועוד.

משבשת בשרירים אפרים
ידו נטויה.

ד

לאחר ששדד,
פל סיביראי הוא מודיעין תיירים
(את הנכדה הבודדה היסטית של
זליג

אנסו כמספר הסיבירים
וחזרו חלילה.

הכיס ברגליה עורר את השוקתם
קנים לבנים על חטמה
התגרו בחרון אפם,
הסארי ממחטה מלאכותית).

אחר-כך גאות להסביר:
"פושטי עורות שבינינו הגלו
לכאן מסיביר —
לכן הסיבירים".

הם החסנים מכלנו,

בערבים געגועים עטים עליהם
(כאן תמיד ערב),
רעבים,

חומקים לפשט את כתנותינו,
נושכים את פפתורי הנקב שדהו

ה

מסחי וסרחון
עושים אמונות.
שרירי הפסל לא ראו אור.
"מפלאי תחנת הסיבירים",
אני חושב.

צביקה שטרנפלד

גדול האמנים
מציג תבליט דו-צדי
("צווחקים בפה מלא גאנה.
הבל פיהם מחסל את חידקיי",
המחשבה מנקרת בי,
ושניהם הצהבות).
תבליט בגובה אדם,
צדו האחד יפה,
לאחר התבוננות
הוא תחושה בלבד;
צו האמן מוחק בזכרון.
"ללא עקבות, באפיסת תכן,
מנין היפיי", אני תוהה,
"שמור חיים ללא חיים?".

בצד האחר
מפת ישראל השלמה,
פסל של מים ואש,
ברובה בארץ ישראל
השלמה עם עצמה.
"צחוק צהב",
אני מספיק לחשב,
"שד מבוע מדמם".

אין זמן להרהר בבנאליות.
רץ לאוטובוס לתפוש את מזודת
הפסיכולוגיה (בדרך היא קורמת
עור וידיית פלסטק).
"לכן לא הבנתי מאומה", אני חושב.

באוטובוס
אבא של רוני האנורקטית
לופת בהגה.

("הוא יודע להסיע לאנורקסיה
בלכד", אני נבהל).

"היית בצחנת הסיבירים?", הוא שואל.

מתוך ספר שירים,
העתידי להופיע בהוצאת
הקיבוץ המאוחד.

סטודיו

כתב עת לאמנות

תלוש למנוי מתנה

ברצוני לחתום על מנוי מתנה
במשך שנה (11 חוברות)
עבור:

שם משפחה _____

כתובת _____

מיקוד _____ טלפון _____

חתימה _____ תאריך _____

פרטי שולח המתנה:

שם משפחה _____

כתובת _____

מיקוד _____ טלפון _____

חתימה _____ תאריך _____

סטודיו

כתב עת לאמנות

מתנה?

מנוי !!!

ירחון האמנות היחיד בישראל

סטודיו

כתב עת לאמנות

תלוש למנויים

לכבוד
"סטודיו" המרכז לאמנויות נבעת חביבה
ד.ג. מנשה 37850

ברצוני לחתום על "סטודיו"
במשך שנה (11 חוברות)

מצ'ב המחאה על סך 120 ש"ח כולל משלוח

מנוי לחו"ל: 100 ש"ח לא כולל משלוח.

שם משפחה _____

כתובת _____

מיקוד _____ טלפון _____

חתימה _____ תאריך _____

צלם ושולח צלם ושולח צלם ושולח צלם ושולח צלם ושולח צלם ושולח צלם ושולח

צלם ושולח צלם ושולח צלם ושולח צלם ושולח צלם ושולח צלם ושולח צלם ושולח

תיאטרון בית ליסין

הזוג המוזר

מאת ניל סיימון
נוסח עברי: זן אלמגור ■ בימוי: מיכה לבינסון
תפאורה: משה שטרנפלד ■ תלבושות: ענת מסנר
מוסיקה: אלדד לידור ■ תאורה: שולי זיו
משתתפים (לפי סדר א'-ב'): אורי אברהמי, יונה אליאן-קשת,
גילת אנקורי, תיקי דיין, קרן מור, אבי פניני, שרי צוריאל.

סוף עונת החלומות

מאת מרים קיני
בימוי: עמית גזית
תפאורה: אילת הרפז ■ תלבושות: איריס רטינסקי
תאורה: חני ורדי ■ מוסיקה: רפי קדישוזן
משתתפים (לפי סדר א'-ב'): חגית בן-עמי, שרון הכהן, ניסים זהר,
דוד מנחם, לילית נגר, אלי נחמה

האופסימיסט

הצגת יחיד של מוחמד בכרי
מאת אמיל חביבי
עיבוד לכמה: מאזן גטאס, מוחמד בכרי ■ תרגום: רני לבנה
בימוי: מאזן גטאס, אילן תורן ■ תפאורה: פרידה שהם
תאורה: חיאל אורגל

המלך

מחזה מקורי מאת שמואל הספרי ובבימוי
תפאורה ותלבושות: אילת הרפז ■ עריכה וניהול מוסיקלי: יגאל חרד
תאורה: ניסן גלברד ■ משתתפים: מתי סרי, אורי גבריאלי, עמוס לביא,
חנה אזולאי, אדי מוכתר, שלמה טולדו, נאווה מדינה

השבוי בצמרת

קומדיה מאת ניל סיימון
תרגום: דניאל לפין ■ בימוי: מיכה לבינסון
תאורה: שולי זיו ■ מוסיקה: אפי שושני
תפאורה: אבי שכוי ■ תלבושות: ענת מסנר
משתתפים: מני פאר, אסנת וישינסקי, ליה דוליצקה, נירה רבינוביץ,
נורית כהן, שחקן אורח: אברהם מור

קומיקאים

מאת ניל סיימון
תרגום: אלי שרייבר (חתולי)
בימוי: אילן רוזן ■ תפאורה: אילת הרפז
תלבושות: ענת מסנר ■ תאורה: חני ורדי
משתתפים: ספי ריבלין, ששון גבאי, עדי לב, חן חגי, דורי נאומקו, ערן איזנר

תתחמו

**מרכז נסיוני לטיפול ולהדרכה בילדים
ובנוער הסובלים מקשיי למידה.**

איבחון וטיפול במיומנויות למידה לקויות.

עזרה בהכנת שעורים.

הכנה כוללת וספציפית לבחינות הבגרות.

**תירגול לקראת בדיקות פסיכומטריות
במוסדות להשכלה גבוהה.**

פתוח גם בחופשת הקיץ.

רח' משמרת 40 תל-אביב, טלפון 03-6412369

(משעה 09.00 - 19.00)

סיפורת

שירה

אמנות

תיאטרון

פילוסופיה

ביקורת הספרות

ביקורת החברה

הירחון לקוראים וחושבים

כמה קל לשבור אותך...?

חווה עבודה אישי עם המעסיק שלך
נותן לו את הכוח לשבור אותך

דרוש להיות חלק מהסכמ העבודה הקיבוצי!

הסתדרות חזקה - לצידך